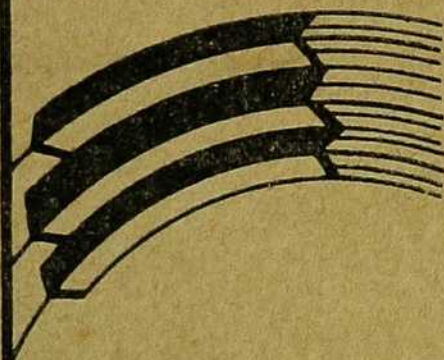

Ба 52 641

ВАСІЛЬ
КЛВДЛЬ

Крыніца

АПАВЯДАНЫІ

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ
ВЫДАВЕЦТВА МЕНСК 1929

ВАРЫС МАЛКІН

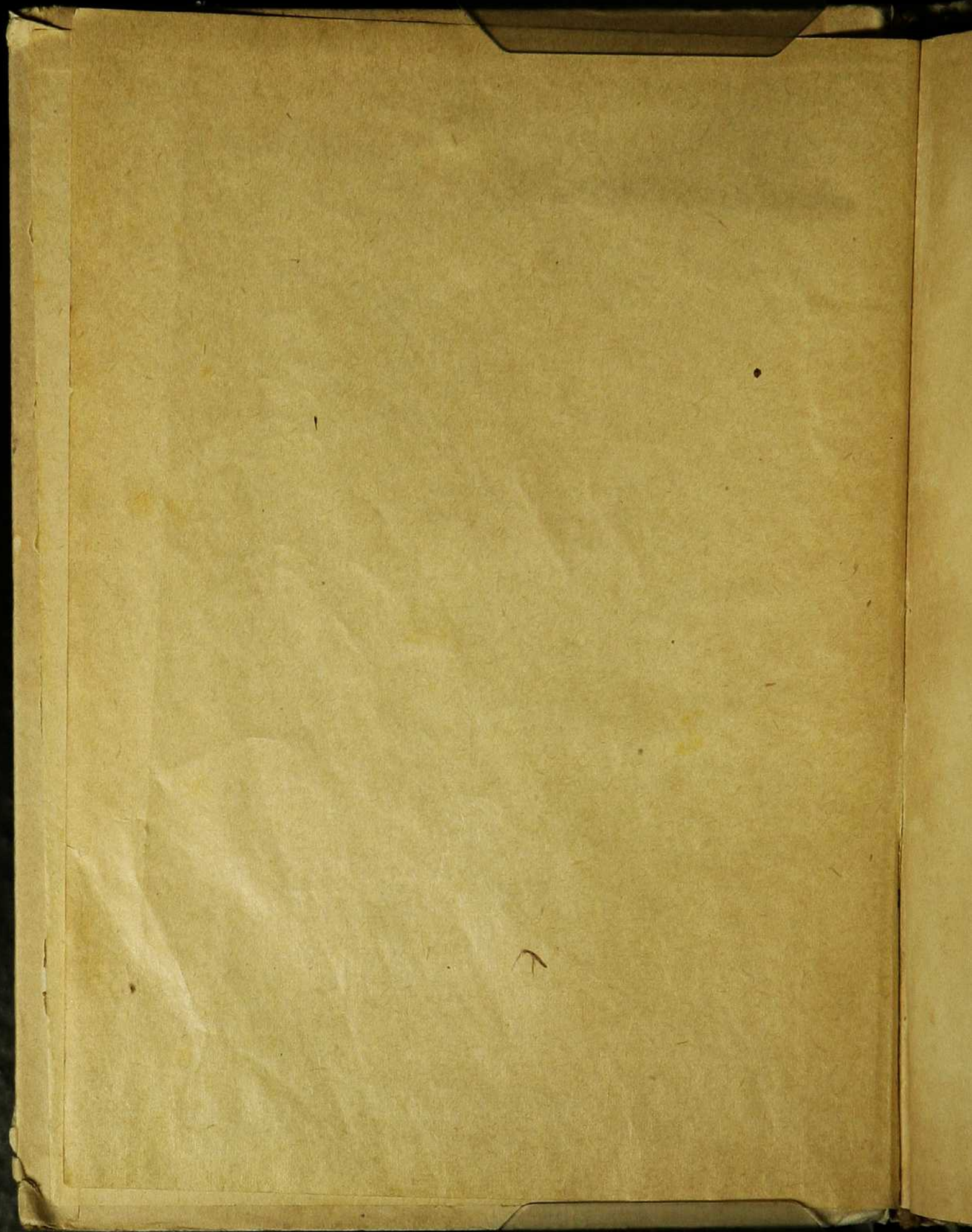
RECEIVED, BOSTON

NOV. 28

LIBRARY, BOSTON

NOV 28 1929

887

2
1958

1958

Бел. архив
1994 г.

52671

8
Б_A 52671

ВАСІЛЬ КАВАЛЬ

К Р Ы Н І Ц А

АПАВЯДАНЬНІ

Вокладка мастака

Б. МАЛКІНА

кр 33.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1929

Б_A 52671

Бел. аддзел
1994 г.

Надрукавана ў друкарні
Беларускага
Дзяржаўнага
Выдавецтва

25. 11. 4. 2009

Заказ № 348.

3.000 экз.

Галоўлітбел № 1881.

КРЫНІЦА.

I

Гудзіць вецер, хлоп'ямі валіць мяцеліца, засьцілае дарогу сьнегам, і ядраны мароз трашчыць за вакном.

Будзе сонца, успыхне агнём радасьць, запоўніць яна—любая—тое, чаго зараз няма. У прыгожым адзеньні вясна прыдзе.

— Прыдзе!

Толькі цяжка гаварыць аб сабе.

Балюча ўскрываць свае раны, але радасна загаіць іх струменем жывой вады з крыніцы—жыцьця. Загоіш—зарастуць яны, другім чалавекам ты станеш, не спазнаеш самога сябе.

Хочацца зьліцца з жыцьцём, каб бушавалі вятры ў самым табе, каб гарэў і кіпеў у пульсе жыцьця!

Добра любіць жыцьцё!

Дык няхай гудзіць за вокнамі сіберны вецер, няхай круціць мяцеліца, а я буду заўсёды памятаць вось што Прышоў я ў гэты горад з далёкае малазямельнае вёскі, дзе селяніну дораг кожны кавалак абложнае зямелькі, дзе рады му-

жыкі, калі змалоцяць з асці дванаццаць пудоў збожжа. Там хаты стаяць крывыя, хаты новыя, каля гумен цячэ рэчка, а бор заўсёды шуміць. Прышоў я ў пагоні за шчасцем, асобным ад шчасця мужыцкага.

І знайшоў яго, і не знайшоў. І ёсць яно, і няма яго...

А яшчэ—пісаў мне бацька з вёскі колькі ўвосень намалаціў збожжа (да вясны ўсёроўна ня хопіць свайго хлеба); пісаў, што будзе ставіць новую хату.

А вясковыя таварышы мае паведамлялі з нейкай радасцю, што ў суседняй вёсцы ёсць комсамол, а ў нашай вёсцы, у старым, з падгніўшымі вугламі папоўскім доме, спектаклі ставяцца імі-ж, газеты і кніжкі чытаюць.

А я пісаў ім аб сабе.

У непагодны дзень за вакном маёй кватэры скрыпяць гальлём яблыні. Мой стол абкладзены газэтамі і кніжкамі—уся мая невялікая маемасьць. Увечары і ранкам гудзіць на станцыі гудок. Гарадзкі шум сюды не даносіцца. Выйдзеш на вуліцу, здаецца горад вялікім і буйным...

II

Горад жыве, горад магутны ў сіле сваёй. Вялікае злучаецца з малым—адну стыхію складаюць.

Позна прыходзіць на гарадскую вуліцу дзень—шэры, цемнаваты, завалочаны на тэлефонных правадох і на сьценах каменных будынкаў халоднай зімо-

вай шэраньню. Ён ідзе сподкрадня—ціха, няпрыкметна, каб ніхто не заўважыў яго туманнай постаці. Прыходзіць і прыносіць жыцьцё, бо толькі ўначы гарадзкія вуліцы дрэмлюць і маўчаць.

Першую вестку аб дні прыносіць заўсёды гудок. З чатырох канцоў гораду, з чорных заводзкіх труб прарэзваюць марознае паветра жорсткія гудкі, злітыя ў адзін шырокі, многазначны і вялікі гул. Ён разносіцца працягла і зычна—хоча пабудзіць людзей, устрывожыць іх, уздыміць сонныя пачуцьці ды пацягнуць на свой рэў, а потым—прыцягнуць к сабе, абняць і згартаваць, як само жалеза.

У гэтым вялікая жалезная сіла гудкоў.

І людзі слухаюцца іх. Перад гэтай сілаю становяцца яны маленькімі дэ нязначнымі і ішпары асігаюць на іх покліч... А за працай будуць роўнымі. У іх руках моц, стварыўшая гэта, кіруючая рытмамі ўздымаў.

Так дзень ада дня горад будзяць гудкі, лёска жалеза, сьвіст паравікоў на чыгунцы...

Стройна ідзе шырокае жыцьцё, звязанае з напружным імкненьнем наперад; яно ня можа змясціцца ў квадратах вуліц, аджа рознаколернаю хваляй плыве ў загарадзьдзе. Там вуліцы звужаюцца, будынкi цямней—згорбленыя, адсунутыя і пераможаныя—выглядаюць убогімі, гразкаватымі...

Цэлы дзень грукаюць аўтобусы, грузавікі, фурманкі, стукаюць па бруку людзі, прывыкшыя да шуму. Вітрыны шкляных магазынаў шылдамі крычаць аб таварах. Бягуць людзі, ідуць спахваля, гаво-

раць і маўчаць, вясёлыя і панурыя: кожны живе сваім. Застукалі ва ўстановах машынкi, зашалясьцелi паперы, адчыніў краму дробны гандляр—значыцца, кожны ўзяўся за сваю працу, значыцца—пачаўся працоўны дзень.

Гэты дзень нясе кожнаму чалавеку паасобку дары—аднаму—маленькую радасьць, да якой няма справы іншым, другому—клопат і няшчасьце, трэцяму—нечаканую сьмерць. А наогул: кожны чалавек рад жыць гэты дзень, а за ім яшчэ цэлую чараду дзён, бо кожны хоча жыць, як ён ні жыўе ці як ён ня хоча памерці.

Увечары горад сьвіціцца электрычнасьцю...

III

Добра напіцца сьцюдзёнай жывой вады з крыніцы жыцьця, якую ты шукаеш!

Сумна мне ці радасна, а я кажу:

— Няма нічога лепшага, як любіць жыцьцё!

І вось у адзін дзень, пад вечар, атрымаў я тэлеграму з дому, з свае вёскі. Тэлеграма на многа спазьнілася. Пашла не па таму адрасу, мусіць, доўга блудзіла па гораду. А было ў ёй напісана проста: «прыяжджай, памірае маці».

Апошні раз улетку ехаў я з дому (дужа помніцца мне).

— Зусім сьпелае жыта, месцамі прыбітае, з буйным наліўным коласам шапаціць і хістаецца... Дасьпя-

вае гарох. Ярына зялёная. На пажайцэлай траве пры дарозе павуціна...

Дні гарачыя і потныя. Нешта вельмі скоро стараліся зажынаць.

— Хадзем,—казалі жанчыны,—жаць, а то збожжа будзе высыпацца. Не пасьпеем...

І ў апошні раз, пры разьвітаньні паглядзела на мяне маці мокрымі вачыма, павярнулася і абцёрла рукавом сьлёзы.

— Маці мая! Якая тайна ў тваіх вачох? Якая сіла бязьмерна-вялікая кіруе табою, калі ты абарачваешся, каб ня бачылі тваіх сьлёз, і няпрыкметна сьціраеш рукавом?

Сьнежань. Зіма лютая. Пад'яжджаю к сваёй вёсцы. Мяцеліца ўсю адзежу пабяліла, адмарозіла вушы.

А я многа любові з сабою вёз. Ніякія марозы ніколі не замароззяць яе, бо агнём сэрца гарэла. І даведаўся з дарогаю, што пахавалі маці на старым могільніку. І пацяклі ў мяне з вачэй сьлёзы—няпрыкметныя, балючыя сьлёзы (рад затаіць, ды не затоіш).

— ... О, вялікая,

пакутная,

беларуская маці-сялянка!

Вечна хадзіла ў лапцях, з вечным клопатам аб другіх, блізкіх табе.

Чым я цябе ўшаную?

Ты—вялікая і ў сваёй любові да жыцця неапэтая на працягу дзён чалавечтва! Ты даеш пачатак новаму жыццю, што доўга будзе жыць—і ў гэтым

— ты бяссьмертная!

IV

На дварэ пад ногі мне кінуўся сабака—спазнаў мяне і радасна завіляў хвостом.

Дзьверы ў хаце скрыпучыя, клямка і сьлесакі набраліся марозам. Сустрэў мяне бацька і неяк па-дзяцінаму ўсхліпнуў, заморгаўшы павекамі. Старэнькая бабуля мая, наліваючы ў гаршчок вады, аблілася, абцёрла аб полы запэцканага кажуха рукі, тонкім голасам загаласіла:

— Дзіцятка-ж ты мой, хоць-бы-ж ты паглядзеў на яе—нябожчыцу.

Дзед з печы зьлез. Раскудлацілася ў яго барада, валасы на галаве ўзлахмаціліся. Сеў на запечку. Пастукаў ён жоўтымі пальцамі па худому калену, пачасаў галаву і прашамкаў сумна:

— Позна ты прыехаў. Ай, ня пускалі чаму?

Малая сястра мая, прыгнуўшы галаву к каленям, няўмела вышываючы чырвонай забалацьцю нейкія кветкі, прамовіла:

— Перад сьмерцю казала маці, што дужа хоча на цябе паглядзець, як ведала ўсёроўна, што памрэ...

Няўпрыметку падкраўся вечар. Закопчаная лямпа асьвяціла няпрытульныя вуглы хаты...

Па адным чалавеку сталі зьбірацца ў хату людзі-суседзі. Максім—добры чалавек—стаў распытваць у мяне пра горад. Прынёс бацька з клеці бутэльку гарэлки; стаў прасіць мужчын за стол, а выпіўшы па аднэй чарцы, неяк весялей разгаварыліся пра ўраджайнасьць хлеба. Зьлез дзед з запечку, сеў з краю

стала. (Цяпер ён ня п'е, а ўперад у карчме здорава піў).

— Ну, за тваё здароўе, каб многа жыў! А мне ўжо, братцы, дык-бы і пара, але сьмерць ня прыходзіць...

Мужчыны гаварылі ціха, супакойна, а дзед, выпіўшы дзьве чаркі, загаварыў раптам буйна.

Успомніў пра былое.

— Ого-го—які я быў уперад—ох, спрытны быў на работу! Калі, бывала, працую, дык я быў дужа сярэдзітым—гары, а работай!

Яго мала слухаюць. Ён махае над сталом рукамі:

— Слухайце, браткі, я вам проста скажу: нагараваўся я, ой,—як нагараваўся! Толькі быў тады ў мяне камок сілы—быў... Што-ж вы думаеце—вазьму я, бывала, дваіх таварышоў ды сьмехам і пакладу...

Ён схапіўся рукамі за галаву, ні к чаму пусьціў сьлязу: белая капля пацякла з маршчыністага твару на жоўтую руку.

— Усякага хлеба папрабаваў—і пад плотам валяўся, і пастухом быў, і вартавым—і чым я толькі ня быў? Яй-бо, ня верыце можа, хлопцы? А пра мяне кажуць: Клім такі, Клім сякі... Ой, браткі, браткі! Пражыў я свой век ды ня так, як чалавек...

— Старасьць! А жыць яму, як і мне, хочацца,—так я думаю, а Максім, быццам ведаючы, дадае:

— Так—старасьць—ня радасьць, а горб—не карысьць!

...Потым—пераехалі к Максіму (было, здаецца, перад нядзеляю). Маладзіцы за другім сталом ігрышча спраўлялі. Згаварыліся песняю засьпяваць. Цётка мая ка мне пахінулася:

— Ты ня сумуй, а лепш песняю паслухай!

Махаючы галавамі ў тахт песні, засьпявалі маладзіцы:

А ўсе людзі жыта сеюць
А я, молада гора...
А ўсе людзі бога просяць,
Каб жыта ўрадзіла.
А я—молада—прашу бога,
Каб гора не схадзіла...

Высокі Максім, здаравенны—скінуў з сябе сьвітку, пашоў скакаць—да паліцы галавою даставаў, лапці чужога падлогу не прабівалі—эх!

Э-э-э... Як узышло тое го-ора
частымі ку-уста-амі-і—
Ро-ознымі-і цьвя-та-а-мі...

Голас у Максіма таксама здаравенны:

— Ды што вы—бабы—ліха на вас!—пра гора...

Вы вясёлую давайце...

— Ну, Максімка, слухай вясёлую:

— Э-эх, як распашу я пашэньку
Ды-ы за-асею канпельку-у...

— Вось гэта дзела!

Плёскаючы ў ладкі, вышла маладзіца ды, сьпяваючы, дробненька пашла хадзіць...

Сеў Максім побач са мною, цяжкую руку на плячо паклаў...

— Ды што ты, Васіль, сядзіш так. Ты на нас не
зважай... Жывём вось так, а пасья—захоцацца па-
весьліцца, дык мы раз ці два ў гаду і весялімся!..
Ты-ж свой—разумееш нас...

Люблю Максіма. І нічога на гэта не скажу, бо ў
самога ў мяне мяцеліца на душы. Добрыя мае, бліз-
кія! Радасьць ваша—мая радасьць! Гора ваша—маё
гора!

У хуртавай замяці, па глыбокаму сьнягу, ідзем
уначы дахаты.

Бацька мой кажа:

— Скажы ты мне, як жыць? Як жыць буду
цяпер?

— Будзем жыць!—кажу я ў адказ.

І веру, моцна...

Са смагаю на вуснах, можа доўга будзем шукаць
крыніцы з сярэбранай вадою. Усе мы, змораныя,
прыляжам да зямлі і хціва нап'ёмся, адшукаўшы яе.

І будзем жыць, бо:

— Няма нічога лепшага, як жыць і любіць!

Люты—28 г.

г. Менск.

Л І П Ы.

I

Чорны, дрыжачы паравік, заскрыгаеўшы нутром, як зубамі—моцна і сіпла, ахутаў сябе брудным смалістым дымам—і раптам астанавіўся...

Вагоны ўсе былі халодныя, з разьбітымі вокнамі, залепленыя сьнегам, прапахлыя чадам. Галодным натоўпам, наперабой, сталі вылазіць людзі на маленькую гарадзкую станцыю. Яны моцна тупалі нагамі ў сыпучы сьнег, таўхалі адзін другога, з гаворкай буйнай, падобнай на лаянку, лезьлі ў дзьверы. Мужыкі з торбамі за плячыма, у абмёрзлых лапцях, чырвонаармейцы ў востраверхіх шапках з абсіверанымі тварамі, людзі ў пальтах з портфэлямі—запоўнілі халодную станцыю цёплым парам свайго дыханьня, адчулі сябе вальгатней... А ў дзьвярах нехта стукаў прыкладам вінтоўкі ды ніяк ня мог адвесці замок азызлымі пальцамі...

І патроху ўсё заціхла—бо ў цішыні той быў спакой і адпачынак ад нуднай язды, назойлівых марозаў.

Агей Засека—у цяжкіх ботах, шынэлі ды чырвона-

армейскай шапцы,—патупаўшы нагамі, падабраў пад сябе мяшок і сеў; выцер твар ад пушынак сьнегу, закурыў пахучай салдацкай махоркі. Ён думаў, што едзе з фронту ў водпуск у сваё роднае сяло, дзе ў канцы сяла—шлях ліпавы, таму і завецца так—Ліпы. Думаў, бо ня быў у ім вось ужо чацьверты год, пашоўшы пры першым наборы чырвоных у армію васемнаццацігадовым хлапцом...

Паравік на вуліцы засьвістаў яшчэ. Яшчэ далей павёз людзей. Шум паравоза, гоман, гаворкі нагналі дрымотную песьню, некалі перажытую, хілілі Агея к трывожнаму сну. Людзі ўсе былі змораныя. Маладзіца з падвязанай у тры хусткі галавою нешта ціха гаворыць старому дзеду. Чырвонаармеец, проста на падлозе, соладка заснуў, раскінуўшы рукі.

— Жысьць ты мая—э-эх!—гаворыць дзед маладзіцы, прытоптваючы лапцём.—Бязладзьдзе ды раз-зор!..

Уздыхае дзед, а маладзіца падае думку:

— Скажы ты, дзядуля, ці не сканчэньне сьвету настае? Ні хлеба... ні солі... войны гэтыя прайшлі—чысьцюсенька разбурылі—датла.

— А можа сабе й так? Хіба-ж ты можаш разабраць, што адзін—тое, другі—гэтае—і ўсе іначай...

Дзед, выняўшы з торбы сухую скарынку мёрзлага хлеба, стаў жаваць. Маладзіца глядзела ў вочы. Слухала нямудры сказ пра жыцьцё.

— У горад езьдзіў, знацца, езьдзіў за дзэвесьце вёрст. Сын там у мяне. Ну, ён—го-о! Ня тое, як сказаць к прыкладу, живе...

Сумна Агею. І ад перажытага за некалькі дзён і ад гаворкі. Даехаць-бы хутчэй да свайго сяла! Там бацькава хата, маладая сястра Наста і меншы брат Кірыла. А часы шпарка бягуць,—бягуць так, што не пасьпяваеш...

І дзень такі хмуры і цёмны.

Вецер на дварэ чуць пагульвае ды вясёла, па-залихвацку круціць мяцеліцу.

Нечы звонкі голас рэжа вушы Агеевы:

— Агей, здаецца... ён самы!

Агей абярнуўся, ускочыў з месца.

— Дзядзька Карней, добрага здароўя!..

А Карней цісьне рукі, як мядзьведзь, абымае, сьмяецца і коліць вачыма.

— Сыноч ты мой, колькі гадоў цябе ня бачыў?.. Ну, і падрас-жа ты, не салодка, мусіць, жылося?

— Ды ўсяго спрабаваў—на тое я і жыў, каб усё перанесці...

— То-та-ж яно—жыцьцё!.. Уміг чалавека перавярне ды ўніз галавою і паставіць...

Перад Агеем тая-ж самая постаць Карнеева, як годы таму назад,—высокая, трохі згорбленая, з шырокай русай барадою.

Пераступае Карней з нагі на нагу.

— Ну, дык хадзі, Агейка, давязу цябе да двара,—няхай табе на здароўе! І як гэта мы сустрэліся? Пойдем... Тут мой конь стаіць...

— А чаго прыяжджаў?

— Ды харчналог-жа прывозіў. Застанавіў каня дай, думаю, зайду—пацягнула, ведаеш, нешта

мяне, ці ня будзе тут сваіх людзей,—няхай табе на здароўе!..

Каторы раз суліць узрадаваны Карней здароўе аднасельцу і ўсё ня можа супакоіцца. Вясёласць надыхла. Адышлі ў бок і дні праезду, і дзед з маладзіцаю, і чырвонаармейцы, і цяжкія дні, што не давалі спакою...

— Н-но, мушаты! Калі-б на тваю галаву!..—крыкнуў з радасьцю Карней на каня—на худога, кармлёнага трушанкай. Замахав пугаю, прысьвіснуў. Затрусіў мушаты па гарадзкой вуліцы. Серабром пераліваецца сьнег. Шырокая сьпіна Карнеева засланіла дарогу. Агей даўно ведае Карнея вясёлым, сьмяшлівым дзядзькам.

— Мігам, Агеюшка, праяцім дванаццаць вёрст, як агнём спаліць! З радасьці і гаварыць ня ведаю што... Ня сын ты мне, не з радні, сусед толькі, а сам ня ведаю—чаму?—ха-ха-хы-ы... н-но, мушаты!

Агей успомніў нешта вельмі прыгожае. І разам з Карнеем сьмяецца ўсім нутром... Гэта-ж у Карнея ёсьць дзяўчына—Маланья! Даўно ня бачыў яе. А яна ўстала ў новым вобліку—з русымі касамі, стройная і як бацька вясёлая. Праз туман некалькі гадоў чуецца яе ласкавы, прыцішаны голас:

— Агейка, не пакінеш мяне?

— Ну, навошта ты гаворыш аб гэтым? Хіба-ж я хоць словам намякнуў, што пакіну цябе, маю чорнавокую!

— Дык чаго ты злуешся—о, які нядобры!

— Прыгожая ты мая!..

А голас Карнея абрывае нітку.

— Агей!

— Што-о?

— Чаго занудзіўся так? От, чалавек—вясёлым быў, а тады—на табе!—як адрэзаў...

Карней паварачваецца тварам, здзіўлена разводзіць рукамі. Агей вяжа ў галаве перажыткі мінулага. Хочацца яму распытацца дра ўсё гэта, ды ня ведае, як падыйсьці, каб віду не паказаць. А неспакойны Карней не дае падумаць.

— Ды не маўчы ты, не раўнуючы, як пень. Раскажы, дзе быў, што бачыў...

Былі войны... Былі паходы вялікія, нязможныя, па гурбах сьнегу, калі ўсё цела ледзянела, але пачуцьці былі гарачымі,—тады дужа хацелася легчы на сыпучы сьнег і ляжаць так, адпачыць ды зноў ісьці ды ісьці, пакуль ногі не надломяцца. Што там голад і холад, калі жаданьні ў людзей бязьмерныя? Хадзілі яны—гэта многа іх (тысячы тысяч)—і ў сьпеку гарачага лета па траве-мураве далёкіх чужых палёў, і ўвосень дажджлівую. І ўсе прапахлі яны чалавечым потам і парухавым дымам. І саднілі раны на целе... Хадзілі яны (тысячы тысяч) па гарах Уральскіх, па беразе мора паўночнага, па беларускіх лясах шумлівых і балотах... балотах ціністых... Хадзілі яны...

Былі вялікія паходы і бойкі. А чалавек жывы, чалавек з вераю—усё можа перанесьці, бо на тое ён і чалавек, на тое і кроў бурліла гарачая, перанясе ўсё для таго, каб прыйсьці да свае мяжы!..

А Карней—вечны земляроб-пахатнік—дзівіцца.

— Так, яно, сынок, усяго людзі нацярпеліся, усё перанесьлі. Як падумаеш, дык вялікая ў людзей сіла ёсьць... А вось—не разумею я, за што людзі біліся? Ты гаворыш, што за рэволюцыю. А хто яна такая?.. Прышла яна—ходырам усё захадзіла, сьвет перавярнуўся, а я мала што разумею. Роўнапраўе, знацца, прышло і завуць мяне цяпер дзе-небудзь ня проста, а таварыш Карней Карпячонак,—а мне з гэтага мала карысьці...

— Ды ня ў гэтым толькі справа.

— Можа сабе і так, але, як ні кажы,—зямлі больш трэба, на тое мы—мужыкі—цэлы век сядзім ды калупаемся ў зямлі...

— Не адразу, дзядзька, усё робіцца, нездарма-ж мільёны людзей біліся і гінулі на франтах—за лепшае, за рэволюцыю...

— От то-та-ж і яно—нездарма! Знацца, прйдзем да нечага...

І ў Карнея, як і вакол, галава ходырам ходзіць,—бо думае чалавек.

Бяжыць мушаты, грываі памахвае; дарога бяжыць, бярозкі ў іней убраныя—і ўсё радасна сьледам бяжыць.

— Раскажы ты, дзядзька Карней, пра сяло—ні словам ты не абмовіўся,—нецярпліва просіць Агей.

— Што табе сказаць?—абярнуўся Карней, пачаў у барадзе і за вухам,—усё на сваім месцы стаіць... Некаторыя пабудавалі новыя хаты—гэта ў часы за вірухі той, а ў другіх, як стаялі тыя, так і стаяць,

ад ветру хістаюцца. У адных абрэзалі зямлю,—другім далі. Падпала і на маю долю, абы сіла ды здароўе, дзесяцінкі тры. За рэчкаю, на выжарах, думаюць пасёлак сабраць...

Агею зразумелы ўсе адценьні слоў Карнеевых: як ні цяжка, але сяло ідзе наперад, а чалавек вось цягнецца некуды, як у прыцемку, шчупае рукамі ды ідзе, ідзе...

Дзядзька гаворыць асьцярожна пра бацькоў Агеевых, заглядаючы ў твар і ўсё сыпле словамі:

— Замуж Насту выдалі ў суседнюю вёску. Не хачела яна, дужа не хачела, ды бацька твой упарты чалавек—усё на свой капыл варочае... Прыедзеш ты—сам даведаешся, на ўсё паглядзіш... Н-но, мушаты, прыедзем, задам я табе сянца, а то дык і з аўсом зьмяшаю... Н-но, весялей!..

Зусім цёмна. Змрок атуліў земляныя прасторы. А сьнег на зямлі белы. Тонуць Агеевы думы ў гэтых змрочна-сьнегавых прасторах.

— Ліпы!—кажа Карней, тармошачы думы.

Ад гэтага ціха і радасна. Гаварыць хочацца Карнею.

— Цёплы ўжо запалілі ў хатах. Вось, знацца, царква, валіцца яна, дапамогі просіць поп, ды ніхто з сяльчан і ня думае аб гэтым, бо каму яно трэба:—сходзіць у царкву—сходзіць, а лішніх грошай няма. А іншыя і без царквы, прывыклі... Тут хата Нікандры—гуляць любіць чалавек, п'янстваваць, і ўсё ў яго ідзе няўлад. А тут Сыцяпан Гаравы, верхаводам у нас. З год, як прыехаў з гораду, на нейкім за-

водзе быў. І ў яго няўлад, бо ня можа прытарнавацца к сялянскаму абыходу; чалавек з сілы выбіваецца, новы чалавек, разумны... У Сідаравай хаце супрадкі. Дзеўкі збіраюцца, песьню якую сьпяюць. Усё час весялей пройдзе. Птр-ру! Вось і хата твайго бацькі. Змарыўся, мусіць, здорава—нялёгка дарога!

У Агея сэрца мацней забілася. На вуліцы запахла прэлым сьнегам ды спакойнай цішынёю. Карней ходзіць і хлопае зморанага каня па храстках...

— А можа-б, Агей, да мне зайшоў: па чарцы-б выпілі, усё цяплей. Я то сам кінуў гіць, ну, а як...

— Ня варта, дзядзька, прыду я к табе заўтра, гады і пачастуеш.

— Няхай сабе і так,—згадзіўся Карней.—Адпачывай на здароўе. А я скажу сваім: прыехаў—так і так—Агей Ніканаў... Усяго добрага!

У асьвечанае вакно хаты відаць было: брат Кірыла плёў лапці, бацька стаяў, пачосваючы сьпіну; на сьцяне капціла газьніца.

На сяле сонна забрахаў сабака.

Дзеўкі-супрадніцы засьпявалі песьню. Яна ў паходах забывалася, а зараз ажыла:

Ой, ды ў по-олі, у по-олі, да-арожухна,

Ой, ды да-арожухна шырока-ая-я...

Агей спазнаў Маланьнін голас; ён пяшчотна забіраўся ў душу, варушыў нізкі дум, падобных на вясновую зелень, на раньне ў пару сенакосную...

Ізноў—завеі, паходы, сьнягі, вясна, сяло—і захацелася ад стомы заснуць у пахучым сене ці на скрыпучых бацькавых палацях.

Сяло Ліпы—на прыгорку, са зьбітымі ў кучу хатамі, абыяк пастаўленымі пунямі, хлявамі паабапал хат. Агей, прайшоўшы на другі дзень па вуліцы, прыкмеціў, што побач з разбуранымі хатамі стаяць новыя-пяцісьценкі.

«Як пасья пажараў!»—падумаў Агей Засека.

Хата яго бацькі старая, дзьве пуні прытуліліся, адна к другой, падпёртыя каламі, вароты скрыўленыя.

Нікан—нізкі ды крапкваты мужык, з проседзьдзю ў рыжаватай барадзе, седзячы на лаўцы, зараз жа павеў гаворку: пачаў скардзіцца на жыццё, на старасьць, на цяперашні час. З яго слоў Агей выводзіў, што ня было нейкай шчырасьці ў словах, проста хацелася пажалкавацца, адкінуўшы ўсё і не знайшоўшы нічога добрага. Ён і ўперад рабіў так. Але тады бацька хадзіў цьвёрда па зямлі, часта хваліўся сваёй сілаю, спорнасьцю ў працы, хоць багатым ён і ня быў, затое быў непадатлівым і ўпартым мужыком. А цяпер жаліўся на нейкую хваробу ў грудзях.

— Ліхалецьце нейкае настала,—гаварыў Нікан, моршчыў лоб, шчыпаў бараду.—Хлеба недахоп, корму... зямлі мала...

«Зямлі мала!»—думаў Агей.

І ўяўляў ранейшага бацьку. Нікан не адзін раз судзіўся з-за зямлі з суседзямі, нават ішоў супроць земскага, за кавалак зямлі чуць не да сьмерці біўся. Капейку да капейкі складаў грошы, хаваючы пра

чорны дзень; усё гэта хаваў у старую замусоленую кніжку, замыкаў у стары сундук і кожны месяц пералічваў іх. А калі адзін раз ня ўгледзеў ды забыўся на вакне новенькі рубель—меншы сын забраў сабе,—Нікан біў яго і выгнаў з хаты, пакуль не адышло сэрца.

— Ці доўга будзе цягнуцца гэта калатніна?—дапытваўся Нікан. А Агей ня ведаў, што яму адказаць, бо ўсёроўна, што-б ні сказаў, Нікан не паверыў-бы, перавярнуў-бы гутарку на другі бок. І ён гаварыў, што ўсё скоро скончыцца, што жыццё пойдзе іначай...

Агей аглядаў хату: падлога пачала падгниваць, столь закопчана ад чаду, у шыбы вакон павявае вецер; на лаўцы—мяшок нямеленага збожжа, а на паліцы—парваны хамут.

Нікан ня мог адарвацца ад зямлі.

— Сілы няма!.. Ідзе гэтая сіла невядома куды—у зямлю ці што?

Ён зусім прырос к зямлі. У яго чорныя сагнутыя пальцы, нячэсаная барада і ад сярмягі яго моцна пахне зямлёю—сапраўднай восенскай зямлёю, з гнілым зельлем, бабоўнікам, палыном.

— Прыбавілі гэты кавалак зямлі, а працаваць на ёй няма сілы. Разор цэлы!.. Тут і налогі на цябе—і чаго толькі хочаш...

— Быў час такі трывожны,—стараўся апраўдаць Агей.—Унялося ўсё—будзе другое...

— Што там будзе ды будзе? Тут абч жыццё было... ядры яго...

Нікан уздыхнуў.

— Арывон вясною падзяліўся, не захацеў разам жыць. Жонка ўсё баламуціла, сварку заводзіла. Т-так... Ну, дык ці зусім прышоў?

— Ня ведаю. Можа яшчэ прыдзецца ісьці...

— Ну, ты гэта кінь!—пакрыўдзіўся бацька,—тут абы ўзьбіцца на гаспадарку, на другога каня, карову купіць, на ногі каб устаць...

Тады ў Агея ўзьнікла вялікае жаданьне—пацягнула і яго да зямлі, захацелася з усёй мужычай упартасьцю ў адзін міг падняць бацькаву гаспадарку, перамагчы ўсю бацькаўскую няздатнасьць.

Нікан гаварыў роўным старым голасам, словы яго грубаватыя перасыпаліся, як каменне ў пустой кадушцы. Казаў аб тым, колькі засеяў жыта, колькі сабраў бульбы—і ўсюды выходзіла ў яго ня так. Агею здавалася, што бацька імкнуўся ў словах некаторае паменшыць, паказаць не ў такім вобліку, як ёсьць.

А Нікан усё гаварыў:

— Бабы няма ў хаце. Насту аддаў замуж за добрага чалавека; живуць, здэцца, хораша, у ладу—дай бог усяго добрага!

Нікан загуменьнем падыходзіў да таго, што Агею патрэбна жаніцца, гэта значыць: прывесці ў хату бабу—жняю, гаспадыню. Агей дзе-небудзь прырэчыў. Тады Нікан злаваўся, няпрыкметна ў яго сьціскаліся губы, нэрвова закручваў на палец бараду.

Агей не паверыў таму, што Наста жыве добра. А ў бацькавых словах скразіла нявер'е ў сына.

— Перамяніўся ты зусім!—адрэзаў раптам Нікан і нездаволена забарабаніў па сталу пальцамі.

— Гады, бацька, могуць і не такога, як я, перавярнуць.

Аб гэтым яму сказаў і Карней, значыць: ён зусім перамяніўся, стаў іншым чалавекам. Ці лепшым ці горшым?

І бацька к сыну адчуў нейкую варожасьць—ад таго, што сын ходзіць па зямлі ня так, ад таго, што Агей з большым узьлётам пачуцьцяў; няма нічога бацькаўскага—цень застаўся толькі...

Тады Нікан узлез на печ ды закрыўся старым кажухом; усё ляжаў дагары, быццам разьлічваў што. У яго прывычка гаварыць сам з сабою. Словы глухія, ціхія адрыўкамі ляталі:

— Ліха яго возьме... Так яно—так... а можа і ня так?

Потым яшчэ загаварыў з печы аб непарадках: от мужыкі некуды цягнуцца, самі ня ведаючы куды, усё к новаму нечаму. А што будзе? Што прыдзе? Якое ліха? Для Агея словы цягнуліся шэрымі, золкімі, наганялі дрымоту. Тады ён, гледзячы на вуліцу, дзе разгульвала мяцеліца ды белым насыцілам лажылася вобзем,—успамінаў чамусьці акопы, парахавы дым, гарматныя выбухі, і тады балела рана ў левым баку. І ўсё спляталася ў нудлівы беспакойны сон. Яму—здараваму, шырокаплечаму, з моцнымі, як абцугі, мужычымі рукамі,—хацелася, каб хто-небудзь сказаў ласкавае слова, прыцішана пагаварыў словамі маці...

І цяпер так шкода было, што няма маці—простай, ласкавай. А памёрла яна даўно, у зімовы дзень, уначы, калі ў коміне вецер плакаў. Бацька тады п'янстваваў у карчме, ня думаў зусім аб ёй—хворай. Прышоўшы дахаты, ён доўга стаяў, аслупянеўшы, з шклянымі вачыма, потым паглядзіў халодную жончыну руку—і заплакаў. І ўсе тады заплакалі. Бацька жаліўся на свой лёс—на жыццё і, здавалася, усплыло ў той момант к грубаватаму чалавеку непамернае каханьне к пакутніцы-жонцы...

А тады жыццё пашло сваім чарадом—жорсткае, крыўднае, з малымі радасьцямі...

Кірыла ездзіў у лес: прывёз сырога бярэзніку з ельнікам. Нікан зьлез з печы і, накінуўшы кажух, хадзіў па двары. За нешта між Ніканам і Кірылам завязалася лаянка. Нікан крычаў і мацюгаўся на ўвесь двор, называў сына лежабокам. Агей заступіўся. Бацька, пакрыўдзіўшыся, больш ня злазіў з печы і не варочаўся пад кажухом—спаў ці драмаў...

Кірыла—тонкі, высокі, белакуры—шаснаццацігадовы хлапец, бойкі. З раньня ён чысьціў бульбу, сек дровы, паліў у печы і ўпраўляўся з гэтым рупна.

— Вучышся?—запытаўся Агей.

— Не!..—нездаволена паморшчыўся Кірыла.—Бацька ня хоча. Няма, кажа, з навукі гэтай ніякай карысьці...

— А ты бацьку ня слухай у гэтым... Ён ня ведае...

— Ды я кніжкі чытаю... Люблю... у настаўніка бяру іх...

— Ну, і вучыся!—параіў брат...

Пасьля поўдня Агей сядзеў на лаўцы, гледзячы ў вакно, а за вакном—сьнег чысты і ў садзе іней ды моразь... Прышла брата наведаль Наста. Лапці яе ў сьнягу, галава павязана цёплай хусткаю, твар белы, бяз чырвані ды з жаўцізнаю пад вачмі. Агей чуць спазнаў яе. Помніў дзяўчынай чырвонай, з зіркімі вачыма. Брат узрадаваўся, а на вачох Насьціных—сініх і глыбокіх—паказаліся сьлёзы. Тады засьмяяўся Агей, сеў побач з ёю, а Наста нібы-та сарамліва змахнула сьлёзы хусткаю, і твар стаў спакойным, толькі ў глыбокіх вочах сьвяціўся дзявочы сум аб страце нечага вельмі дарагога. Агей прыкмеціў, што ў сініх вочах сястры няма былой спрытнасьці, а вось застыла адна думка, і здаецца, ніхто яе не разгоніць. Ад поглядаў братавых у Насты зьявілася лёгкае ўсьмешка, пачала распытваць пра нязначныя здарэньні, як прыехаў, ці назаўсёды...

— А табе як живецца?

Пасьля запытаньня Наста зірнула ў вочы брату, падумала: «расказаць яму ці мо' ня варта?».

Нікан храпеў на печы.

— Ня ведала я добра яго,—гаварыла Наста.—Бацька загадаў мне: «Ідзі, кажа, дакуль ты будзеш сядзець у дзеўках, добры чалавек знайшоўся—і ідзі...» Ня ведала я нічога—не магла прэрэчыць бацьку...

Бацька расплюшчыў вочы ды стаў прыслухоўвацца да гаворкі.

— Пажыла гэта я з ім,—ужо шэптам гаварыла Наста,—усяго нацярпелася, працай замардавалі, а

выйдзеш у сьвяты дзень пагуляць к маладзёцам ці к дзеўкам—сварку падымае, б'е...

Дзёве буйных сьлязы скаціліся па шчоках Насьціных, па шчоках пакутна-дзявочых, праточаных журбою:

— ... Ты, кажа, ходзіш к хлопцам гуляць... ня любіш мяне... А сам слова ласкавага не сказаў ніколі...

І жанчыне—маладой, змучанай—хацелася ласкі гэтай чалавечай, незаплямленай людзкім брудам.

— Вось і жыві тут!

Агей са спачуваньнем спытаў:

— А ты бацьку не казалі пра гэта?

— Што-ж яму сказаць? Не паверыць ён мне... ды і сам нічога ня зробіць.

— Ты, Наста, не гаруй,—суцяшаў брат,—цяжка табе, прыходзь ды і жыві...

— Як гэта?—спужалася Наста.—Пакінуць яго, а самой прыйсьці?

— Кінь ды і прыходзь... Мы пражывём...

— А вянчаліся-ж мы... Ад сораму па вуліцы ня пройдзеш... Усе людзі будуць сьмяяцца.

— Ты не глядзі на гэта. Цяпер новы сьвет стаў, ва ўсе закавулкі прышоў ён, а ў вас няма... гэтага сьвету...

Агей стараўся падабраць такія простыя словы, каб ускалыхнулі яны сястру, каб сама яна праўду ў іх адчула. Брат аблакаціўся на стол ды гаварыў аб тым сьвеце, якога ня ўгледзела Наста. Сястра ня ўсё разумела; бачыла братнюю спагаду і ад гэтага лёгка

было, і яшчэ падабаліся ёй простыя і шчырыя словы.

Тады перад Настай праходзіла жыццё.

Любіць нялюбімага горш за ўсё. А на сяле быў хлопец Сёмка і Наста гуляла з ім. Нікан ня любіў Сёмку за тое, што бедна з бацькам живуць, што ня могуць яны выбіцца на свой шлях-дарогу. І калі прышлі сваты, мала знаёмыя людзі, бацька бяз ведама Насты выпіў гарэлку, заручыў яе. Тады Наста павінна была ісьці ў чужую хату. У той вечар вышла на шнур, дзе часта гуляла з Сёмкай,—і плакала горка дзявочымі сьлязьмі, павіснуўшы на прасьле. Гора такое ў першы раз, ісьці невядома куды ў чужыя людзі, пражыць век з нялюбімым, няласкавым—ох, цяжкі ты лёс—доля пакутная!.. І Наста стаяла так, абапёршыся, вільготнымі вачыма гледзячы ў шыр палёў, вецер на плячах расплёў касу русую, у той вечар няўдала заплеченую... А трава пад прасламі расла густая і зялёная, і яшчэ сонца заходзіла за Ліпамі ды гармонік граў на сяле. Вечар у вільготным тумане памёр ужо, а Сёмка яшчэ ня прыходзіў. Можа даведаўся аб гэтым, дык сэрца балела, а можа так чаму ня прышоў, а можа... толькі ўсё ня было. Вярнуўшыся ў хату, ноч праплакала. Але ня пойдзеш-жа ты супроць бацькі і ўсяго сьвету!?

А ўзімку шэрыя, сумныя дні...

І ўспамінаюцца Насьце грубыя абыймы мужа, зьвярыныя ласкі яго. А брат добры, суцешыў: «Прыходзь дый жыві, кажа, у крыўду нікому ня дам...».

Брат з сястрою ідуць па полю. (Агей захацеў правесці Насту дахаты). Сьцямнела... На сьнегавым

прасторы вецер уздымае пух, кружыць яго па дарозе і па гурбах. Агей апавядае пра сваё жыццё...

Жыццё бяжыць у даль так, што не дагнаць яго, не перагнаць... А ўсё-ж-ткі чалавек жыве. А раз гэтак: павінен гнацца за жыццём, адстанеш—не чалавек ты! Утроенай, учацьвяронай сілай бяжы за жыццём!

І Агей Засека прышоў з крамяным розумам да жыцця—шырокага і разгоннага...

Сястра маўчала. Агей гаварыў.

Па небу паўзьлі хмары...

III

На гумнішчы, старым і крытым толькі напалову, якое належала двум гаспадаром і Нікану, яшчэ стаяла заваяная сьнегам капа жыта, што не пасьпелі абмалаціць увосень...

Хлеба к таму часу ня было. У пахмурны дзень з раньня сушылі на асеці, потым на другі дзень малацілі. Агей даўно ня трымаў цэпа ў руках. А ўзяўшы яго ў рукі, адчуў даўнейшую сілу. У два цапы з Кірылам лоўка хадзілі па постаці, абмалочваючы дарагое зерня. Бацька крахцеў, згорбіўшыся з вілкамі, ператрушваў салому.

— От хлеба няма!—сказаў Нікан.—Не рахуба гэта...

Агей сам чуў,—няма хлеба—не гаспадар ты!

Гэта было цяжка думаць і адчуваць—трэ' было з усёй напружнасцю знайсці нешта, ня так пражыць, знайсці выйсьце...

А бацька гаварыў:

— Мужычы хлеб горкі ды потны...

Тады яшчэ ядраней стукаў Агееў цэп, чужы не прабіваў ток. І ў тахт гэтага снавалі думы аб здабычы хлеба.

Кастрывы пыл забіраўся пад кашулю, пакрываў твар, ад марозу халадзелі рукі. Так да вечара змалацілі капю жыта...

Была субота, і на старой званіцы, як у разьбіты чыгун, некалькі разоў празванілі. У суседняй хаце заплакала дзіцё, заенчыла, паднялася лаянка і плач жанчыны... З гармонікам цераз плячо ішоў па вуліцы гарманісты; грудам хлопцы з прыпевам ішлі ў канец сяла, а ўперадзе дзяўчаты—са сьмехам і выкрыкамі, уцякаючы ад абдымкаў хлапцоў.

— Э-эх-мма-д' ты ка-алінушка-а...—зацягваў адзін голас.

— Ка-алінушка-а—э-э-эх!—падцягвалі другія.

Як больш сьцямнела, Агей адзеў сваю шынэлю і пашоў на вячоркі. Макеева хата гримела ад скокаў. Гарманісты ківаўся ў бокі ды прытоптаў нагамі. Спачатку нічога няможна было разгледзець: усё мітусілася ў скоках. Хлопцы з дзяўчатамі, потныя, выціраліся хусьцінкамі...

— Во, напрацаваліся, як асець змалаціўшы,—партатаваў нехта.

— Ды другі на працу так ня здатны, як на гэтыя скокі: гы-гы-гы...

— Ды гэта навука невялікая, абы ногі хадзілі...

— Твае ногі, нябось, не разыйдуцца!—нехта зачэпіў старога.

— Што ты мне гаворыш? Дай чарку выпіць, тады паглядзім, хто каго абгоніць...

— Зялёную грай!—загадаў віхрасты хлапец.

— Ня слухай яго... Вальц-сьлёзы сыграй нам... Э-эх, разьлюлі-малінушка!..

Стары Макей ляжаў на печы, пыхцеў піпкаю і, пазіраючы ўніз, перакідваўся словамі з некаторымі мужчынамі. Дзяўчаты стаялі грудам ля полу, сядзелі з хлапцамі. Агей завёў гутарку з мужчынамі, але гаварыць было цяжка, бо ад тупаньня ног і выкрыкаў нічога ня было чутна... Расчырванеўшыся, сядзела на палу Маланьня ў белай хусьцінцы. Агей падышоў і сеў побач. Маланьня ўстрапянулася, і твар заліла яшчэ большая чырвань.

Агей узяў за яе руку, гарачую, нібы-та насьмешліва спытаў:

— А можа забылася пра мяне?

Маланьня яшчэ бліжэй прытулілася.

— Што ты, Агейка? Я ўсё толькі і думала аб табе. А цяпер я рада... так, што ты тут, што мы разам...

Лёгка і добра адчуваць цяплынь рукі любімай, слухаць, як цячэ і б'ецца маладая кроў!..

Позна ўвечары ішлі яны па вуліцы. Разаслалася цемень, а з яе асабліва вылучаўся сьнег—белы такі ды бліскучы... Агей Засека думаў:

«Тры гады—ня жарты!» Так перавярнулі суздром, і я—праўду бацька сказаў—стаў зусім ня той...

У Маланьні жыцьцё было ціхае, штодзённае, цякло яно, як вада ў рэчцы, нішто не бунтавала яго...

— Толькі шкадавала я... гаварыла, што няма цябе, мой даражэнькі... любы!—гаварыла, запінаючыся і скорагаворкаю, Маланьня...

... Драбла бомкалі званы. Некалькі старых ішлі ў царкву,—яны лічылі сваім абавязкам кожны раз пабыць там. Нікан ня любіў хадзіць: ён лепш у сьвяты дзень спаў на печы ці заходзіў да каго-небудзь з суседзяў; адзін раз у год хадзіў да споведзі, дзе расказваў папу дробныя, няважныя зьявы з свайго жыцьця. Устаючы рана, мыўся, пырскаў сабе на твар і хрысьціўся на цёмны абраз, заседжаны мухамі, дзе няможна было разглядзець твару сьвятога...

Калі Агей устаў з палацця, памыўся і стаў збірацца выйсьці, Нікан пакрыўдзіўся:

— Хоць-бы ты лоб перахрысьціў!—сказаў ён і адварнуўся.

Агей паглядзеў на бацьку.

— Я не маленькі... Ведаю, як трэба...

— Ведаеш?

— Ведаю.

— Ну, ото і добра... Разумныя які. Яму ўжо і бацька ніпачым, законаў ня пісана яму. Пажывеце вы яшчэ, праведаеце сьвет, як гэта...

Агей хлопнуў дзвьярыма ды вышаў. Нікан глянуў
скоса ды паківаў галавою.

Сын падумаў, што бацька-ж ня любіць сам хадзіць у царкву, толькі з дзяцінства пісаны былі яму законы, за мяжу якіх ня меў права пераступіць...

Тое-ж самае было і з Кірылам.

— Што ты—бога ў кішэнь схаваў,—зразу накінуўся бацька,—шэльма ты!.. Толькі ўстаў, дык за кніжку ўзяўся... А-ах, растак тваю...

— Бога няма!—бухнуў Кірыла.

— А дзе ён дзеўся, га-а? Быў—і няма!—грозна запытаўся бацька, стаўшы перад сынам.

Постаць бацькава—яшчэ моцная, сьціснуты кулак—кастлявы, жоўты.

— Ды ня было яго зусім,—спакойна адказаў Кірыла.

— Як гэта так?

— Усе так гавораць разумныя людзі, нават у кніжках пішуць...

Нікан абурана вырваў кніжку з рук, кінуў яе к парогу ды топнуў нагою. Кірыла выпрастаўся перад бацькам, злосна глянуў у вочы; ён ростам з бацьку, вёрткі—і закрычаў:

— Біць думаеш, га-а? Я ня дамся!..

Нешта кальнула ў грудзі Нікану. Вышаўшы з хаты, плюнуў і расьцёр нагою. Яму стала цяжка на сэрцы і сумна—не ад таго, што яны маюць свае законы, а што з усім гэтым забылі яны сілу бацькаву над сабою. Ён здавалася, каб сыны не супярэчылі яму, ён слова-б не сказаў, бо ўсё-ж-ткі ведае—

новы настаў сьвет, другі, а ў ём ходзіць Нікан і блытаецца...

А Кірыла падняў кніжку і стаў нанава чытаць, старанна водзячы вачыма па лістох.

— Што ты чытаеш, Кірыла?—абтрасаючы сьнег ад ботаў, запытаў Агей.

— Політграмату.

— А ты разумееш што?

— Тут проста... А калі што ня так—запытаюся ў настаўніка—той усё ведае...

— Гэта добра, калі разумееш. Малайчына ты!—пахваліў брат,—будзеш можа далей вучыцца... Я вось прайшоў жыццё не навукаю, а практыкай—усё перажыў...

Кірыла раскажаў, як некалькі іх чалавек зьбіраюцца к настаўніку, чытаюць кніжкі і думаюць скласьці ячэйку...

У хату ўваліўся Арывон—аброслы рыжаватай барадой, сутулы,—прывітаўся з братам, скінуў шапку, сеў.

— Што гэта вы бацьку крыўдзіце?—зараз-жа па-чаў настаўляць братоў.—Так няможна... Ён стары.

— Ды ніхто ня крыўдзіць яго...

— А ён прышоў і жаліўся суседзям... Ну, як пражываў Агей? Ці намнога прыехаў?—а гаворачы, усё пашчываў бараду.

Арывон гаварыў глухавата, роўна, спакойна. Быў ужо сталым гаспадаром пасля падзелу з бацькам; меў добрую гаспадарку, двое коняй, дзьве каровы і з сям'і—чэцьвера дзяцей.

— Некалі з вамі сядзець... Пайду!

І пашоў за дзьверы, шырока сігаючы, прыціскаючы падлогу мокрымі лапцямі, а брат усьлед яму ўспомніў, як ня любіў ён бацькі. Звычайна з гаспадарчай дробязі пачыналі яны спрэчкі, потым пераходзілі на лаянку, і ўсё гэта выходзіла з-за таго, што сын і бацька былі ўпартыя, сходныя між сабою натурамі, ніводзін не хацеў уступіць ні кроку ні ў чым.

На вуліцы дробная мяцеліца мітульгою панырхвала, шчыміла ядраным марозам. Людзі хадзілі захутаныя ў кажухі. У Агея ад чаду балела галава, бо палілі печ сырымі дрывамі. Несьвядома ён завярнуў за ваколіцу. Малады лес чуць-чуць шумеў абеленымі шапкамі вяршынь. На сьнягу відны сьляды заечых лап, птушыных ног, і чамусьці кружылася ды каркала варона. Агей Засека думаў усё, што вось трэба рабіць яму нешта, ды ня можа зараз прыступіцца... І такая журба ахапіла тады Агея, што ён ня ведаў, як справіцца з гэтым. Трэба рабіць нешта, а як прыступіцца, як пачаць?.. Як вецер перастаў, стала зусім ціха, а на небе зьбіраліся ў адну кудзелю хлоп'я хмараў. Невядома чаму, Агей ўспомніў. Рэзалі тут казённы лес, пад елку зьнячэўку папаў аднаселец Яўхім. Быў Яўхім той мужык трохі кульгавы, нязвычайна вясёлы. І Агея здзівіла яго сьмерць. Скрывіўшы твар ад нявыноснага болю, Яўхім прахрыпеў: «Прыдайце, браткі, сьмерці—ўсё роўна ня выжыву!» Але мужыкі ўсклалі яго на сані і, пакуль давезьлі да сяла, ён памёр. Чаму гэта пра-

ява ўспомнілася, Агей ня ведаў, бо паўзьлі ў галаву розныя думы...

На вуліцы, ля варот сваёй хаты, стаяў Карней. Ён павёў Агея ў хату пагаманіць.

У хаце стол, накрыты абрусам, чыстая падлога, з чалесьнікаў печы смачна пахне недаваранай страваю. У сьвяточнай адзежы, з істужкамі ў косах сядзіць на лаўцы Маланья. Агею чамусьці стала весела.

— Ну, і прыбралася-ж ты сягонья,—сказаў ён,—і яшчэ прыгажэй стала.

Маланья скоса любоўна паглядала.

— Добры дзень!—пераступіў парог Сьцяпан Гавары.

У парозе абтрос ногі, паправіў кажух ды скінуў аблавухую шапку. Раптам ўзрадаваўся Агею, загаварыў моцна, стаў распытваць пра ўсё, потым зьвярнуў пра непарадкі на сяле, стаў ганьбіць некарых мужыкоў, якія не разумеюць таго, што зараз ёсьць.

— От людзі жывуць,—загаварыў ён,—кожны капошыцца ў сваім куту, ня бачыць—і ня хоча бачыць ломкі старога...

— Адкуль-жа ён мог убачыць, калі толькі-што выходзім на новы шлях?

А Сьцяпан гаварыў, не застанаўліваючыся:

— Ём давай што-небудзь сапраўднае,—тады яны павераць, а ўсяго гэтага пакуль нямажна даць,—таму і ня вераць часам табе.

Карней стаў пасярод хаты, разьвёў рукамі:

— Ды вось, браткі, усё зямля гэта. Без яе мы не абойдземся. Не адарвешся ад яе. Цісьне, знацца, яна цябе. Каб у мяне, к прыкладу, была дастача ва ўсім—распахай-бы я слаўна поле, засеяў, ды і жыў на здароўе, песьні прыпяваючы, а так...

— Жыві ды ўмеючы!—падцьвердзіў Сьцяпан Гаравы, а Карней пачасаў карак і сказаў:

— То-та-ж і яно... круцішся, як у коле...

Агей бачыў, што вось Карней умее ўсё-ж-ткі жыць, ён можа праверыць сябе, перадумаць можа факты жыцця і часам правільна падыйсці да ўсяго.

Карней вышаў на двор. А Сьцяпан усхвалявана сказаў:

— Людзі, таварыш, хочуць жыць... Шруб толькі шкодзіць... Вось павярнуць-бы добра гэты шруб, тады ня тое...

Ён казаў аб тым, каб вёску ускружыць неяк, падняць на ногі, і тады ўсё-б пашло іначай...

Карней прынёс бутэльку самагону. Перш не хацелі садзіцца, Карней падмігнуў вокам. Калі выпілі, у галаве ціха зашумела ды праз ваконныя шыбы вецер сьвістаў, але было гарача. З вуліцы, з марознага паветра чулася п'яная песьня. Агей усё прыглядаўся да Маланьні. Яна сядзела ля вакна, пазірала—як бялеў сьнег ды старая ліпа пад бацькавым вакном была пабелена, як сьвечкамі, у іней. І чым далей, тым больш падабалася яна: вочы—агні сінія, доўгія косы, тонкі дзявочы стан. Галава была перапоўнена гэтымі думамі ды трошкі кружылася...

— Браткі вы мае,—абярнуўся разам Карней,—
вось жыву я...

— І я жыву!—пацьвердзіў Сыцяпан,—усе мы
жывём!..

Чамусьці Сыцяпан Гаравы пачаў гаварыць вельмі
моцна, размахваючы правай рукой:

— Усе ведаеце, як жыву... Да 17 году быў на за-
водзе... там... перамены пашлі... бойкі... З вінтоўкай
хадзіў, чуць не на ўсіх франтах пабываў. Сюды пры-
шоў. І тут нелады. Сумна мне стала—ня прывык я
да зямлі, бо адно ў мяне было—лепшым качагарам
быў...

— Каму што!—установіў слова Карней.

— Я прывык да заводу. Там—шум, грукат. А тут,
выйду я на поле—цішыня глушыць мяне.

Агей разумеў няшчасьце Сыцяпана, бо ён біўся, як
рыба аб лёд, не знаходзіў свайго...

— К зямлі не магу прывыкнуць, не магу... І не
таму, што праца цяжэй—не: ня зросься я з гэтым...

— А ты вось знайдзі сілу такую,—сказаў Агей,—
сілы ў чалавека многа. Захаці—ды зрабі, каб стала
на тваім...

— Вось яно...—дадаў Карней.

А Сыцяпан, прыгладжваючы чорныя валасы, казаў
спакайней.

— Пажыву яшчэ год—два, сілы ўсе накірую, ня
выйдзе—кіну ўсё...

Тады Агею думалася, што Сыцяпан Гаравы—моцны
чалавек, што прынёс ён сілу з шумнага гораду, што
справіцца ён з усімі перашкодамі; а вырашшы ў Лі-

пах—яго цягнула... А Карней быў другой сілаю. Ня жыў ён ніколі ў гарадох і не цягнула яго.

А Карней вышаў на сярэдзіну хаты, топнуў нагою ды падміргнуў усім; засьпяваў:

А з гары, з гары-ы, з да-аліны-ы
Беглі конікі-і ча-а-тыры-ы...

Песьня дзявочая, вясельная, а голас у Карнея сіплы, ня можа зладзіць з песьняй. Карнея падхапіла вясёласьць...

Звонка засьмяялася Маланья, падхапілі сьмех Агей са Сьцяпанам, а Карней здзіўлена стаў з разведзенымі рукамі.

— Вы чаго?—га? Э-эх, вы... Дачка Маланья, хоць-бы ты бацьку пасобіла сьпяваць.

— Ну, давай, тата!

А з гары, з гары...
Э-эха-ха... з да-аліны-ы...

Голас бацькаў і голас Маланьнін спляліся, адзін звонкі—другі сіплы, неяк выпадкова разьлілася большая вясёласьць у людзей, агарнула іх. І тады ўжо забылі аба ўсім. Нават сур'ёзны, пахмурны Сьцяпан схіліўся на рукі над сталом ды разам з Агеем галасамі здаравеннымі грывнулі:

— Э-э да-ээх!..

Карней ня змог утрымацца і пашоў па хаце, здарава прытопваючы лапцём; трасьліся ў яго барада і порткі... Ва ўсіх прайшоў хмель... Тады ў хату ўбег шчуплы мужык Нікандра; шапка ў яго набак, вочы глядзяць насьмешліва, адставіў правую нагу, рукі ў бокі...

— Г-эх! Ды ня так-жа зусім, а вось як!..

І Нікандра ня ўтрымаў, кінуўся ў скокі разам з Карнеем, прыпяваючы:

Ах ты, сукін сын, ды ліпаўскі мужык,

А куды ты спатыкаешся-бяжыш?..

Э-эх!..

Падхапіў знаёмы прыпеў Карней:

Я бягу, бягу з пахмелья ды ў шынок—

Жыць ня можа, не падпіўшы мужычок...

Сьцяпан Гаравы прыхіліўся к Агею і сказаў:

— Правільна сказана: спатыкаецца, а ўсё-ткі бяжыць мужык.

— Старая песьня—жыць падвыпіўшы... Сягоньня ты душу адвёў, а заўтра будзь чалавекам, а не скацінай...

— І буду,—гаварыў Сьцяпан,—сягоньня я іду супроць сябе, выпіўшы чарку, а заўтра буду іншым...

— Я сягоньня выпіў,—гаварыў Нікандра Карнею, а заўтра ня буду піць, бо працы многа.

Агей таксама думаў: у Карнея праца будзе спарыцца, Сьцяпан будзе спрацацца з жыцьцём—і ўсё будзе іншым.

Нахіліўшыся над сталом, Нікандра ўсё дапытваўся ў Карнея.

— Ну, як мы жывем?

Карней махаў галавою і гаварыў:

— От, жывем...

— А як? Скажы ты мне...

— Сягоньня дзень прайшоў, заўтра другі, трэці...

— І ўсё?

— Не, ня ўсё. Кожны дзень нешта прыносіць нам.
— Браткі вы мае, што крок, дык уперад мы павінны ісці,—цвярдзіў Сьцяпан.

— Конь, карова... пяцёра дзяцей... чатыры дзесяціны зямлі... Як-жа тут?—Усё бліжэй нахінаўся над сталом Нікандра, абхапіўшы ў жменю бараду, з высока паднятаю правай брывёю над прыпухлым вокам.

Вокны ў хаце залеплены сьнегам. Па вуліцы ходзяць людзі. Дзень хіліцца пад вечар у срабрыста-залатой далі закату...

IV

Нікан цэлыя дні хадзіў з сумам у вачох—сумам старога дзеда, згубіўшага нешта вельмі важнае, але невядомае, што значыла ўсё жыццё. Не разгадаўшы гэтага, к суму прыліпала злосьць. Асабліва не падабалася дзеду, што сыны ставяць на сваім, потым прывык, на зьмену прышло іншае: сыны ня так рабілі, як хацелася Нікану.

Справіўшыся з работай, Кірыла па некалькі гадзін сядзеў за кніжкамі, тады ішоў увечары на сяло. Нікан ведаў, што хадзіў ня гуляць. Хадзіў к настаўніку з некаторымі хлапцамі, там гаварылі пра новае—мудрымі словамі, закавырыстымі, ганьбілі мінулае, усё тое, на чым, як думаў Нікан, трымаўся сьвет. «Лепш-бы ты гуляў»,—гаварыў бацька сыну. І дзівіўся з Кірылы, таму, што не разумеў сэнсу...

Агей гаварыў з мужыкамі пра жыццё такое, што Нікан, пражыўшы век, не хацеў і слухаць яго. Ён

адчуваў, як з кожным днём адыходзіла некуды ўпар-
тасць і было шкода не яе, а сілы...

Сыном ён гаварыў:

— Ня хочаце жыць, як людзі... Няхай!.. Я нічога
ня буду гаварыць, ні слова...

А пры людзях скардзіўся на сыноў:

— Дажывуцца яны да трасцы... А я што? Я ўжо,
браткі, ніпрычым... выкінут...

Адны з людзей згаджаліся, што стары ўжо чалавек
і ня можа трымаць лейцы па гаспадарцы, другія
зудзілі яго злосьць, бударажылі, гаварылі:

— Што табе сыны? Гультаі цяпер усе маладыя.
Стары чалавек—ня тое; стары чалавек—крэпак...
Дык і жыві, прыпяваючы...

А ў Нікана ўсё не схадзіла пачуццё старасьці,
суму, непатрэбнасці сваёй і злосьць на сыноў...

Аднойчы ў марозны дзень, спазаранку, зноў па-
дышла Наста ды кінулася ў сьлёзы.

— Што, яшчэ пабіў?—запытаўся з сэрцам Агей.

— Не адзін раз біў... многа... жыць я далей не
магу...—чуць прагаварыла Наста.

Агей цвёрда прагаварыў, сьцяўшы зубы.

— А я-ж гаварыў табе—ня ідзі больш! Чым ты
звязана з ім! Паслухала бацькі—э-хх!..

Наста паслухмяна скінула кажух, прысела на лаўку
да пацёрла рукамі грудзі ў сінякох ад кулакоў нялю-
бімага мужа.

— Зьверы, а ня людзі!..

Ня было ўжо ў Насты сьлёз, бо прайшлі яны,
высахлі, як раса ад сонца.

Нікан прышоў у хату ды буркнуў да Насты, грэючы рукі ля печы:

— Можа зусім прышла?

— Так... Не пайду я больш на гора тое...

— Чаму?

У голасе бацькавым была пагроза і крыўда, што і дачка ня будзе слухаць яго. Тады ўсяму канец.

— Не пражыву я, тата...

— Ну, як хочаш... Што-ж! Я цяпер, знача, нічога ў сваёй хаце—не гаспадар я...

Словы яго значылі тое, што крыўдна яму, як бацьку, што не павінна быць так, але зараз гэта ня выклікала ў Насты сьлёз. Нікан паціснуў плячыма, вышаў з хаты, да вечара прабыв у Арывона, дзе скардзіўся на меншых сыноў. Ад бацькі адышлі ўсе крыўды, што наносіў яму Арывон, як жылі сумесна. Лічыў нават добрым чалавекам, клапатлівым, крэпкім і яшчэ таму, што падыходзіў ён характарам—натураю к яму. Увечары ўсё ляжаў на печы ды голасна думаў пра сваю маладосьць, сілу ранейшую, здатнасьць і цяперашнюю нікчэмнасьць. (Страшна гэта мінулае, ліха на яго!).

А ўраньні сабраў усе свае пажыткі: дзёве сярмягі—новую і старую, лапці нядаўна сплеченыя ды перайшоў, нічога не гаворачы, жыць да Арывона.

У хаце стала ціха і нялоўка.

— Што-ж, няхай ідзе,—сказаў Агей, але было шкода і нудна, не хацелася, каб гэта было так.

Наста з раньня чысьціла бульбу, паліла печ, упраўлялася па гаспадарцы,—гэта пазбавіла лішняй працы

Кірылу, і ён быў рады за сястру. Удзень садзілася прасьці лён. Круцілася верацяно, зююкала, ніткі тонкія выходзілі. Агею стала весялей, здавалася, што ўвайшло ў парадак жыцця нешта новае, такое, што выяўлялася хоць-бы ў ціхай песьні сястры ды зююканьні верацяна.

Вечарамі прыходзіў Гаравы Сьцяпан. Яны гаварылі аб шырокай працы на сяле, якую павінны правесці, бо людзі цёмныя, азьвярэлыя па-свойму, а сяло ходырам ходзіць. У сельсавеце былі непарадкі: старшыня—ня свой чалавек—любіць чужымі рукамі жар заграбаць. Большасць ліпаўцаў кляло яго на чым сьвет стаіць...

— Дабраўся адзін чалавек,—гаварыў Агей,—варочае справам па-свойму, а сяляне і на ўладу глядзяць так...

— Гэтага ня будзе!—рашыў Сьцяпан.—Не такі чалавек трэба.

І праз тыдзень у сельсавеце быў бурны сход...

Мужыкі запоўнілі прасторную хату, напусьцілі едкага махорачнага дыму, ажывілі здаровымі галасамі, не маглі ўмясьціцца ў хаце. Уперадзе за ўсіх стаялі Сьцяпан з Агеем, а за сталом сядзеў незнаёмы гарадзкі чалавек з портфэлем і пачкаю сыпаных папер...

— Перабраць яго... Ня трэба нам старшыні такога!

— Перастань там глотку драць!

— Накрычышся яшчэ, хопіць часу.

— Ды што табе да мяне?—крычалі і спрачаліся ў сенцах.

Старшыня сельсавету Ярэмін спалохана ўстаў з-за стала, разгладзіў вусы і, падазрона глянуўшы на народ, загаварыў:

— Паколькі я, грамадзяне-таварышы, усё, што мог, зрабіў для вобчаства, падтрымліваў, так ска-заць, і гэтак далей, пастолькі, значыцца, я...

З першых радоў не далі дагаварыць.

— Ды што ты зрабіў—га-а?

— Трасца тваёй матары, налог удвайне заграбаў!

— А чырвонец мой дзе падзеўся, што аддаў надоечы?

— Хабар браў...

— Ды ад цябе жыцця ня было нашаму брату, а яшчэ за бедных ён, падліза ты кулацкая!..

— Добра веў работу!—крычала чалавек пяць, каб падтрымаць Ярэміна; а ён стаяў, засунуўшы рукі ў кішэні галіфэ,—злосны, пачырванелы, кусаючы губы да крыві...

Варушыліся сьпіны мужычых, ядраныя словы ня ўнімаліся. Пчолы ў вульлі гудзелі ды раіліся—кроўную справу вырашалі сяляне.

— А ну яго к бесу, бо ў яго галіфэ шырокае—усё можа ўмясьціць туды...

— Падавай нам новага!..

— А дзе ты яго знойдзеш такога?..

Гарадзкі чалавек за сталом у скураной тужурцы часта паварочваецца к народу і ўсё піша, і завуць яго мужыкі—таварыш Сімак. А Ярэміну, якога ўпе-

рад лічылі самым разумным на сяле, гаварыць не даюць. З адным ён выпіў, з трэцім, пятым—ды з кім ня піў! У таго налог удвайне калупнуў, у другога зямлю падзяліў не па-божаску... Сьмяшлівы лысы дзед, патрахваючы бародкаю, расказвае, што ўзяў хабару, а справу адклаў у доўгую скрынку...

— Эх, ты! Ай, ня чуеш? Я цябе ва ўсіх газетах за гэта прапішу, сукін ты сын!..—ня ўнімаецца дзед.

— Ты-ж пісаць ня ўмееш!—жартуюць з боку...

— Ліха на яго! Другія за мяне напішуць... На ўсю губэрню разьнясу.

— Ха-ха-ха!—паднялі рогат з боку.

Таварыш Сімак стукнуў алоўкам па стала—і ўсе прыцішыліся, пераглянуліся, што будзе...

— Я, грамадзяне,—пачаў чалавек у скураной куртцы,—пасланы к вам ад партыі, каб разгледзець усю справу. Дасканальна праведаўшы, лічу—ва ўсім вінаваты старшыня Ярэмін, за што прыцягнуць яго да адказнасьці. А на месца яго выбраць новага—і на словах моцна націскае—чалавека сьвядомага, які-б абараняў права беднага, а не рабіў усё для свае карысьці... Згодны?

— Згодны! Правільна!—крыкнула разам некалькі галасоў.

Ярэмін апусьціўся на лаўку ды стаў кусаць кончык вуса, а ў вачох спадлоб'я выражалася злосьць на ўсё...

— З свайго боку я выстаўляю кандыдатуру таварыша Сьцяпана Гаравога, павінны ўсе ведаць...

— Дык што там? Што гаварыць—добры чалавек, ня тое, што...

— Пішы яго!

— Хто за?—спытаў Сімак.

— Што там за! Усе мы яго ведаем—наш чалавек...

Рукі суччам падняліся. Алоўкам падлічыў—чуць ня ўсе... Старшынёю быў абраны Сьцяпан Гаравы.

Мужыкі пачалі гаманіць. Гаворка была больш аб зямлі—бо мала яе, значыцца... Ягор Ціханаў—аброслы на шчаках шчацінаю, шырокаплечы ды кастлявы, сярэдніх гадоў. Ён заўсёды быў азлоблены, усё крычаў на сходах:

— Мужыку супакою не даюць... Гнятуюць яго... у дошку скоро загоняць.

Агей думаў, што гэта чалавек з такім характарам, у яго звычай такі—крычаць, як труба: з жонкай таксама, палаяўшыся, праклінаў увесь сьвет. Быў ён сам бедны, але бедных мужыкоў, такіх, як сам, ня любіў; у процэсе доўгіх марнаваньняў выпрацавалася такая натура.

— Ад раньня да ночы працуе мужык!—выкрык-ваў і гарачыўся Ягор з мужычай грамады.

Сьцяпан Гаравы быў усхваляваны, прачыналася ў ім нешта злосьнае.

— Ты ня крычы так!—сказаў Сьцяпан.—Чым ты хвалішся? Многа працуеш? Я—таксама. Бачыш, якія рукі?

Рукі ў Сьцяпана чорныя і мазалістыя.

— А ты бачыў калі, як працуе рабочы? Эх, т-ты... Пры печых у сорок градусаў... гарачынь... жывым зга-

рэць можна, асьлепнуць... За 8 ці 10 гадзін ты пры-
дзеш, дык хоць у труну лажыся...

— А хто хлебам корміць? Усё—мужык!—ужо спа-
кайней казаў Ягор.

— Каб не рабочы—што было-б? Хто вам робіць
плугі, тыя-ж, чым узорваеце зямлю, не гавораць ўжо
аба многім?.. Эх!

Ягор гаварыў усё цішэй; толькі два галасы пера-
клікаліся міжсобя. Грамада мужыкоў паддаківала:

— Усім цяжка. Што там і гаварыць!

Сход позна ўначы разышоўся. Ідучы па полю ў
сьнегавой замеці Агей са Сьцяпанам думалі ды
раіліся; няпрыемны накіп застаўся ў Агея на сэрцы
і ад спрэчак, і ад дум ды разважаньняў некаторых
мужыкоў.

«Сіла патрэбна! Вялікая сіла,—думаў ён,—каб зра-
біць такое, у што-б відавочна паверыў мужык»...

А гэтыя думы цэлыя дні не давалі супакою двум
чалавекам. Агей, рупна працуючы па гаспадарцы, не
пакідаў думаць...

Падышлі сьвяткі-каляды. Дні стаялі то няясныя,
то віхурыла мяцеліца. Тады многа на сяле пілі сама-
гону, гулялі на вячорках, забываючы аба ўсім...

Сьцяпан сказаў Агею, прышоўшы раз стомлены і
злосны:

— Цяжка, браток! Цэлы дзень працуеш у сель-
савеце... спачыну няма. Страшна нэрвовы я стаў...
Самагон гоняць некаторыя... э-эх, брат!

— А ты будзь спакайней,—параіў Агей,—табе да-
вяраюць сяляне. Прынаравіся...

— Не магу я... ня прывык... Вось ты-б мог. Ты спакойны, усё можаш перанесці, а я—не...

Твар у Сыцяпна пахудзеў, пачарнеў.

— Ня ведаю, ці змагу я ўжыцца,—сказаў ён і вышаў з хаты. А Агей падумаў, што ня зжывецца гэты чалавек.

V

Хмурна глядзеў зімовы дзень; у ім адчувалася тая-ж хмурнасьць, мяккасьць і цяплыня над зямлёю. Сані пераскоквалі з калдобін, працёртых палазамі.

Агей ехаў у горад. Па дарозе думаў аб тым, што от патрэбна зайсьці будзе ў некалькі ўстаноў, пагаварыць добра з многімі людзьмі, каб вырашыць справу аб арганізацыі ў Ліпах коопэратыву. Ехаў ён з упэўненасьцю, што справа будзе зроблена, што скоро на ганках папавай хаты павесяць шылду, у краму навязуць плугоў, жалезных барон, солі,—будзе збыт па таннай цане, і тое важнае, аб чым думаў са Сыцяпанам,—споўніцца.

К поўдню прыехаў.

Горад, як і заўсёды, грымеў.

Вазілі бразгучае жалеза, цэглу, дровы. Людзі шпарка ды павольна хадзілі; самыя розныя абліччы—з портфэлямі служачыя, чорныя, закопчаныя рабочыя; тоўстыя і тонкія, добра адзетыя і дрэнна.

Як жоўтае сонца заліло гарадзкія дахі—стала зусім добра, весела Агею. Ён глядзеў на аграмадныя дамы гораду і думаў, што ўсё гэтае будавалася вельмі

доўга, з году ў год, паклалі тут шмат сілы, аздобілі ўсё потам і кроўю.

А горад, пабудаваны тысячамі, мільёнамі рабочых людзей, усё грымеў, усё сьпяшаўся некуды...

Сярод гораду—рынак. Тут заўсёды кірмаш. Гандлявалі коньмі, рознай жывёлаю, мужыкі прадавалі хатнія спажыткі, каб купіць што-небудзь—і ўсё шумелі ды гаманілі. Грэючы рукі над гаршчэчкам з жарам, гандляркі з выкрыкамі прадавалі розную дробязь: абаранкі, цукеркі, марожаныя яблыкі...

Было позна, калі Агей справіўся. Усюды ён настойна патрабаваў задавальнення ў сваёй справе. Ня так лёгка было дабіцца, але ўсё было ўладжана, і вясёлы ён зьвярнуўся ў «Дом Селяніна».

Тут многа было сялян з вакольных вёсак. Адны паразьлягліся, другія паселі за стол ды гамоняць.

Усе яны прыехалі ў горад за сваімі-ж патрэбамі, панавезьлі ў кажухох, сярмягах, лапцях многа скаргаў на жыццё.

— Зямля!—уздыхнуў стары лысы мужык пры ўваходзе Агея,—жывеш ты, а к чаму здольны?

— Ды мы справедку жылі так.

— От таму ты і жывеш так прыкаваным бы ланцугамі, што ня ведаеш, як быць уладаром зямлі,—прамовіў дзед з барадою клінам.

Шчуплы, аднарукі чалавек, аброслы жыдкімі валасамі на шчаках, сказаў:

— Што там гаварыць. Я ад зямлі гэтай самай і працы бязрукім застаўся. Стараўся. прыяў сабе і

сям'і, а папала рука ў малатарню—і баста! Далей не паедзеш... Няма рукі! А ты гаворыш—тое ды гэтае...

— Усяк бывае—і гэтак...

— На тое мы, браткі, і жывем.

— А як-жа іначай?

— Розум чалавеку дан... Во-ось...

— А к чаму-ж ты розум прыкладзеш?—згорблены дзед адмоўна заківаў галавою.—У мяне, к прыкладу, сям'я на дзесяць душ, а зямлі тры з чвэрцю...

Дзед паглубіўся у свой сказ—моргаў брывямі, вочы сьлязіліся, а на твары столькі маршчын, колькі яму гадоў.

— От і жыві! А вы кажаце...

— Жыву я ў саўхозе,—загаварыў безбароды стрыжаны чалавек,—ну, трэба сказаць, добра жывем. Дружна. Возьмемся працаваць, дык усе разам—і праца спорыцца (мы прывыклі ўжо). Машыны такія-сякія ёсць... Нішто сабе...

— Гэта вось і добра, калі дружна, а ня будзь гэтага—не пражылі-б!—дадаў аднарукі.

Агей Засека перагнуўся праз стол, дзе сядзелі мужыкі, падпёр галаву рукамі. У такі час, калі людзі актыўна выказваюць свае дробязі штодзеннасьці, многа дум у галаве і смутку з радасьцю за жыццё. Усё было знаёма тут: гора, сьлёзы, тое, чым жыве і дыша блізкі чалавек. Ён па абліччы хацеў вызначыць, хто як жыве і што ён думае. Вось гэтаму чалавеку, высокаму і тонкаму, белабрысаму, з малень-

кай бародкай, мусіць добра жыць. У аднарукага чалавека—з худым тварам, высушанымі скуламі, глыбока запалымі вачыма—у яго сум аб жыцці. Сівабародага дзеда, худога крыўдзіць сын старэйшы, але, як ён кажа, у яго ёсць меншы сын, якога любіць ён. «Сын той ня хто-небудзь, ня просты чалавек, а вучыцца ў горадзе на агронома. К яму і ездзіў.—«Прыяжджай, кажа, тата, ласкава гэтак. Ну, я і прыехаў, пабыў у яго. Не хвалю, а праўду кажу—залатая галава ў сына, дабіўся, знацца, свайго... Вось як...»

Дзед сьмяецца. Сьмяецца шырока адчыненым ротам, падгніўшымі зубамі, з сьлязьлівай павалокаю на вачох пад хмурымі брывамі.

І ад радасьці дзедавай чуць-чуць ухмыляюцца мужыкі.

Дзядзька з рыжай пакладзістай барадою на ўсе грудзі пачынае скардзіцца, што хадзіў ён па ўсіх установах, гаварыў з усякімі начальнікамі—нічога ня выходзіць. А прыехаў ён сюды на суд: «парабак пакрыўдзіў яго». Год праслужыў той, двару ня спрыяў, бо двор, вядома, чужы, а займаўся «комсамольствам», пры канцы-ж патрабуе поўнай платы. Працы ў хаце, дзякаваць богу, многа. «Ну, хто-ж яму можа даць поўную плату?» у суд, значыць, на мяне. А суд цяпер, трэба прызнацца,—не калішняе, разбурыць цябе хочучь да тла...»

Гаворыць ён моцна, каб усе чулі, есць хлеб з салам. Усе прыціхлі—маўчаць. Парабак сьпіць на

лаўцы—прыземісты хлапец, з каравымі рукамі. Ён павярнуўся, прыслухаўся ды глуха буркнуў:

— Кулак!

— Маўчы, парасё нямытае,—абразіўся рыжы дзядзька,—пажывеш зараз на лёгкім хлебе, ня будзеш комсамольствам займацца.

Усім нялоўка. Хто з іх правы? На чым баку гэтая праўда—ці чалавека, які комсамольствам займаецца, ці на баку чалавека, у якога многа ў хаце працы?

Агею шкода стала гэтага прыземістага няскладнага хлапца з вялікімі доўгімі, каравымі рукамі.

І пад раньне ў Агею засталася акрэсьленая думка: людзі жывуць, перамагаюць, як гэта ня цяжка, само жыццё, мяжуюць, як жыта на сялянскіх палёх, разам са смуткам радасьць зямная ў галовах людзей, ня страціўшых чалавечага вобліку.

Яму здавалася, што гэты хлапец заўсёды знойдзе сабе хлеба, бо рукі ў яго здаровыя. Сівабароды дзед будзе радавацца з сына, які вышаў у людзі. І ўсе—і ўсе будуць пасвойму рады і па-свойму няшчасны і сумотны...

Агей ехаў назад... На палёх туман. Неба, як белая шуба. Дыханьне зямлі—цёплае бывае і ў халады. А ў думках была ўстрывожанасьць і ўздым...

Стаяць пахмурна чорныя хаты, занесеныя сьнегам. З абодвух канцоў сяла раскрычаліся пеўні.

У канцы сяла бегаюць дзiesiąткі варон, яны падобны на чорныя камякі—кружацца, голасна каркаюць і апускаюцца на бярозы...

Перад самай вясною над ганкам паповай хаты вісела дошка, размалёваная фарбамі: «Ліпаўская спажывецкая коопэрацыя».

Па вечарох збіраліся ў краму некалькі чалавек: настаўнік—пажылы, са ўпалымі грудзмі, Сёмка і Кірыла—два комсамольцы на ўсё сяло. Заўсёды прыходзіў роўнай паходкай Агей. Агульны сход ліпаўцаў выбраў яго старшынёю коопэрацыі. Падводамі прывозілі з гораду тавар; грамадою хадзілі дзівіцца, аглядаць.

І цэлыя дні тут шумелі і гаманілі.

VI

... Вясна прышла радаснай, адзела ў зелень палі, лясы, паплавы.

Сяло загаварыла па-вясноваму. Скрозь гоман людзкі на сяле чуцён шolah бяроз у гаі і буйны шум хвой.

Вясна з яе клопатамі запаўняла душу чалавека, навязвала новыя думы, настроі—больш вясёлыя і прыгожыя. Сяляне, перажыўшы зіму, радасна выходзілі на поле, жмурыліся ад сонца, глядзелі на рост жыта...

У свята дзень Ліпы шумелі пчаліным роем.

Збіраліся звычайна на прасушаным месцы вуліцы маладыя.

Дзынкаў ды разьліваўся гармонік, нехта складаў прыпеўкі—гучныя, сакавітыя. Сьмех у вяснова-сінім паветры дрыжэў, галасы распаўзаліся ціха па зялё-

най зямлі... Падыходзілі старыя, глядзелі на гульбішча і скокі, а самі гаварылі стала і сур'ёзна аб вясне і аб ураджаі, аб тым, што жыта добра зарунала, што скоро будуць узорваць зямлу пад ярыну.

Агей Засека хадзіў радасным—рад быў вясне, жыццю і думам.

Пад поўдзень прышоў к Карнею. Той сядзеў на прызьбе ў аднэй белай кашулі, весела глядзеў на сонца і на стрэху свайго хлява—на ім пагніла салома...

— Малайчына ты!—пахваліў дзядзька Агея,—зрабіў такое для вобчаства, што другі-б ня змог. Коопэрацыя—важная штука для нас... Плугоў, кажуць, панавезьлі туды—і то добра!..

— Яшчэ ня ўсё,—адказаў Агей,—многа чаго зрабіць трэба... Вось адчынім хату-чытальню. Кніжкі вечарамі чытаць будзем. Людзі з гораду прыедуць—шэфамі завуцца—даклады будуць рабіць. Агроном скажа, як атрымаць большы ўраджай...

— Усё яно патрэбна, а розум—самае галоўнае...

— Розум, дзядзька, у кожнага ёсць, толькі хто куды накіруе яго...

— Так яно... А сонца-ж, сонца сьвеціць як—эх! Пайсьці-б цяпер на поле ды падзівіцца на збожжа—сёлета яно добра ўзялося.

Сьмяецца Карней—чаму?—ці сонцу, ці жыту, ці так радасна можа.

Белы певень узбіўся высока на стрэху і захлопаў крыльямі, загарланіў, а тады, спужаўшыся нечага,

каменем зваліўся на двор і, растапырыўшы крыльце, пабег у хлёў.

— Дурная птушка,—сказаў Карней.

А зьвярнуўшыся да Агея, весела, падміргнуўшы, сказаў яму:

— Пайду жыты аглядаць, а ты ў хату зайдзі... Сядзіць гэта там адна Маланьня ды сумуе. Распытай ты ў яе—чаго яна так?

Карней пашоў гарадамі ў зялёную даль жытоў.

А ў хаце сядзела толькі адна Маланьня—з вакна глядзела на вуліцу, чула крыкі, песьні ды вясёласьць маладых. Нікуды ёй ісьці не хацелася—толькі многа думалася вельмі.

Нехта стукнуў у дзьверы. Маланьня ўскочыла, выцерла белым вышываным рукавом сьлёзы, а спазнаўшы Агея—вясёлага, са сьмехам у вачох, радасна ўскрыкнула.

— А я думала, што ты ня прыдзеш?

Агей сеў ды ўзяў яе за рукі, паглядзеў у вочы сінія, поўныя прадоньнем простаі шчырасьці і пачуцьця.

— Чаму ты думала так, Маланка?

Агею хацелася сказаць што-небудзь вельмі пяшчотнае, ласкавае, каб усьцешыць усхваляванасьць дзяўчыны.

— А мне думалася што ты пакінуў мяне!

— Ха-ха! Цябе пакінуць—такую... добрую... прыгожую...

— Любы мой, Агейка,—і гладзіла яго валасы русыя, пераблытаныя.

— Пойдзем пагуляем,—папрасіў Агей.

— Пойдзем!

Яны пашлі, асьцярожна ступаючы па сакавітай, урадлівай зямлі вясноўскай, багатай пахамі, што ўліваліся ў грудзі—па шаўковай траве к самому лесу зялёнаму.

— Люблю я вясну!—сказаў Агей.

— А я люблю пралескі,—адказала Маланьня і стала зрываць іх на лясным прыгорку.

Селі на прыгорку. З аднаго боку лес зялёны і шуміць. Наўсцяж поле расьцягнулася, дарогі. Улеза—чорныя і шэрыя ліпаўскія хаты і сяло запоўнена зыкамі. Унізе, у кустох пра нешта такое журчаць пералівы рэчкі. Алешнік, здаецца, на вачох распускаецца.

Маланьня даверліва глядзела ў вочы Агею, слухала музыку яго голасу.

— Пойдзеш за мяне замуж?

— Пайду, Агейка! Ты лепшы, разумны, самы лепшы на сьвеце...

— Ну? Не памыляешся? Ха-ха-ха!

— Сапраўды.

Абодвум—маладым, здаровым—хацелася ласкі. Агей моцна пацалаваў у чырвоныя губы...

Ціха—чуць-чуць—шумеў лес, трапыхаўся алешнік, маленькі цёплы вецер па вадзе пісаў дзіўную, самую прыгожую казку жыцця ды расчосваў зялёныя жытнія валасы на грудзёх поля...

Тады Агей дрыжачымі і джымі рукамі ўзяў яе—ціхую, упругую з вачыма-кветкамі, поўнымі сонца і ціхай просьбы, ды беражліва, як самае дарагое на

сьвеце, палажыў пад хвойй на зялёную траву—на
кветкі. Зямля пахла ўсім тым, што нараджае вясною,
што дае сьвету, і яшчэ пахла—шырокім жыгнёва-
сінім прасторам і ўся яна—зямля—кіпіць жыватвор-
чымі сокамі... Хацелася песьні вялікай, трывожнай
радасьці, скласьці хвалу жыцьцю і зямлі!..

І тады зашчабяталі птушкі, сонца весялей зайграла,
зямля стала яшчэ зеляней, яшчэ дзіўней паказаўся
сэнс казкі, напісанай ветрам...

Вачыма поўнымі сьлёз і радасьці глядзела Ма-
ланьня. Агей расказваў ёй пра жыцьцё—яны будуць
жыць добра, будуць любіць адзін другога моцна—
нездарма сонца такое гарачае і яны маладыя!

— Веру табе, Агейка!—гаварыла дзяўчына...

Прышлі ў сяло. Карней сядзеў на тым-жа месцы,
на прызьбе.

— Добрае жыта,—гаварыў ён,—густое... А вы дзе
гулялі?

— Гулялі, тата,—весела прамовіла дачка.

— То-та-ж... Добра, што гулялі, толькі глядзеце,
каб не нагулялі чаго, а то...

— Чаго ты, дзядзька, палохаешся?—спытаў Агей,
весела пазіраючы.

А Карней сур'ёзна, закурваючы цыгарку, сказаў:

— Ведама—вясна, сонца,—а вы маладыя...

— Што з гэтага?

— Нічога...

Некалькі сядзелі моўчкі: Агей паглядаў на Ма-
ланьню—чырвоную, усхвалёваную, на сур'ёзнасьць
Карнея. Тады падумаў і ціханька засьмяяўся.

— Дзядзька Карней!

— Ну, што скажаш?

— Аддай за мяне Маланьню... Люблю яе.

З твару Карнея раптам прапала сур'ёзнасьць, насмешліва і весела паглядзеў на абодвух.

— Вось чаго захацеў ты—маладзец. Ведаў я гэта. Спытай у яе—ці згодна яна...

Агей любоўна паглядзеў, вочы іх сустрэліся.

— Я згодна, тата...

— Ну, дык як хочаце цяпер,—сказаў Карней, махнуў рукою і ўсё ухмыляўся ў бараду. Нарэшце, ня вытрымаў і спытаў:

— Як-жа вясельле—з папом ці без папа?

— Ня люблю я папоў... Дый лішняе гэта. Мы справім вясельле па-новаму.

— А можа-б з папом ямчэй было—мацней-бы звязаў...

— Мы і так моцна звязаны...

— Ну, як хочаце—ліха на вас! Дзе ўжо мне... Толькі живеце добра.

VII

Праз тыдзень было вясельле.

— Што гэта за вясельле?—здзівіліся некаторыя старыя. А Сыцяпан Гаравы сказаў:

— Гэта прыклад для вас. Скора ўсе так будуць...

— А няхай яно ня будзе гэтага...

— Не, браткі, будзе—нікога ўжо ня ўтрымаеш.

Маладая—прыхарошана, зачырванеўшыся, з ласкавым поглядам вачэй, сядзела на лаўцы побач з Агеем. Дзяўчаты-падружкі сьпявалі адну за другой вясельныя песні, каб разжалабіць маладую,—а яна ня плакала. На вуліцы гарманісты наярваў вальцы, «каробачкі», расходжага. А ў хаце мужыкі-суседзі, самавіта расьсеўшыся за сталом, вялі бяседу,—важна, як ніколі... Павесяліліся—гэтым усё і кончылася.

І ўсё жыццё пашло сваім чарадом...

Пачалася пахань, сяўба ярыны. Агей сеяў ачышчальным збожжам...

З гэтага часу сталі зваць яго «новым чалавекам»—адны з ціхай усмешкай, што нічога ня выйдзе з усяго, другія—з пагардаю, з пашанаю да яго,—бо ўсё, што ён ні рабіў, імкнуўся—па-свойму. Гэтаму дапамагалі Кірыла з Сёмкаю. Яны арганізавалі ячэйку, прыцягвалі хлапцоў да працы...

Аднойчы ў хату к Агею прышоў бацька ў вясёлым настроі. Ён зірнуў на дачку і нявестку, на сваю прыбраную хату, чыста падмеценую падлогу і, здзіўлены, загаварыў з Агеем перш аб пагодзе, потым перайшоў на сяўбу. І гаварылі бацька з сынам доўга і ласкава. Нікан упамянуў аб тым, што Арывон з жонкаю зайздросныя людзі, і застаўся начаваць. А раньнем—сонечным і пагодным—паехаў з Агеем засяваць ячмень і больш нічога не прарэчыў Агею. Трохі сагнуўшы сьпіну, вясёла хадзіў дзед па ральлі, клапатліва рассыпаў зерня, як некалі даўно, уперад—з такой ашчаднасьцю і гаспадарлівасьцю.

І Агею было радасна, што бацька прымірыўся.

Нацянькі цераз поле ідзе Сыцяпан Гаравы, утупіўшы вочы. Паздароўкаўшыся з Агеем, сказаў,—ніто радасна, ніто сумна,—што яму з гораду ад старога таварыша прышоў ліст. Піша той, што на заводзе, дзе некалі ён працаваў, ёсьць вольнае месца, просіць, каб прыяжджаў...

— Ну, і як ты думаеш?—спытаў Агей.

— Паеду... бо ўсёроўна ня зжыўся я на зямлі. Мяне, ведаеш, цягне ў горад, к малатку... Не магу забыць... Заўтра-ж, мусіць, еду, а на маё месца вызначылі Сёмку—лоўкі і разумны хлапец, справіцца з работай... Ну, бывай, Агей!

— Будзь здароў, брат!.. Прашу цябе, не забывайсяла... Тут яшчэ шмат працы правесьці трэба...

— Буду прыяжджаць... А ты, брат, настойлівы чалавек—захочаш—дык зробіш...

Сыцяпан з Агеем разлучыліся...

Думаў Агей, што Сыцяпан здаровымі рукамі будзе трымаць і біць молатам, а ён—зусім увайшоўшы нутром у побыт—будзе сеяць, араць...

Па ральлі бегалі вароны, клявалі зерня, стаямі ўзьнімаліся. Пануквалі мужыкі на сваіх коняй, прачнулася даўно сяло, і доўгай пугаю гнаў пастух на папас чараду кароў. Ужо высока ўзнялося сонца, шчодра асыпаючы зямлю золатам праменьняў. З травы асыпалася брыльлянцістая раса. З беразняку, што ў канцы поля, выбег малады зайчык, пахлопаў вушамі і, як дурны, кінуўся бегчы па полю паміж людзей...

— Тулі яго... тулі!—крычалі людзі, кінуўшы сявалкі і бароны...

— Лаві-і!..

— А т-т-у яго... г-эх!

— Ёсьць... Улавіў—ліха на яго! у баразну ўбіўся,—крычаў нехта і рагатаў на ўсё поле...

Агей хадзіў за бараною. Зямля, прыгрэтая сонцам, абымала ўсю істоту. Яму хацелася, ходзячы так, буйна сьпяваць на ўсё поле, каб ажно пагалоска насілася.

VIII

На вуліцы вясна і сонца...

А дні бягуць... Ходзіць Наста з дзеўкамі на вчоркі, рупна малоціць на такую цэпам. Вясёла ёй. Толькі часамі замуціць сьляза вясёласьць: успомніць замуства, калі муж агідна-зьявынымі ласкамі суцяшаў яе, цяжка было ад іх, здаецца, узяла-б ды разарвала яго на кавалкі на дробныя, ну яго з багаццем сваім! Крыўдна трохі і на бацьку, што прымаўляў яе ісьці—ды стары ён, што ты возьмеш з яго...

За кроснамі сядзіць Наста.

Лоўка бегает чаўнок, моцна так набіліцы стукаюць, снуецца тонкая пражэ-кужаль, прыбівае ніткі бёрда к палатну.

— Стук-тук-тук...

Гэта нічога, што пра яе на сяле паміж старых пашла нядобрая пагалоска.

Бабы-платкаркі, падцягнуўшы да калена спадніцу
ды сабраўшыся ля калодзежа, разносяць нябыліцы:

— Гэта-ж дзіва—пайсьці ад мужыка!

— Такі ён і мужык, мусіць, што жонку ня мог
утрымаць.

— Адлупцаваў-бы добра, каб не захацела!..

— Ды сястрыцы-ж вы мае! Ды ці ў нашу пору,
як мы маладзейшыя былі, было калі гэта? Мужык
за валасы-б прыцягнуў дахаты, да сьмерці-б забіў.
І бацька родны ў хату ня пусьціць...

— Ды вянчаліся-ж, бацька сьвятым ручніком
звязаў, абяцаньне давалі...

— Сьвет, мусіць, пашоў такі!..

І скардзяцца бабы на новы сьвет, на людзей, што
парушаюць законы, перасьцерагаюць сваіх дачок ад
гэтага.

Ды дзе іх усьцеражэш!

Кожная іх дачка пойдзе замуж так, а нялюба—вер-
нецца назад, ня прызнае абяцаньяў ды сьвятых слоў,
адрачэцца ад старых песень—засьпявае новую.

А Насьце весела,—брат сказаў:

— Жыві ў мяне!

Чаўнок лоўка так ходзіць пад руплівымі рукамі,
моцна так стукаюць набіліцы новыя ў тахт думкам.

Ня пужаецца Наста людзкіх гаворак.

Няхай старыя хоць па ўсяму сьвету разьнясуць,—
усёроўна не павераць маладыя—ані каплі: будуць
жыць, выбіраць па-свойму любага, будуць жаніцца
без папа. Увечары прыдзе Сёмка, зараз працуе на

чыгунцы рабочым, сядуць на прызьбе поплич, ласкава
будуць гаварыць аб жыцці—новым, не такім...

Пройдзе баба тая—платкарка, ды скажа другой:

— От распусьніца сядзіць. У бога перастала ве-
рыць. Цягаецца з комсамольцам гэтым...

Што з гэтага?

А Сёмка добры. Ласкава так абыйме ды пачне га-
варыць прыгожа, і верыць Наста, і любіць так, бо
што ёй, калі толькі дваццаты год пашоў, калі жыць яна
хоча так.

Ой вы, кросны мае, сасновыя, смалістыя...

Панажы мае ходзяць-ходзяць борзда-хуценька...

Ой ты, пражы мая, шаўкавістая, тонкая!

Думы блытаныя, неразвязаныя...

І хочацца Насьце песню засьпяваць—няма ў яе
зараз слоў, а каб скласьці думы, дык вышла-б так:

«Выйду я на зялёны луг, у зялёнае жыта, буду
рваць блакітныя кветкі, сінія васілёчкі—ды сплятаць
з іх слаўны, прыгожы вянок. От саўю я вянок—
усьміхнецца мне сонейка, усьміхнецца даль на пало-
сах. Ой, пайду я аднэй з трох дарожанек, самай шы-
рокай, што за ваколіцай расцягнуліся. Сонца будзе
святліць і трава зеляніцца. Забуду я там пра ўсё
сумнае, бруднае і няўдалае ды засьпяваю песенку:

Ой, у садзе садо-очку-у...

Сустрэну я мілага, прыгожага свайго, надзену на
галаву яму васількова-блакітны вянок і ўсьміхнецца
мілы ды пацалуе ў асмуглыя вусны. Возьмемся разам
за рукі, засьпяваем пра поле і тры дарожанькі, пой-
дем карагод вадзіць. Многа ў карагодзе прыгожых,

слаўных дзяўчат, а мілы будзе толькі шукаць мяне.
Знойдзе ў карагодзе, як пралеску бялявую, сярод
іншых, і абаўе рукамі, скажа мілы любоўна так:

«Не аддам цябе, любая, нікому!».

— «Забуду я пра ўсё!»—думае Насьця і ня можа
дум адагнаць. З вуліцы даносіцца да Насты вясновы
гоман—то прыляцелі птушкі з выраю; і хочацца ёй
зараз-жа пабегчы, бо чырванеюць шчокі, брусь-
няцца...

Моцна стукаюць набіліцы, скоранька ходзяць пад
босымі нагамі панажы ды лоўка снуецца ў пражы ха-
дун-чаўнок.

«Прыдзе мілы, любы ўвечары да мяне, толькі-б
прасьцяг шырокі даткаць, ды сонца зайшло за куча-
равую паласу лесу».

Ой, вы кросны мае—сасновыя, смалістыя.

Думы вы,—думы ціхія, дзявочыя!

1927 г.

У СУПРАДКАХ.

Выпаліўшы ў печы ды напаіўшы пойлам карову, Усьціньня ўзяла грэбень пад паху з дзесяцю мычкамі, сказала нявестцы, каб тая нанасіла вады, а сама пашла ў супрадкі к суседцы сваёй Тацяне.

Аджа-ж на вуліцы чуўся гоман і сонейка такое ветлае і ласкавае было, як і перад вясною, што ажно са стрэх капала ды лужыны стаялі пасоланыя сьнегам. Двое коняй, выпушчаныя з пуні, грэліся; адзін—худы, з узлахмачанай грываю, паклаў жылістую шыю сытаму каню на храсткі; абодва яны нешта жавалі, а худы каняга ўсё махаў кароткім і вышчыпаным хвостом. Качаўся на сьнягу сабака, пеўні засьпявалі з аднаго канца вёскі. Усьціньня падумала, што ўсё гэта значыць к перамене пагоды (скора будзе вясна)—і зусім усьцешылася...

У хаце ў Тацяны адно вакно заткана жупаном, дошка вывалілася з варот, страху чуць не на зямлю апусьцілася, карова высунула галаву; мычыць з саломінаю ў зубах.

— Няма парадку,—падумала Ўсьціньня і пашкадавала Тацяну.

А ўвайшоўшы ў цёмную хату без падлогі, сказала ветла:

— Дабрыдзень!

— Дабрыдзень, цётка Ўсьціньня!

— Захацелася мне, Тацянка, даведацца цябе. Управілася гэта я ў хаце дый думаю: зайду-тка во' пагляджу, як жыве Тацяна, а то ні ты к нам, ні мы к табе...

— Якое ўжо тут жыццё,—адказала Тацяна,—ня жыву я, а марнею. Адна-адзінёханька...

Усьціньня прымасьцілася з грэбенем ля вакна, распастрыла мычку і пасьлюняўшы пальцы правае рукі, каб лягчэй выскубаць лён, вывела доўгую нітку; потым далонямі пакруціла верацяно, нітка стала крутою і, не адрываючыся ад пражы, прамовіла:

— Горш ды няма, калі гэтае бязладзьдзе ў нашым быту завядзецца. Ой, як страшна...

Тацяна, гушкаючы калыску, прывешаную за бальку альняною вярхоўкаю, нахілілася тонкім станам над дзіцём і сумна адказала:

— Страшна, цётка, нават жыць ня хочацца тады...

Усьціньня пакінула верацяно, паклала рукі—чорныя на далонях ад сажы і зморшчаныя—сабе на калені. Перабіраючы ў пальцах канцы хусткі, супакойна і разважна пачала:

— Жывым-то яно ў труну ніхто не палезе. Жыць будзе, сястрыца мая, як жывецца... Толькі дужа цяжка... Б'ецца во' так чалавек, б'ецца—ня дасьць

бог шчасьця-долі, дык ён змарнуецца ды вухам аб
землю—і ўсё тут.

Тармошачы на руках дзіцёнка, нізкім і сіпаватым,
трошкі сумным і прызвычаеным да гэтае гаворкі го-
ласам, гаварыла Тацяна.

— Толькі вось, цётка—я ж маладая.. Столькі я
пражыла—гора адно бачыла. А жыць мне дужа-дужа
хочацца. Ды каб гэта ўсё сваё было—і двор, і гаспа-
дарка—якая яна ні ёсьць...

— Раз маладая,—перабіла Ўсьціньня—дык і сіла
ў цябе ёсьць, а ёсьць сіла ды здароўе—усё ты пера-
нясеш, мая рыбухна... Вернецца Саўка—і ўсё пойдзе
па-другому... Жыць будзеш!..

Усьціньня гаварыла бойкім голасам, бодрачым,
упэўнівала, што ўсё спраўдзіцца і гэта весяліла зму-
чаную Тацяну. Пялёнкі пахлі кісла. Завярнуўшы
ў іх дзіцё, беражліва паклала ў калыску і, нахілю-
шыся над ёю, стала даваць дзіцёнку цыцкі. Як пе-
рабірала пальцамі альняныя валосікі на галоўцы
сына, на сэрца хлынула тады супакойная і лёгкая
хваля радасьці ў маладое жанчыны, а з гэтым сна-
ваўся ўспамін, як ніткі ў спрытных руках Усьціньні.

«Расьце сыноч... Адзін гадочак толькі яму споў-
ніўся.. Чаму ён такі дробненькі? Мусіць, ня так
гадуецца. Узрашчу-ж яго! От раскажу яму, як вы-
расьце:

«Рос ты і радзіўся бяз бацькі, у горы гадала
цябе. Распусны бацька твой—пакінуў нас, можа і
ня вернецца назад... Сыночак ты мой любы!»

І голасна прамовіла Тацяна:

— Ці то доля мая такая?..

— Доля, мусіць.

— Ото-ж і я... Ці-ж я горшай дзеўкаю за ўсіх была—ці зломак які, ці калека? Не хварэла ні разу. І ўсё, цётка мая, працавала... дзень... ноч... Усё думала: от буду я хораша жыць, шчасьце мне будзе вялі-ікае...

Устала, выпрасталася, узяўшыся за почапку калыскі, стала гушкаць:

— А-а-а... Сьпі мой дзетка, сьпі мой малы,—а-а-а!

Хустка ў яе з галавы зьбілася на патыліцу, косма русых валос закрыла бледную шчаку; з-пад потнай грубай сарочкі відаць белыя з жоўтымі плямамі грудзі.

І зашпільваючы сарочку ды папраўляючы хустку, казала Тацяна неяк нарасьпеў, па-песеннаму:

— А няма гэтага шчасьця. Дзе яно? Ліха яго ведае. Ці краскамі зацьвіло маё шчасьцейка, ці был-лём парасло на мяжы? Усьціньня дадала, сучачы нітку на верацяно:

— Як у песьні тэй—шчасьце за сінім морам. А дзе тое сінёе мора?—Краскамі зацьвіло. А дзе тыя краскі?—Дзяўкі парвалі... Эха-ха!—Вось яна доля наша—бабская!

А Тацяна, прыняўшыся за пражу, сьпяшаючыся, пачала расказваць—бяз журбы, з жаданьнем расчыніць тое, што дзеецца ў душы.

— Яшчэ бацька-нябожчык, як дзеўкаю была, ка-заў: ня ідзі ты, дачушка, ні за багатага, ні за прыгожага. Шукай ты чалавека па сабе,—каб ён быў

добрым і спрытным да работы. Спрытны чалавек нічога, кажа, не баіцца, працаю ўсё здабудзе, а пры добрым ды ласкавым жыццё будзе мілым...

— Праўда, любая мая. Добры чалавек заўсёды пашкадуе і не пакіне пры бядзе, а злы чалавек, як зьвер зарычыць...

— Не паслухала я бацькі. Нашла і багатага, і прыгожага... Не скажу, каб дужа любіла, ды што ты зробіш. Толькі вось характарам ня ўдаўся ён.

— Уся іх парода такая,—заўважыла Ўсьціньня,—калі непарадак які, дык ён, як зьвер, накінецца вэпсам—гу-у!

— З месяц пажылі хораша. А тады беспарадкі ў сям'і сталі. Падзяліўся бацька. А яно-ж во' так, калі разам ды ў лад, дык усяго і многа здаецца, а падзяліліся—хатка старэнькая, няма каня, кароўка адна. А Саўка прывык гуляць, піць стаў, кінуў працаваць. Адна я за ўсім цягайся ды цягайся. І так мне апрыкрыла ўсё—і любоў тая загінула. А ён: «паеду, кажа, на заробокі—зараблю грошы»...

Толькі гляджу я, дык, мусіць, зусім не таго ён хацеў. Прадаў, што можна было, а ці вернецца?—сама ня ведаю.

Хоць і вернецца—усёроўна жыццця ня будзе...

— Вернецца—дзе ён дзенецца. Ад свайго не ўцячэ...

І трохі супакоеная, Тацяна рукавом сарочкі выцерла вочы. Пад вачмі ў яе цені заклапочанасьці, на пераносіцы тонкая складка маршчынкі і завостраны нос.

Закрывала надрывіста дзіцё...

— Чаму яно крычыць так?

— А хто-ж яго ведае...

— Ці ня крыксы? Дай-тка я, Тацянка, пакалышу, а табе мо' зрабіць што трэба, дык ты не зважай на мяне...

Тацяна стала падмятаць земляную падлогу, а Ўсьціньня, ласкава гледзячы ў зморшчаны тварык дзіцяці, гойдала калыску і павуча-грубаватым голасам гаварыла:

— А ў мяне якраз было гэтае, што і ў цябе. Па-жаніліся мы з сваім. І веры можа не дасі—ні кала, ні двара ў нас. І дужа мы прыялі адзін другому—усюды разам. Доўга так жылі, пакуль ня ўзьбіліся на сваё. А цяпер вось, дзякаваць богу, і сына жаніла. І радасна мне, галубачка мая, што як пагляджу, дык парадачак у нас...

Усьціньня—баба круглая, і нейкая прыткасьць адчуваецца ў яе руках і голасе; вось тая самая ўцеха, пра якую яна гаворыць, ляжыць у складках шырокага рота, блішчыць з маленькіх вачэй. І постаць яе ў новай спадніцы ў тры ніты—белая краска з жоўтаю—туга перацягнутая ў поясе, і голас павучы—зьліваюцца ў адно, быццам яна апавядае прыгожую песьню, дзе над жыцьцём зацьвілі краскі.

Чорныя вуглы ў хаце, чорная столь, трошкі холадна...

Тацяна—як-бы ў зайздрасьці да Ўсьціньні—сказала:

— Так і жыву. Усё ён пакінуў на мяне, аб усім галава баліць. Прыгожасьць мая зьнікае... Першаю-ж

дзеўкаю на сяле была. А песеньніца-ж была. Да чаго любіла іх?

— Мінецца яно ўсё. Усё дымам будзе... Я і сама ахвотніца да песень. Чым так сядзець ды сумаваць—давай засьпяваем. Я во' пачну, а ты памажы мне.

Усьціньня пакінула верацяно, прыхілілася галавою к сьцяне.

— Вось песьня гэтая. Зусім, здаецца, пустое дзела. А жыць нам без яе няможна—у жніво, у каляды, у супрадках—усюдых з песьняю, (Гэта-ж цяпер мала сьпяваюць). Тут табе пра ўсё сказана—і пра гора тваё, і пра радасьць тваю. Сьпяеш—і лягчэй стане! Забудзешся...

І дзьве жанчыны згадзіліся засьпяваць, каб «лягчэй стала».

Зачала Ўсьціньня ціха і пявуча:

Піця-а, людзі, гарэлачку, а я буду во-оду.

Не кажэце майму ро-о-ду.

Тацяна, пасьлюняўшы пальцы, прыгнуўшы галаву к грэбеню, падхапіла мэлёдыю жаласна і тонка:

Што-я я ту-ута гару-у-ю...

І тады ўжо спляліся галасы ў адзін, пяшчотны і сумны да сьлёз.

А скажэце майму ро-оду,

Што я ту-у-та па-аную.

Усьціньня паклала правую руку на грудзі, схіліла галаву на плячо:

Па-айду ў са-адок, сарву цьвято-ок,

Са-аўю-ж я вя-ано-о-ок.

Тады Тацяна кінула верацяно, сашчапіла рукі, як на малітву, ды, ківаючыся ў рытм песьні, звонка ўторыла Ўсьціньні:

Прынясу-ж я тэй вя-ано-чы-ык
Ды на ціхі Ду-унаёчы-ык...

Захапіўшыся песняй, Ўсьціньня ўстала з лаўкі на падлогу, закінула кверху галаву, быццам у полі п'е яна ваду са збана.

А у тым-жа вяночку тры красачкі зьвялі.

Пяшчотна і ласкава, словамі маці, Ўсьціньня сьпела:

Знаць ты, маё ча-адуленька,
Тры нядзелькі ляжала?

Тацяна адказала тонам пакрыўджанае ў песьні жанчыны:

Не ляжала, матуленька,
Я ні дзень, ні нядзельку.
Я на-а мо-оры купалася-а—
Там мая до-оля заста-алася-а...

Народжаная недзе ў вялікіх пакутах і смутку, з сэнсам набалелае душы і цяжкае долі, гучэла песня ў старэнькай хатцы, вырывалася на вуліцу, прыхіліўшыся моцна да зямлі, разьбягалася засмученымі песеннымі зыкамі...

... Дзяўчына сушылася на беразе. Падсьцерагло яе няшчасьце. На купіне заснула, а доля ўзяла дый патанула.

А поле шырокае засталася не аратым, лугі зялёныя някошанымі, жыта ядранае—няжатым.

І вось ідзе яна—маладзёшанька—к свайму татухну на нараду...

— Парадзь, парадзь, татулечка, як мне гора гараваці?

А татухна родны кажа так:

— Гаруй, гаруй, чадулюхна, калі гора ўнялося. Гэта тваё замужайка не ўдалося.

— Не ўдалося, татулечка, што няверна дружына.

Знаць, мне век гараваці—

Дробны сьлёзухны ранняці...

Сьціхла песьня. Прымаючыся за верацяно, Усьціньня сказала, глыбока ўздыхнуўшы:

— Вось і сьпелі песьню. Усё неяк лепей, чым так сядзець.

А Тацяна, выцерла непакорную сьлязу.

— Устрывожыла мяне песьня... Многа мне чаго ўспомнілася. Дай хоць ты мне, цётка, параду якую. Ня ўцямлю, як і жыць далей буду.

— Скажу табе адно: толькі не гаруй. Молада ты 'шчэ. Ня прыедзе Саўка, не падабаецца табе—ну, і ліха на яго! Знойдзеш другога. Многа такога добра ёсьць. Ды табе-ж толькі-што за дваццаць...

Ужо весялей прагаварыла Тацяна:

— Напішу яму ліст.—Ці прыедзеш ты, Саўка? Ня прыедзе—і чакаць ня буду...

Перабіваючы Тацяну, загаварыла Усьціньня.

— А яшчэ такое чула: ёсьць у горадзе, кажуць, нейкі жанаддзел—па нашых, знацца, жаночых справах, быццам (як пашло роўнапраўе), дык нашы інтарэсы абараняе. Гэта-ж мне Цімошыха расказвала. Мужык яе чуць у труну не ўвагнаў, як толькі-што, дык і пачынае лупцаваць яе. Дык схадзіла яна, род-

ная мая, сказала ўсё па-парадку. Не прасьцілі яму. Адседзеў у турме месяцы са тры, а пасля—ма-лінавым стаў.

— Дык ці не схадзіць-бы і мне?—папытала Тацяна.

— Схадзі, галубачка, схадзі. Што там ня будзе, але схадзі. Можа дапамогу якую дадуць. Шкода во', што нічога ня ведаем мы з табою. Парадзься з людзьмі, напішы ліст да Саўкі, ды і схадзі—тут-жа недалёка.

— Я і сама ня ведаю, што яму напісаць?

— А што пісаць? Садзіся во' ды і пішы,—ты-ж троху, здаецца, умееш сама.

— Напішу, дык троху прачытае. Вучылася-ж я ды і забыла ўсё, думаць няма калі, а яно-б часам і прыгадзілася.

Тацяна з-за бажніцы дастала нядаўна куплены ліст паперы і маленькі аловак, адкінула абрус са стала. Селі за сталом побач.

— Ты пішы, а я падказваць буду,—гаварыла клапатліва Ўсьціньня.

Тацяна ўзяла ў рукі аловак, нізка нахілілася над папераю, прытрымліваючы левай рукой, а Ўсьціньня паклала рукі на стол, дыхала ў твар Тацяне і гаварыла:

— Пачынай так... Дарагі ты мой муж, Саўка Хвёдаравіч! Кланяюся я табе ад сырой зямлі да белага твайго ліца. І жадаю я, твая верная жана, Тацяна, усяго слаўнага і добрага здароўя... Напісала?..

Літары выходзілі буйнымі, няроўнымі, пісаць не спраўлялася...

— Чаму ты, дарагі муж, не даеш аб сабе весткі.
Дзе ты цяпер? У якой зямлі? Ці ўцёк ты сумысьля
ад мяне за акіян-сіняе мора? Ці ты забыў мяне ды
нашоў другую? Прыяжджай цераз тыдзень, бо
жыць, мне адной няможна. Ня прыедзеш—бог з та-
бою. Ссушыў ты ды знудзіў мяне.

Усьціньня ўздыхнула.

— Ну, досыць з яго. Калі хоча жыць—дык пры-
едзе, а не—знойдзеш сваё. Тваё ад цябе ніколі не
ўцячэ...

Ліст быў запячатаны. Тацяна рашуча паправіла
хустку на галаве і сказала:

— Колькі гэта я карылася яму?

І ня было на твары ценяў заклапочанасьці, зьніклі
яны, як ад сьвятла знікаюць, ад новае думкі, што
прышла ня скоро, але поўнасьцю ахапіла.

І старая ўсьцешаная цётка Ўсьціньня вясёла прамовіла:

— Так-то яно лепш будзе. Цяпер-жа, людзі кі-
жуць, пачынаюць неяк жыць па-новаму, па-другому...

І спрытна, і вясёла зьвінелі верацёны.

*

Так у сонечна-зімовы дзень, перад вечарам, у ста-
рэнькай хатцы пад грабянямі, казалі дзьве жан-
чыны аб сваім жыцьці ды шчасьці-долі.

1928 г.
г. Менск.

ЗА ДОЛЯЮ.

Вёску звалі Дзяругамі.

Спрадвеку насіла яна такую дзіўную назву. Ніхто нават са старых людзей ня ведае, адкуль яна пашла, ды і нікому дужа ня цікавіла распытвацца. (Бедная, нязграбная). Толькі малы школьнік бывае спытаецца ў дзеда, седзячы на прызьбе:—Дзед, а дзед?—Га? Што?—Чаму гэта нашу вёску так завуць?—Дзед сьпіну пачэша і адкажа:—Хто-ж яго ведае?—Не задаволіцца малы:—Як-жа так—у нас Дзяругі, у суседняй Маслакі; адкуль яно ўсё?—Ат, прывязаўся. Ну, скажам, павесіла баба на плот сушыць дзяругу, ішоў міма чалавек і сказаў: «Няхай гэта вёска будзе Дзяругамі».

Так і прывыклі ўсе к гэтаму...

За ваколіцай голасна і нудна шуміць лес. Каля гумен тырчаць копы неабмалочанага збожжа. Рэчкі блізка зусім няма. Бабы палотны ўлетку беяць у сажалках, а ўвосень у іх мочаць пяньку (ды і сажалак такіх мала). Таму ў Дзяругах чыста выбеленага

палатна няма—адна пасканьніна, а з той пянькі зробленыя хамуты, падузы і лейцы заўсёды парваныя.

З даўных-даўн паміж мужчынамі і бабамі вядуцца ў Дзяругах спрэчкі, звадкі, бойкі; сварацца яны ў сваёй хаце, сварацца некалькі двароў разам, а то ў сьвяты дзень і цэлай вёскаю. Тады пачынаецца гвалт, крык. Заўсёды ціхая вёска ўяўляе кірмаш у самы ўрачысты дзень. Тут ня прымаюць удзелу толькі маладыя хлопцы з дзяўчатамі... Яшчэ больш разьбюшыліся мужыкі, калі ў часы завірухі, пасля вайны, дайшла вестка, што бабам дано роўнапраўе. Зразумелі мужчыны гэта па свойму, што бабам дадзена поўнае права над мужчынамі, і пачалі адстойваць яго.

Дасужы хлапец Гаўрыла—адзін гарманісты на ўсю вёску, што граў па нядзелях на вячорках, а перад жнівом і калядамі вясельлі,—склаў пра гэта шмат прыпевак, якія і расьпяваліся ў сьвяточны дзень пад гармонік.

Самай вясёлай парой было лета, калі добра і цёпла гуляць на вуліцы і ў лесе, як пачне налівацца збожжа.

Увосень пачнуцца дажджы, затопяць усю вуліцу. Павесяць людзі на платы вязкі сухіх лык, пралежанных некалькі год, каб сплесьці з іх лапці. Яшчэ больш павялічыцца балота за вёскаю—і ні прайсьці праз яго, ні праехаць у сяло ці ў мястэчка.

Ваўкі пачынаюць выць, брадзіць па полю, цягаць з хлявоў скаціну...

Такое яно жыцьцё...

Засыпала зіма сьнегам, гурбы яго падраўняла са стрэхамі. Каб выйсці к суседу ці даць корму жывёле, трэба лапатаю раскапаць сьцежку. Гуляе мяцеліца па полю, гуляе і сьвішча па глухім лесе, гудзіць разам з галоднымі ваўкамі, наводзячы жудасьць і холад.

За балотам—лес, за лесам—мястэчка, а адтуль на машыне едуць у горад...

Вось па гэтай самай дарозе, у мяцеліцу, прыехала пад вечар з гораду падвода і астанавілася каля першай хаты—невялічкай і трохі пахіснутай набак.

Праз мёрзлае вакно глянуў з хаты гаспадар—Кузьма Дрозд; ён здзівіўся таму, што людзі ездзяць у такую хуртавіну, і паклікаў жонку.

— Хіма, паглядзі-тка ты, ці не спазнаеш, можа, хто прыехаў...

Хіма кінула ў калыску дзіцё, прахукала ў вакне і ўбачыла: круціць на вуліцы мяцеліца, вылезла з саней незнаёмая жанчына, вась ідзе к ім у хату. У сенцах абтрасае сьнег. Пераступіла парог, зноў пастукала цяжкімі мужчынскімі ботамі. Прывіталася, потым спытала:

— Ці няможна ў вас будзе пагрэцца?

Хіма кінулася к лаўцы, ачысьціла месца і папрасіла:

— Грэйдзеся, грэйдзеся, калі ласка...

Жанчына скінула з сябе верхнюю хустку, палажыла на лаўку нечым туга набітую скураную сумку і прай-

шлася па хаце. З-пад полу глянула на яе маладое
цялё на тонкіх і дрыжачых нагах, забляяла ягня. Яна
з цікавасьцю аглядзела ўсю хату: тры маленькіх
вакны, старая падлога, на пакуці тры чорных абразы,
завешаныя парыжэлымі набожнікамі. Падышла к
печы і стала грэць рукі...

Кузьма плёў пахлапні, спадлоб'я пазіраючы на чу-
жую, ня наскую, прыбраную ў гарадзкую адзежу,
жанчыну. Двое замурзаных дзяцей, павіснуўшы на
печы, сачылі за кожным яе рухам.

Калышучы дзіцё, Хіма заўважыла, што твар у
жанчыны немалады, добры і нейкі строгі. Хацелася
з ёю пагаварыць, але чужая яна... Прыехала, ну—і
няхай!

Потым цікавасьць вырасла.

— Адкуль-жа вы самі будзеце?

— З гораду я прыехала.

— Куды-ж так далёка, ды яшчэ ў такую завіруху?

— К вам прыехала. У вашу вёску...

— К нам?—перапытала Хіма і здзівілася.—

К нам дык ужо даўно ніхто не прыяжджае. Пасялі-
ліся во' ў балоце. Улетку з гразі ня вылезеш, узімку
ў лесе заблудзіш. Так яно... А чаго-ж вы к нам?..

Грэючы рукі ля печкі, яна сказала:

— Хачу сход жанчын сабраць. Пагутарыць з
вамі... Расказаць вам—што і як дзеецца на сьвеце,
паглядзець на ваша жыцьцё...

Хіма неяк усхвалявана паклала дзіцё і валасы на
галаве паправіла, вылезшыя з-пад хусткі. Ї голас яе
здаўся гарадзкой жанчыне мяккім і цёплым.

— Што вы прыехалі к нам—дзякуем за гэта. А жыццё наша—якое яно жыццё? Дрэннае...

Кузьма апрануўся і, кульгаючы, вышаў з хаты. Хіма падумала, што пойдзе ён к суседзям і раскажа розных нябыліц аб прыехаўшай.

— Гэта-ж,—сказала яна,—прышоў з вайны калёкам. Ну і нагаравалася я з-за яго. Усю работу на плячах несла—і бабскую і мужчынскую, а тут яшчэ дзеці малыя... Дык і цяпер, калі дрэннае надвор'е, баліць нага і з печы не з'яляе. Дрэнны ён работнік...

На вуліцы мяцеліца ўсё больш віхурыла, стукаючы ў вокны, жаласна і тонка выла ў коміне...

— Як-жа завуць вас?

— Ліда Пятроўна,—адказала жанчына і села на палу побач.—А як вас?

Хіма сказала і к гэтай жанчыне адчула такую блізкасць, што вось яны ўжо даўно знаёмыя, так блізкая, як сястра з сястрою. Можна аб усім гаварыць, можна парадзіцца...

— А гэта вашы дзеткі?

— Мае. Растуць во', дзякаваць богу. Старэйшаму сёмы гадоў пашоў.—І Хіма, гледзячы на дзяцей, усьміхнулася і ўздыхнула.—Сёння ўжо вам ня прыдзецца нікога сабраць. Пераначуйце ў нас, а заўтра, удзень, можа што і выйдзе...

Зусім цёмна ў хаце.

Хіма запаліла газынічку, якая слаба асвятляла прыраджаную сыцяну. Прышоў Кузьма, залез на печ і ў

хуткім часе захроп. Пры жоўтым сьвятле селі дзеве жанчыны насупраць; пад вой мяцеліцы гаварылі пра жаночую долю. (Цяжкая... У жыцці ня ладзіцца. Сілы не хапае. Чаго шукаць, дзе шукаць?.. А жыць лепей хочацца...).

Ліда Пятроўна пагладзіла расчырванелую ад марозу шчаку і ціхім голасам, баючыся, каб не пабудзіць дзяцей, стала апавядаць аб сабе.

— Жыла я ў вёсцы. Беднасьць была. З шаснаццаці год пачала працаваць у горадзе на сернікавай фабрыцы. Дужа цяжка прыходзілася. Прайшла вайна, стала рэволюцыя. Адусюль павеяла новым, і я прайшла к новаму. Навучылася ў беднасьці змагацца за сваё права і цаніць пасвойму шчасьце. Здабыла я пісьменнасьць, як-бы новы сьвет адчыніўся перада мною. Кніжкі чытала, прывучылася да газэт. Працуеш—і ўсё табе ясна, усё ты бачыш. Залічылі мяне ў партыю. Вышла я замуж за свайго-ж рабочага. Потым—у восемнаццатым годзе забілі яго бандыты, а я засталася з малым сынам... І пачала я з таго часу шукаць сваю долю ў працы, пры якой усё забываеш, а ляжаш змораная ўначы—радасна за прароблены дзень...

Слухала Хіма, раўняла сваё жыццё, і вочы ў яе былі мутнымі ад няпрошаных сьлёз.

Ліда Пятроўна дастала кніжкі—былі яны розныя—белыя, сінія. І што ў іх такое напісана? Вось яна стала чытаць, вёдзячы пальцам па радках, а Хіма яшчэ ніжэй нахілілася над кніжкаю і над

слаба гарэўшай газьнічкаю. Сьвятло ў хаце жоўтае, радкі на белай паперы чорныя, а словы там, як птушкі: то высока ўзьлятаюць яны, то кружацца-кружацца, б'юцца чорнымі крыльямі аб сьцены, напаўняючы хату шумам, то зноў апускаюцца на зямлю. Яшчэ мяцеліца за вакном—шу-гу, шу-гу! і Хіме ўсё гэта на сэрца лажыцца і здаецца:

«Жыла яна дрэнна, цяжка. Усё марыла—калі тое лепшае будзе? Калі яно прыдзе? А вось знайшоўся нейкі чалавек, апісаў усё жыццё, усю праўду. Так яно—жыццё! Клічуць тыя словы некуды ўперад. Ад-жа можна скінуць з плеч цяжар, які душыць. Можна! І дзівіцца Хіма»:

«Як тут добра ўсё сказана»...

Паслала на лаўцы госьці пасьцелю, патушыла сьвятло і ўсё не магла супакоіцца ад нахлынуўшых думак...

Усю ноч у коміне вецер плакаў, за комінам сьпяваў цвыркун, пад палом бляялі ягняты. Здавалася Хіме, што плача-надрываецца ў каласцы дзіцё. А можа яе доля?

*

Толькі што пеўні прасьпявалі, устала Хіма, памылася, у прыцемку, ля печы, склаўшы на грудзёх рукі, як і кожны дзень, памалілася; толькі на гэты раз мала і скоро.

Села за грэбень, і за грэбенем віліся думкі ніткамі з верацяна.

«Няхай яна лепей пасьпіць, а то прытамілася з дарогі».

А гарадзкой жанчыне чуўся скрозь сон няпрывычны шум верацяна, і думалася ёй:

— Ой, колькі працы патрэбна—упартай, шырокай...

Перад раньнем Хіма запаліла печ. Затрашчэлі весела сухія дровы, пасыпаліся іскры. У гэты час абудзілася Пятроўна. (Абуўся Кузьма, паехаў у лес па дровы). Чысьціла Хіма бульбу, прамывала яе ў вядры і радзіла:

— Пакуль тое ды сёе, ідзіце вы к нашай настаўніцы. Маладая яна ў нас. Першы год, як прыехала. Ніхто ўперад дзяцей не хацеў пускаць: чаму яна, кажуць, навучыць. Мужыкі ў нас ня зусім прыветныя—калупаюцца толькі ў зямлі і ўсё... Вось пойдзеце ў школу, а там я скажу бабам, няхай зьбіраюцца.

Хіма зрабіла сьнеданьне. Запрасіла Пятроўну...

На двары прыцішылася пагода, нават сонца косымі праменьнямі адбілася праз вакно і сьнег быў мяккім...

Ліда Пятроўна выняла некалькі кніжак, што ўначы чыталі, і дала Хіме.

— Дзякую вам,—узрадавалася тая.—Толькі ня ведаю, як-жа чытаць буду. Ня дужа я... Умела некалі... дзьве зімы вучылася...

Жанчына пашла. Хіма прытна паглядзела на кніжкі, пашуршэла паперамі, прачытала на вокладцы па складох назву і паклала на паліцу.

І ўжо, засланяючы печ, успомніла ўчарашнюю гаворку ўначы аб жаночай долі. А разам з гэтым завязалася другое—як быў Кузьма на вайне, тры гады вяла сама гаспадарку: арала, касіла, малаціла, здабывала хлеб, гадала дзяцей. А якую ўпартасьць і сілу трэба было мець, каб справіцца з усім?

Пабудзіла дзяцей, меншых двух памыла, дала есьці і, апрануўшы кажух, павязаўшы галаву хусткаю, вышла на вуліцу.

Пастукала ў шыбу вакна суседа Навума.

— Агатка, выйдзі.

— Зараз!—пачулася з хаты і праз хвіліну выбегла дзяўчына.

— Вось што, Агатка, схадзі ты ды скажы бабам, няхай зьбіраюцца зараз-жа ў школу.

— Навошта?

— А скажы, што прыехала з гораду кабета. Хоча гаманіць аб нашых справах.

— Добра. Я схаджу.

І пабегла ў адзін канец вёскі, а Хіма пашла ў другі.

Падыходзіла яна к хаце, стукала ў вакно.

— Эй, цётка Домна, зьбірайцеся на сход.

Праз мёрзлае вакно пыталася цётка Домна:

— Га? Які сход?

— Пачуеш там... З гораду прыехала.

— Аўдуля, кідай кросны ткаць—на сход зьбірайся.

— Зараз!

— Кацярына, бяры малога ды ідзі ў школу!

— Што там такое?.. Некалі мне...

Кожная старалася распытаць і кожную брала ціка-
васьць. А Хіма, не зважаючы, стукала ў вакно і ковы-
чала:

— Эй, бабы, на сход!

*

К поўдню амаль усе бабы пакідалі работу, дзяцей
мужыком, а некаторыя малых узялі з сабою ў полы
кажухоў. На ўсім вяку сваім збіраліся так яны пер-
шы раз, дык і пагаварыць было аб чым, бо ўсе былі
ў недаўменьні. Усе гаварылі разам, сьмяяліся, а
дзеці пішчэлі... плакалі...

Увайшла ў хату Пятроўна з настаўніцаю. Тады
ўсе паселі на скамейках і ўжо ціха перашэптваліся і
ўсьцішалі малых.

Першая пачала гаварыць гарадзкая жанчына.

— Грамадзянкі! Прыехала я к вам у мяцеліцу, па
дрэннай дарозе, з гораду, і хачу я гаварыць з вамі
аб нашых жаночых інтарэсах...

Пры гэтым стала лёгкая цішыня. Усе гатовы слу-
хаць аб сваіх інтарэсах. А якія яны?

— Думаю я,—працягвала далей жанчына, уздых-
нуўшы,—думаю, я, што будзеце вы слухаць мяне, бо
я такая-ж сялянка, як і вы... Глухая ваша вёска, на-
ват дарогі няма, каб праехаць у горад. Жывіце вы ў
брудзе, у цемені. У зьнямозе, у пакутах родзіце
дзяцей.

(Пажылая кабета ўздыхнула, Домна Сымоніха,
калышучы дзіцё, напывала—а-а-а-а).

— ... І дзеці вашы растуць цёмныя. Бязьмерная праца ўлетку і ўзімку, увосень і вясною надрывае жыццё. Б'юць вас мужыкі, сварка між вамі, і жыццё ваша—няпрыгожа...

Пятроўна астанавілася, падумала, як-бы шукаючы слоў, а ўсе прысутныя ўпіліся вачыма, глядзелі і чакалі.

І гаварыла яна далей аб тым, як прышла незнаёмая бабам рэвалюцыя. Разагнала яна, як вецер разганяе хмары, старое і аджыўшае, прагнала сваіх ворагаў. Шмат цярпелі ў той час людзі, адылі-ж сталі яны будаваць сваё жыццё, сваё шчасцё.— У іх была сіла...

І стала жанчына тады—чалавек, маці, работніца—роўная з усімі... А няма яшчэ, няма ў нас гэтага. Ня ўсюдых яшчэ лічаць бабу нават за чалавека. Чаму-ж гэтак? Ды ці баба ня можа справіцца з тым, чым і мужчына? Быў такі чалавек і звалі яго—Ленін... Вось той гаварыў, каб жанчына ў грамадзе ішла побач з мужчынам, не адстаючы ні на крок.

Скончыла яна... Доўга сядзелі моўчкі. Ліда Пятроўна папрасіла, каб выказваліся. Ніхто не прараніў ні слова.

Устала тады з месца Хіма, і, абвёўшы ўсіх вачмі, пачала. Перш не магла падабраць слоў, неяк ня прыходзілі яны ў галаву. Шмат ёсць сказаць аб чым, але хіба, ня ўмеючы, скажаш за адзін раз? Гаварыла на сходках, куды хадзіла адна з жанчын, бо не давярала Кузьме ў вырашэньні грамадзкіх пытанняў.

няў. Мужыкі ня слухалі, перабівалі, шкода было ад гэтага... Няхай будзе, як будзе!

— Бабы!—сказала яна, цярэбячы канец хусткі.— Чулі мы праўду... Дрэнна жывём, дужа дрэнна... За што трэба і за што ня трэба б'юць нас мужыкі. Бруднымі растуць нашы дзеці. Без дагляду. (Мой меншы хлопчык, як была я ў полі, нагу сабе вывіхнуў, так ён і застаўся на ўсё жыццё).... Вось прыехала к нам добрая жанчына, расказала, быццам у душу к нам улезла. І застаецца нам толькі адно: самім шукаць свае долі і ўдзельнічаць ва ўсім разам з мужчынамі. А ня будзем,—дык забудуцца зусім пра нас...

Няпрыкметна сьлёзы навярнуліся...

Ціха было...

Потым гаварыла настаўніца і ўсё пра тое-ж самае... Так, яно праўда. Няпісьменныя ўсе жанчыны, нават і маладыя. Усім трэба навучыцца чытаць і пісаць. А як гэта зрабіць? Увечары, у сьвяты дзень няхай зьбяруцца яны, бабы, у школу, а яна будзе вучыць...

А пасля ўжо, наперабой, з абурэньнем, сталі скардзіцца бабы: тая на мужыка, тая на беднасьць... Хлеба няма... Корму няма скаціне... Што ты зробіш?

Па вуліцы разам ішлі са школы. Пад нагамі двух дзесяткаў жанчын рыпаў сьнег, уперабіўку гудзелі галасамі, і ўстрыжаныя мужыкі падазрона глядзелі з вакон...

*

У той-жа дзень паехала ў горад жанчына, што так узбударажыла ўсіх. Хіма сказала ёй:

— Вось, каб вы Пятроўна, у нас былі, ну і нарабілі-б мы тут: усіх-бы паднялі на ногі.

Кузьма скасавурыўся:

— Кінь валэндацца з гэтым. Глядзі лепш за гаспадаркаю.

Хіме шкода стала:

— Ды ці я-ж не гляджу, ці я сваёй хаце ня спрыяю. Гэта-ж усё я трымаю ў руках.

— Цыц!—крыкнуў Кузьма і, сьціснуўшы кулак, гатоў быў кінуцца.

Хіма ўзяла на рукі малага, прыступілася бліжэй да мужа, і раптам зьявілася ў яе свая гордасьць і крыўда. (Кузьма стаяў перад ёю зусім маленькім). Ён-жа прышоў з вайны хворым, калекаю. Яна ў працы гэтым не папікала яго... і цяпер біцца ня дасца.

У балючай зьнямозе сеў Кузьма за стол, апусьціўшы галаву.

А Хіма гладзіла па галоўцы дзіцё так мякка і пяшчотна, што малое сьмяялася.

— Мамацка... родненькая... пацалуй мяне... А таты я не баюся, хоць ён і сярдзіты...

І тады Кузьма, быццам страціўшы сілу сваю перад жонкаю, не чапаў яе.

А дні так-жа беглі ў вечным клопаце. Хадзіла за дзецьмі, прала лён, і працы было столькі, што ніколі, здавалася, не пераробіш яе.

На дварэ то мяцеліца ішла і мароз тады ў хаце, холадна становілася, то на некаторы час выглядала сонца—весьляей было, дзеці сьмяяліся, лавілі жоў-

ценькага зайчыка на сьцяне і Хіма прабавала сьпя-
ваць. Жыцьцё не такім цяжкім выглядала і гора ня
было бязвыходнай госьцяй, як мякіна ў хлебе.

*

Добры дзень і пагодны выдаўся ў нядзелю. Хіма
пакінула дзяцей на прыгляд Кузьмы. Надзела новы
андарак, абгарнула куманёўку. Вышла за вёску.
Лёгка так. Ішла яна сьнегавым полем па пратоптанай
дарозе ў сяло, што было за вярсту, каб пазычыць
у сястры бёрда—скара трэба выткаць кросны губак
на восем. З жоўтай званіцы бомкалі на абедню...
У прытворы царквы стаяла некалькі маладзіц, гаво-
рачы аб тым, аб сім. Яна між іх заўважыла сваю
сястру і накіравалася туды. У прытворы, дзе было
халодна, паслухала гаворку сястры аб сваім жыцьці.
З царквы данасіўся слабы голас папа і гучны, ба-
сісты дзякоў, насьпех канчаўшых абедню. У царкве,
каля печкі, Хіме стала цяплей. Царква была старая,
на сьценках пабеленых выступіла сырасьць і твары
сьвятых вылучаліся чарнатаю. Вялікі абраз боскае
маткі з дзіцём на руках, з пазалотаю ў сярэдзіне,
больш за ўсё падабаўся Хіме; калі ставіла сьвечку,
дык заўсёды толькі там. Людзей было мала. На пра-
вым баку стаялі мужчыны, на левым—бабы. Хіма
заўважыла трох баб, якія цэлую службу прастойвалі
на каленях. У гэты дзень усё здалося ў царкве ня-
прытульным, дый не аб чым было маліцца. Хіма ха-
дзіла ў вялікія сьвяткі і тады яна ведала аб чым
маліцца багародзіцы. Вясною, каб узышла хараша

ярына, увосень, каб умалот быў добры... Так стаяла яна ля печы—высокая, падняўшы галаву. Побач з ёю перашэптваліся з суседкаю яе сястра, каля яе ног стаяла на каленях старая Макрына, часта хрысьцілася і шаптала. Хіма наперед ведала, што яна кляне сваю нявестку, сулячы ёй розныя хваробы. І сягоньня Хіме здалося гэта брыдкім. Навошта ўсё гэта богу? Яму зусім ня цікава бачыць зморшчаны сьлязьлівы твар Макрыны, якая сама заядае нявестку...

Макрына адбіла зразу некалькі паклонаў, ціханька ўстала з каленак, пажалкавалася на сваю старасьць; потым за пластом хусткі выняла медзякі. Са старастам яна паспрачалася аб дарагавізьне на сьвечкі. Запаліўшы сьвечку, стала зноў на калені, адбіла паклон і паставіла яе перад самым вялікім абразом, потым зноў пакланілася, шапочучы нешта, і, пацалаваўшы сьвятому ў ногі, прышла і стала.

— І што гэта за сьвет цяпер,—пачала яна жалкавацца Хіме,—паднялі цану на сьвечкі. Захочаш памаліцца, і то не даюць...

Прайшоў з кадзілам поп, акурыў усіх пахам ладану і смалы.

— А нявестка мая, пранцы на яе!—ня спыняючыся, сакатала Макрына,—вось дык нявестачка, вы-выбрала сабе! Чым далей, тым усё горш робіцца. Грызе мяне, сястрыца ты мая, цялуткі дзень. У царкву нават ня пускае схадзіць...

Хіма больш не магла вытрымаць гутаркі і вышла з царквы разам з сястрою, неяк лёгка ўздыхнуўшы на марозным паветры.

Яна думала:

«Ці-ж тут можна знайсці супакой ад свайго гора?»

І сястра гаварыла:

— Выбралася я і думаю—пабуду ў царкве, хоць пагаманю з кім. Халодна. Ня топлена, дык і хадзіць ніхто ня хоча... А мой малы ўсё хварэе нешта...

Хіма ўзяла ў сястры бёрда і пасьля паўдня прышла дахаты.

*

Цёпла. Добра выпалена ў печы. Кузьма к суседзям пашоў курыць. Адна з малымі. І ціха... ціха... Дзеці абгарнулі хусткі, набралі лялек і ходзяць адзін к аднаму ў «госьці».

Гледзячы на такую гульню дзяцей, задумалася Хіма.

... Доля!

— Дзе адшукаць яе? На якіх дарогах, на якіх сьцежках? Ці можа вецер прынясе?

Не, трэба самой шукаць у сваёй хаце.

Уздагон за доляю бегчы.

І бегла, і хадзіла, і ўсё не магла адшукаць...

А сама ня прыдзе.

Значыць, трэба рабіць нешта...

Прышла Агата.

— Хіма, нам-жа сягонья трэба к настаўніцы ісьці.

— А я і забыла.

Тады ўспомніла пра сіненькія кніжачкі, што падаравала Пятроўна. Папрабавалі чытаць—нічога ня выходзіць, ня ўсе літары ведаюць.

Хіма ўзяла ў палу дзіцё, большым наказала ня выходзіць з хаты.

Прышлі.

— Добры дзень!—прывіталіся яны разам з настаўніцаю.

— Добры дзень! Ну, сядайце, мае вучні. Я ўжо ўсё падрыхтавала. Вось вам папера, алоўкі.

Селі. І ўсе засьмяяліся. Падумала Хіма:

«Якія там вучні ў сорок год? Можа гэта ўсё блазенства, можа нічога ня выйдзе». Але супакоілася. Малому дала цацак, пасадзіла на падлозе гуляць.

— Чаму-ж яшчэ ніхто ня прыходзіць?

— Ды ня прыдуць, мусіць усе занятыя. Самі сябе сароміць ня хочуць. Гэта-ж во' я адна дурная.

Настаўніца паказвала літары, потым прабавалі напісаць іх. Аловак у руках трымаўся дрэнна. Літары выходзілі раскіракамі. І к канцу ў Хімы твар заліло потам. Калі настаўніца сказала: «Ну, на сягоньня хопіць», у Хімы вырасла задаваленьне і свая гордасьць. Гэта-ж яна сьпісала ўласнай рукою цэлы ліст паперы і ўсё напісанае, як ніткі ў бёрдзе, калі тчэ кросны, яна памятае, што і к чаму. З гэтым звязалася тое, што яшчэ малая вучылася. Па складох умела чытаць. Ня так цяжка будзе перамагчы мудрасьць...

Вызначылі наступны дзень для заняткаў. Задаволеная пашла, а на стала расклала прынесены леман-

тар, аглядзела ўсе старонкі ды вельмі захацелася
здужаць усё напісанае там. Хіба ўжо так цяжка?

*

Цэлы месяц хадзілі вечарамі Хіма з Агатаю. Па
вёсцы ўжо нядобрыя чуткі пранесліся аб гэтым, не-
каторыя людзі сьмяюцца сталі:

— Ві-іш ты, чаго захацела баба—вучо-о-наю
стаць...

— Правучыў-бы ты, яе, Кузьма...

— О, каб гэта на маю, я-б яе!..

Кузьма злаваўся, што над яго жонкаю сьмяюцца.
Прышоўшы дахаты, папрабаваў біць.

Не ўдалося. Жонка здалася мацнейшай.

«Няхай сьмяюцца—думала Хіма—а я сваё рабіць
буду»...

Заснавала кросны. Паставіла.

Застукалі набіліцы, затаралахала сукала.

Большы хлопчык цэўкі суча, ёсьць дапамога. Ня
трэба самой лішняй працы рабіць. А малому ад гэта-
тага радасьць.

Прасьцяг за прасьцягам ткуцца кросны.

Устае і лажыцца спаць сонца.

Мяняюцца дні...

Дзень і вечар стукаюць набіліцы...

Часам успомніць Хіма гарадзкую жанчыну са стро-
гім сур'ёзным тварам...

Першы раз прачытала маленькую кніжачку аб жано-
чай долі.

І стукаюць, стукаюць набіліцы.

Датыкаюцца кросны...

Адзін раз пашла на сход. Шумелі мужыкі, крычалі. Як і заўсёды, адна з жанчын. Хочацца выказаць што-небудзь сваё, жаночае, не даюць мужыкі. У гэты раз Нупрэй—жартаўлівы мужык, які ня любіў баб, пашуткаваў перад усімі.

— А-а-а. Вось і вучоная наша прышла—ха-ха-ха... Сягоньня мы цябе выберам—пачакай, вось дзе ты пакажаш сваю здольнасьць.

Былі перавыбары сельсавету. Пасьля крыку і гаму сталі галасаваць—каго ў сельсавет.

Тады-ж крыкнуў Нупрэй:

— Пішы там Хіму Дрозд. Паколькі роўнапраўе цяпер, дык няхай і бабам будзе дадзена месца. Паглядзім, як пакіруе яна.

І разьнёсся па ўсёй хаце рогат.

— Так і быць!

— Пішы яе.

У Хімы пад грудзьмі пахаладзела. Чаму яны так сьмяюцца, чаму ставяць бабу так нізка, чым яна горш за іх? Хацела выказаць гэта і не магла.

Нешта яшчэ гаварылі, спрачаліся, і Хіма нічога не разумела.

А Нупрэй пахлопаў па плячы.

— Вось і пакажаш сваю вучонасьць, хе-хе-хе...

— Курыца—ня птушка, а баба—не чалавек...

Так выбралі Хіму членам сельсавету. Выбралі з насьмешкаю над жаночай неразумнасьцю.

Толькі, прышоўшы дахаты, зразумела Хіма ўсю важнасьць справы. Гэта-ж яна будзе вырашаць грамадзкія пытаньні, будзе заклікаць на сход і яшчэ многа чаго...

Два дні думала.

А ў нядзелю яна ўзяла торбу з хлебам і кавалкам сала, папрасіла Агату паглядзець за дзецьмі. Чуць сьвет, пашла яна ў мястэчка. Па дарозе ёй—лес, поле, вецер. К поўдню прышла па холаду ў мястэчка, а там села на машыну.

Поўныя вагоны былі народу і Хіма ня ведала куды прыткнуцца, каб адпачыць. Нарэшце, нашла ў кутку вольнае месца.

Закрывала машына, загрузацелі колы...

Думаючы аб тым, што будзе ўперадзе, прыехала Хіма ўвечары ў горад. Асьляпіў горад сваім сьвятлом, аглушыў грукатам, зьдзівіў сваёй прыгожасьцю і вялізнасьцю. Распытала ў людзей. Сказалі, што пераначаваць можна ў Доме Селяніна...

... Раньне...

Заклікаюць гудкі да сябе рабочых. Будуецца ўвесь у рыштаваньнях дом. Многа людзей ходзіць. Разам з ім ідзе па вуліцы Хіма. Ёшла шырокай вуліцай, потым зьвярнула направа. Вось і дом, куды ёй патрэбна.

Старанна абтрасла сьнег ад лапцёў, падумала. Рашылася пайсьці. Прайшла адзін пакой, другі. За сталамі людзі сядзяць, пішуць. Трэці. За сталом —

жанчына, валасы назад зачэсаны. Нешта дужа знаёмае паказалася ў абліччы.

— Пятроўна,—прамовіла Хіма ў дзвярах і ня ведала, што рабіць.

Жанчына ўстала і падышла.

— Хіма?! Добры дзень! Ну, сядайце...

Падставіла крэсла насупроць сябе. Стала распытваць.

— Як-жа вы сюды прыехалі?

У Хімы адлягло на сэрцы.

— Да прыехла я парадзіцца з вамі, Пятроўна, як мне і што рабіць... Выбралі мяне ў сельсавет... У насмешку нада мною зрабілі мужыкі...

Так, яны зрабілі. Але яна пакажа, што ўмее працаваць.

Гаварыла Пятроўна.

— Добра, што вас выбралі...

Гэта ўзняло настрой у Хімы. Распытала яшчэ Ліда Пятроўна, што робіцца ў вёсцы. Так, няма чым пахваліцца. Ня скоро яшчэ вясна, а ўжо не дастае хлеба.

Пашлі яны па вуліцы. Стаіць аграмадны завод. Сыплюцца іскры, пыхкае з горану агонь. Бегаюць людзі, цяжка ўздываюць малаты і б'юць па чыгуну. «Мусіць, цяжкая праца»—адчула Хіма.

Пад вечар хацела ехаць дахаты, але Ліда Пятроўна папрасіла пераначаваць, ня пусьціла. І той вечар яна была дужа здзіўлена. Пятроўна павяла на сход работніц з фабрыкі. Усе яны былі простыя, знаёміліся з Хімаю, казалі аб сваім жыцці. Потым,

у першы раз бачыла карціну, дзе ад сьветлай лямпы на белым палатне ходзяць людзі, бяз слоў гавораць, езьдзяць на конях і на машынах.

— Вось каб гэта ды ў нас так было,—думала Хіма,

*

Яшчэ адзін дзень ехала ды ішла Хіма ў сваю вёску, З самага мястэчка ўзьнялася сіберная мяцеліца, А ісьці так цяжка і неспакой браў ці ўсё добра ў хаце.

Калі пераступіла парог, Кузьма сустрэў яе коса і паказаў на малога.

— Хворы. Другі дзень ужо...

Хіма распранулася, палезла на печ. Дзіцё ляжала ў поце і цяжка дыхала...

— Божа-ж ты мой, што з ім такое?

Узяла на рукі, закалыхала, слаба ўсьміхнуўся хворы і блізка прыгарнуўся да грудзей.

— Хоць-бы не памёр!—тысячы думак віліся ў галаве...

Усю тую ноч Хіма ня спала, трымаючы на руках хворае дзіцё, і аднатонна, і ласкава напяваючы казку.

І карагодам кружыліся перад ёю ліхія гадзіны жыцця, наганяючы на цяжкія павекі сон і сьлёзы. Дзіцё плакала, маці суцяшала, песьціла да раньня, бяз сну.

Маці, колькі ты начэй сядзіш так—згорбленая, худая, з ласкаю і агнём, ад якіх сталь расплаўляецца, з такімі вачмі, у якіх сабрана журба ўсяго сьвету?!

Гэта любоўю завецца, і людзі кажуць, што яна
вышэйшая за жыццё...

*

Сельсавет змяшчаўся ў канцы вёскі Дзяруг у новай хаце, падзеленай на дзве палавінкі, дзе ў адной звычайна праводзіліся сходy, а ў другой была канцылярыя.

На першым-жа сходзе прысутнічала Хіма. Выдзелілі яе членам сельсавету. (На гэты-ж сход яна хадзіла ў сыюжу ад вакна да вакна, як тады, і заклікала). Мужыкі ўсе пасьміхаліся, апроч старшыні—маладога хлопца, Антона, што прышоў нядаўна з Чырвонай арміі. Ён гаварыў сялянам:

— Вы яшчэ пабачыце, як яна будзе працаваць. Пакажа яна вам.

А пасля сходу Антон доўга гаманіў з Хімаю аб важнасці грамадзкае працы, аб здабыванні жанчынаю сваіх правоў.

— Ды я-ж гэта ведаю,—адказала Хіма, засмуціўшыся.

Як толькі праведалі бабы, што выбралі Хіму дбаць аб іх, цягнуліся кожны дзень па некалькі. Яны наперабой апавядалі:—муж б'е, з хаты выганяе, там сусед удаву крыўдзіць.

Хіма згаварвалася з Антонам і, разам парашыўшы: таго страшылі, каб усьціхамірыць, на другога пісалі заяву.

І бабы ў хаце пачалі пужаць мужыкоў.

— Ага? Дык ты так... Як пайду-ж я да Хімы, ды як раскажу, мала табе ня будзе. Гэта ня тое, што раней—што хацелі, дык і рабілі. Цяпер у нас свой абаронца.

— Фу, ты—трасца на вас!—Пасадзілі сьмехам, а здаецца і праўду ўзялі бабы ўладу.

*

Прыходзілі вёсны. Расьцьвіталі сады. Шумелі яблыні.

Зусім перамянілася вёска Дзяругі, як усё на сьвеце мяняецца. Высушылі сяляне за тры гады балота, што аддзяляла іх ад мястэчка. Па роўнай дарозе езьдзілі цяпер да гораду.

Перасталі цэлай вёскай сварыцца, а калі і сварыліся мужык з жонкаю, дык у сваёй хаце і паціху.

Хіма ўвесь час працуе ў сельсавеце старшынёю. Добра за гэтыя гады вывучылася грамаце (кожны дзень ляжаць у яе на стала новыя газэты, у якіх яна шукае апраўданьня свайго жыцьця). Калі прыдзе ў сельсавет дзядзька і папросіць:

— Міхайлаўна, дай газэтку на цыгаркі. У цябе-ж іх поўны стол, а ў мяне папера вывелася...

— Ты ня дуры,—кажа яна.—Газэты не для таго, каб цыгаркі з іх вярнуць...

— Ну, дык дай прачытаць,—паварачвае дзядзька ў другі бок.

І Хіма дасьць газэту. Няхай і скуруць, але ўсё-ж прачытае што-небудзь.

Радасна Хіме, калі ўспомніць яна, што ўсё перамагла, здужала... (І дзеці падрастуць, большы ў школу бегае, піонэрам стаў). І лае тады баб, што вась ня могуць яны ўзяцца так... Трохі крыўдзяцца тыя, але вераць і слухаюцца...

А колькі гутарак было ў вёсцы, калі Хіма зьездзіла ў горад дэлегаткаю! Кажуць, што гаварыла яна ў горадзе аб іхным жыцьці. Потым нехта напісаў пра яе ў газэце і пахваліў за працу, за працу для ўсёй грамады. (Гэта яе—Хіму Дрозд—дзяружанскую бабу).

*

Можа ў гэтым і доля?

Ад-жа—хто яе ведае.

НЯНАВІСЬЦЬ.

Прабег з поля статак, падняўшы на вузкай вясковай вуліцы едкі пыл, які абгарнуў мяне цэлай хмарай...

Нейкая старая маладзіца, пераймаючы авечак, здзіўлена спынілася, спазрыўшыся на мяне.

— Яначка ты мой, як-жа чакала цябе... чакала!..

Гэта яна ка мне гаворыць так; я астанавіўся.

Яна спазнала, што чужы.

— А я думала—гэта Янка мой. Далі-бог-жа падобны. Ён у горадзе... Ай, можа бачыў яго?

— Не, цётка, ня бачыў...

— Ну, во'...—і разьвяла рукамі.

Не даслухаўшы гаворкі і не зьвярнуўшы ўвагі на яе хаценьне гаманіць, я пашоў далей...

Лажыўся вечар, ахутваючы чорна-валакністай коўдраю зямлю. З бліжняга балота ўставалі золкія туманы, ападалі расою на прыдарожную жоўтую муроўку, трыпутнік і рамашку. Іду па полю, па межах; на хутарох загараюцца аганькі. Босым нагам халаднавата, але я, прайшоўшы з лапцямі і торбай за плячыма вялікую дарогу, не адчуваю стомы, набаўляю крокі—і бягу, астанаўліваюся—іду цішэй...

Мяне агортваюць нейкія небажаныя, тужлівыя думы. Чаго я шукаю? Ну, скажам, таго, чаго шукае кожны чалавек і што ў нас завецца ціхім словам «шчасьце». А яно бывае рознае... Вось я іду. Ці лёгка гэта?..

«Цяжка,—думаецца мне,—ходзячы з лапцямі ды торбай за плячыма прабіваюцца ў сьвет, ня маючы на тое жыццём напісаных законаў».

І раптам успамінаецца мне маці:

— Прышоўшы з поля, дзе яна цэлы дзень жала на сваім загоне, хоча, мусіць, сустрэць мяне, як тая маладзіца свайго сына. Каб яна зараз была са мною, я так-бы глядзеў у яе журботныя вочы, што яна бяз слоў зразумела-б і ганарылася-б любоўю сына. А так—я хадзіць буду вечна сам незадаволены, няласкавы і мне будзе бажацца чужой ласкі...

Развагі мае абрываюцца песьняй.

Пачулася яна з даліны, з правага боку ад дарогі, у малочным тумане. Ціха-мілагучна... Дзіўным звонам устрывожыла мае нэрвы. Паднялася вышэй; разам з ёю падымаюся і я, кіёчкам зьбіваючы галоўкі рамашак.

— А-а-а—э-э-э—да-э-эх!..

Слоў я не разьбіру, ды яны мне і непатрэбны.

Ідуць з поля жнеі, постаці іх набліжаюцца да мяне. Мне здаецца, што яны ня ідуць, а плывуць у лёгкім тумане—празрыстыя і лёгкія, нібы сыцені. У іх блішчаць сярпы на плячах. Паднялася ўгору нечая рука і апусьцілася. Я адрозьніваю галасы дзяўчат і мала-

дзіц; асабліва адзін голас дзявоцкі вылучаецца,—
тонкі і сумны...

На канве гэтага мне малюецца прыгожая казка...

Абагнаўшы мяне, не перастаючы сьпяваць аб дзяўчыне і русай касе, жнеі зьвярнулі на пасёлак, толькі адна постаць засталася ля калодзежа, нагнула высокі журавель і вухнула на дно ў ваду пустое вядро.

Тады мне дужа захацелася напіцца сыцюдзёнай вады, каб прагнаць смагу.

Я падышоў, даў «добры вечар».

— Добры вечар!—голос адказвае тонкі і сумны.

— Дазвольце мне напіцца,—прашу.

Дзяўчына аглядзела мяне.

— Чужы, здаецца? Адкуль ідзеш? Ага, дык мы разам пойдзем. Ну, напіся... Чаго-ж ты стаіш?..

Пакуль я хціва піў, разьліваючы ваду на босыя ногі, яна стаяла з сярпом у руках, чакала мяне, потым сказала, быццам загадваючы:

— Пойдзем!

Пашлі...

У першую чаргу я хацеў разглядзець яе твар і мне аніяк не ўдавалася. Ішла яна роўна, размахваючы левай рукою, зусім блізка каля мяне. Бліжэй прыгледзеўшыся, я ўбачыў, што валасы ў яе зусім чорныя, а вочы карыя, белая хустка. У яе ногі ў цыпках і відаць паколатыя аб іржышча. Мне становіцца шкода яе і я раблюся гаваркім, ласкавым і вясёлым. Між намі вяжыцца гутарка.

— А ты не баішся адна ўначы?—сьмяюся я.

— Не,—чаго-ж мне, ці я маленькая?—сьмяецца і яна.

— А якая там вёска—вунь, што агні гараць?

— Навасёлкі... Там я і жыву. А цяпер іду з падзёншчыны. Так стамілася за дзень, што ажно сьпіны не разьняць, а рукі садняць, садняць...

Расказала яшчэ, што зарабіла за дзень восем грыўняў; цэлы тыдзень ужо ходзіць. Калі палічыць, дык многа грошай будзе. Там цяжка, за тое і весела. Ёх дзесяць жанчын, яны сьпяваюць.

— Як гэта добра сьпявалі вы, пахваліў я.

— Дзе там!.. У нас яшчэ ня так сьпяваюць. Ды што песня, цяпер адпачыць хочацца. Заўтра вось сьвяты дзень, дык паслухаў-бы ты, як гэта ў нас. Ах, як зьбяруцца ўвечары за рэчкаю—гуляюць, любяцца...

Яна ўздыхнула. Чаго пашкадавала?

Мне чамусьці дужа захацелася ведаць яе імя. Адчуваючы блізкасьць, спытаў.

— Зося!—адказала, уважліва паглядзеўшы на маё аблічча.

«Зося, Зося!»—паўтараў я некалькі разоў пра сябе, і, ня думаўшы, сказаў.

— От, якая ты маладая ды прыгожая...—і яшчэ добра ня ведаючы яе, я сапраўды адчуў, што яна такая маладая і дужа прыгожая.

— Мала што маладая. Старасьць—яна такая, што ня ўгледзіш, як прыдзе.

— Няўжо так цяжка жывецца?

— А ты думаў лёгка. Чужы чалавек ніколі не зразумее...

І панікла галавою.

Тады я сказаў ціха і цьвёрда:

— Я разумею, Зося... Раскажы..

Блытаючыся ў словах, сказала:

Маленькай яна сіратою засталася. Расла ў чужой сям'і, работніцаю. Вырасла, заўсёды ўлетку падзёншчынай зарабляла; вырасла і дабра ня бачыла. Толькі як разумець гэта дабро? Яна вось зараз кахае Міколу—самага лепшага хлапца ў Навасёлках, і ён яе кахае, і так згодна жывуць...

— Замужам?—занепакоены, я адступіў крок назад.

— Чаму ты дзівішся? Месяц усяго замужам...

Стала гаварыць з запалам, дужа ласкава:

— Вось каханьне гэтае: межаў яму няма, здаецца. Колькі не адгаварвалі яго людзі (не бяры ты яе—і бедная, і такая, і сякая)—не паслухаўся людзей.

І я задумаўся пра сябе: ці ёсць межы каханьню, ня верылася і, гледзячы на яе, хацелася, каб гэтых межаў ня было...

Над намі ўспыхвалі адна за адной зоркі; за намі чутны сьпевы, дзе жаночыя і мужчынскія галасы пераплятаюцца, як дзьве рукі ў радасьці і пакуце. Абапал маўчыць схіленае сьпелае жыта і прысады маўчаць.

Мы падышлі к самай вёсцы, поўнай фантастычных гукаў, глухіх гаворак, як нам здалося. Недзе брынчэла балалайка. Нейкая цёмная пара—хлапец і дзяў-

чына—завярнулі на поле. Зашушукала бярозка, вецер пагладзіў сыцяну збожжа. Перад намі невялічкая рэчка бліснула сярэбранай стужкаю; на рэчцы разбураны мост.

Мне ня хочацца разлучацца з ёю.

Як яе заставіць, як упрасіць, каб засталася са мною хоць на гадзіну, на поўгадзіны, хоць-бы на некалькі хвілін?

— Трэба памыцца,—сказала яна, ідучы ўніз к абрыву.

— Трэба,—сказаў я.

— Ногі ў мяне патрэскаліся, бо цэлае лета босай хаджу.

— Та-ак...

Зусім змораны, апусьціўся я на зямлю, побач з ёю, і перада мною закружылася ўсё ў дзіўным карагодзе.

Зося сядзела на беразе і паласкала ногі, і мыла твар. Прыгаршчамі набіраючы ваду, ліла на твар, а з-пад пальцаў вылівалася, шумела і булькала вада. Потым села, падкурчыўшы пад сябе ногі, і ціханька енчыла і сьмяялася, як малое—балелі ногі. І я сьмяяўся, бо глядзеў на яе і быў галодны, вясёлы і лёгка, як пярынка. Адкуль у мяне сіла была? Каб яна сказала вырваць з вады вунь тую палю, я-б здужаў.

Ня зводзячы з яе вачэй, бачу скрыўлены болем і сьмехам прыгожы твар; з-пад верхняй губы блішчыць рад зубоў. Падсоўваюся да яе, бяру за руку, потым абдымаю стан. Голас у мяне зрываецца:

— Ці дужа баляць ногі?

— Ой, як баляць...

— Ну, нічога, яны перастануць.

І гладжу яе шарахаватую цёплую руку.

Яна міжвольна прыціскаецца бліжэй да мяне. Гэта ёй, мусіць, падабаецца. А мяне ахоплівае нявымоўная радасць, я чую, як растаю ў нечым гарачым.

— Зося! Зоська!—шапчу я.

— Што, родненькі?

Абдымаю яе за гарачую тонкую шыю, маю пальцы блытаюцца ў яе густых валасох і яна ціханька ўздрыгваецца, ціснучы маю руку.

— Ласкавы ты,—шэпча Зося.—Ня ведаю цябе зусім, першы раз сустрэліся мы.

— Дык што з гэтага, Зоська? Ці мы ня можам яшчэ сустрэцца?

— Ці пакахаў-бы ты мяне?

На запытаньне я адказваю запытаньнем:

— Ці пашла-б ты разам са мною, каб не балелі ў цябе ногі?

— Пашла-б, ногі перастануць, толькі...

— Ну? Дапраўды? Толькі што?

— Каб не кахала свайго мужа, пашла-б з табой куды хочаш.

— Ды што ён табе!—крычу я.—Ты маніш, не кахаш яго!

Яна—спрацаваная, пакорная свайму лёсу—кажа мне з нахіленай галавою ў журбе:

— Ён муж мне.

Я сьціскаю да болю яе рукі. Яна спрытна вырываецца.

— Пусьці! Позна ўжо, дахаты трэба...

Раптам я станаўлюся бяз сілы, адчуваю голад, невядомую дарогу.

У мяне сама галава апускаецца на калені.

— Якога чорта я галаву апускаю, ды я-ж яе зусім ня ведаю!

Яна працягнула руку да мяне.

— Ну, бывай здаровенькі! Ня крыўдзіся, што ў нас так здарылася...

Я маўчу.

... — Я-ж сказала табе: калі-б ня была мая галава звязана, пашла-б за табою.

Я маўчу.

... — Дапраўды пашла-б... Ты малады і я маладая. Мы пражылі-б неяк... А так застанецца мне ў памяць, што стрэліся мы некалі... Бывай здаровенькі!

І пашла.

Лёгка ступаючы, лёгкая, нібы туман.

І тады я адчуў пустату, мне стала ўсё абыхава і хацелася толькі заснуць, бо я ўспомніў, што ня спаў дзёве начы.

Яшчэ некалькі часу прасядзеў я на тым месцы. Потым ускінуў пустую торбу на плечы, шырока засігаў, стараўся ступаць нагамі ў каменне і ў ямы, каб забыцца на яе.

(А яна, мабыць, жыве ў крайняй хаце гэтае вёскі. Зьнікла з віду зусім нядаўна)...

*

З вуліцы я завярнуў на агарод к новаму зрубу ў чатыры вянкi. У сярэдзіне яго, каля вугла, ляжаў цэлы груд мяккіх, сырых і пахучых трэсак. Я са зда-

вальненьнем расцягнуўся на трэсках і, падклаўшы пад галаву рукі, гледзячы на чыстае зорнае неба, стаў марыць аб тым, што ненарокам, неспадзявана здарылася са мною. Перада мною паплылі вобразы, закружыліся ў шалёным рытме і паднялі мяне ў нязмераную вышыню, тады асьцярожна сталі апускаць у цёмную цяснину. Раптам стала балюча, я ускочыў на ногі; страшны чорны сабака ірваў на мне сьвітку. Я са злосьці схапіў абрубак калодкі і з усёй сілы шпульнуў. Сабака, заяхкаўшы, выбег на вуліцу, яшчэ доўга агалашаючы прастор надакучлівым воем. Пасьля гэтага я хацеў і ня мог заснуць...

Чую пару асьцярожных крокаў і шэпты; потым грубы мужчынскі голас на сабаку:

— Вон, каб ты здох!

Сабака, відаць, адскочыў, а людзі селі пад вуглом майго прыстанішча.

Чую жаночны голас:

— Міколка, ты-ж кахаеш мяне, праўда?

Густы мужчынскі:

— Ну, Каця, гавару-ж я табе.

— Дакуль-жа гэта цягнуцца будзе (жанчына пачынае ўскліпваць).—Ты-ж ведаеш, што я цяжарная ад цябе трэці месяц... Сорам ад людзей мне... Рабі ты што хутчэй.

У мяне пад бокам муляе трэска, мяне душыць кашаль, але я ня сьмею зварухнуцца, бо баюся загубіць таямніцу.

— Што рабіць?—пытае незадаволена мужчынскі голас.

— Ці ты ня ведаеш? Развадзіся з Зосяю дый жаніся...

«Ага, вось яно, каханьне якое»—дагадваюся раптам я і хачу ўскочыць, і не магу.

— Узяў ты яе за сябе голую зусім, бедную. У яе нават і пасьцелі няма сваёй. Пра яе людзі ў званы б'юць, што хворае, сухарукае. Ты-ж не кахаеш яе...

— Не.

— Ну, от-жа...

Голас у жанчыны лісьлівы. Я моцна сьціскаю зубы і мімаволі яны скрыгаюць і пачынаюць ад холаду стукаць.

У гэты час адчыняецца фортка і голас—блізкі, Зосін—заве:

— Мікола, дзе ты?

— Ідзі,—гаворыць Мікола да жанчыны—яна сюды ідзе... Заўтра пагамонім.

Шпаркія крокі адной жанчыны пашлі і схаваліся за вуглом, а на зьмену ім лёгкай хадой прышлі крокі другой жанчыны.

— Мікола, ты?

— Я. Што табе?

— Чаму ты ў хату ня ідзеш?

Мужчына відаць злы.

— Ды адвяжыся ты ад мяне. Прыстала, як кашаль к хваробе. Праганю я цябе калі-небудзь. Абрыдла ты мне...

Голас у Зосі ціхі, яна, здаецца, плача.

— Дык нашто-ж ты браў мяне?..

Гэта ў яе падымаецца протэст.

— Я сама заўтра пакіну цябе!..
Мужчына, злосны, пашоў у хату.
На вёсцы прасьпявалі другія пеўні...
Яна сядзела і гаварыла міжсобя.

— Куды я пайду, калі прагоніць... Сірата... ні бацькі!.. ні маткі... Я ненавіджу яго!..

«Яна ненавідзіць яго! Чаму-ж яна ўвечары, зусім нядаўна, гаварыла аб сваёй радасьці? Хіба могуць у жыцця ў адным сэрцы нянавісьць і каханьне? З якою меркаю падыйсці да вызначэньня ёю здабытага, але бяспасна парушанага шчасьця?»

А я, скажам, чым дапамагу ёй? Можа тым больш павялічу нянавісьць у яе пакрыўджаным сэрцы. Каб яна згадзілася ўвечары, то я павёў-бы яе па тых цярыністых сьцежках, па якіх да крыві зьбіваю сабе ногі»...

— Зося!—нехта кліча.

Яна падымаецца, ідзе на двор, хлопае форткаю і зачыняе, пакінуўшы мяне з устрывожаным пачуцьцём.

Я таксама падымаюся і выходжу на вуліцу. Каб сагрэцца, бягу насколькі хапае сілы па соннай незнаёмай вуліцы.

І нясу я з сабою—любоў, сілу, нянавісьць, якую ўзяў ад яе—забітай і пакрыўджанай, харошай жанчыны з цыпкамі на нагах...

Яшчэ раз сьпяваюць апошнія пеўні, значыць, стане раньне і будзе новы радасны дзень.

Дарогі я ня ведаю. Іду аржаным пажатым полем на ўсход сонца.

На ўсход сонца іду...

Ж Н І В О.

„Накую сярпы ды залотыя,
збярэ жнеч ды малодзенькіх;
жнеч збярэ—жыта сажу,
жыта сажу—хмелю завару“...

(З народнае песьні).

I

Над аржаным полем і зялёнай вёскаю ў поўнай
сваёй красе паміраў чысты летні дзень.

Захад заірдзеўся рознымі колерамі, працягнуў
уздоўж сябе крывяныя палосы і яшчэ змрок не спавіў
зямлі, як неба запаліла па нябожчыку сьвечкі, му-
сіць, каб ушанаваць вялікі сонечны дзень.

Потым змрок балотным ды рачным туманам хаты
і вёску засланіў, а неўгамонная рэчка ўсё шушукала,
усё шаптала надбярэжнымі кустамі—ціха так і лю-
боўна.

Ночы ўлетку прыгожыя... Зямля прыемна пахне
скошанай завялай травой. Дзённая смага ўбіраецца
ў туман.

Гараць агні ў хатах. Людзі прышлі з працы, стаміліся. Стары дзед расьцірае рукою паясьніцу і крэкча. Раскінуліся і заснулі на палу малыя дзеці, нагуляліся за дзень у свае дзяціныя гульні, накупаліся ўдостач у рэчцы. Дык бабка паказвае на тых дзяцей бацьку і з гнева, і ласкаю кажа, што адзін ледзь не захлібнуўся, другі нагу застрэміў—ня ўгледзіць іх старой... Вячэраюць, газьнічка слаба міргае, але «галодны за вуха не панясе». І ўсе разыходзяцца спаць, бо заўтра зноў тое-ж самае...

А маладыя гуляюць перад нядзеляю. Вуліца кідае-рассыпае прыпевы і нявыразныя галасы, поўныя вясёласьці.

Ай-я-а-ай-я-а...

Ох, у роднага бацькі, ой, ды ў роднае маці
я цьвіла, як жураві-інка-а...

За ракою калышацца алешнік, ня дзьме вецер у полі, там—чарната. Толькі гарыць, распываецца па зямлі, цягнецца агнявымі языкамі к небу вогнішча начлежнікаў. У кустох расплыліся цені. Трашчыць у лесе сухое гальлё ад спуджаных коняй. Начлежнікі разьлягліся ў кустох абапал вогнішча, а адзін маленькі лёг «на запечку», абкруціўся ля самага вогнішча і прапаліў кажух—будзе ўраньні ад бацькі! Сеў і плача...

Самы старэйшы—дзед Сапрон. Горача пры агні, а ён у аблезлай зімовай шапцы, паверх кажуха—сярмага. Грэецца ля агню, адкінуўшы полы адзежы, паварачваецца сьпіною, засьцячы з аднаго боку вогнішча. Доўгі згорблены цень кладзецца поперак. Па-

ціраючы чорныя рукі з крывымі пальцамі, кажа троху ў нос:

— Яно цяпер, скажу вам, цёпла на начлезе, лепш чым у сваёй хаце—ні камароў, ні машкары. А ўвосень зямля халодная, сіверна, старому скоро прастудзіцца можна...

Хочацца яму гаварыць абшэ што. Дзень ён працуе, словам перамовіцца няма з кім, горла перасыхае. А тут у самы акурат, слухаюць яго ці ня слухаюць—няважна. Можна ён гаварыць доўга; аб мінулым, аб жыццці, і самыя нязначныя здарэнні афарбоўвае ў такія рознастайны колер, што яны робяцца для яго сапраўды вялікімі ды значнымі...

Хлапец Цімка распрануўся, закінуў за куст ногі. На загарэлым і жарсткаватым твары ўсьмешка гуляе, і ад таго, што такая ноч, і ад маладое вясёласці. Ён цэлы дзень касіў і сам дзівіцца, як гэта ўтома не бярэ. Ляжыць на халаднаватай абскубанай траве і сьпявае сам сабе:

Ой, да ты, калі-і-нуш-ка-а,

Ой, да ты, малі-інуш-ка-а...

Яму ўсёроўна—што ні сьпяваць, абшэ весела было...

Бо цяпер зямля пачынае засынаць, толькі ціха трапечыцца лісьце асіны; стане глухасон—і яны змоўкнуць. А ў галаве Цімкі мільгаюць думкі, сплятаюцца ў жывыя вобразы.

«Зоркі пераліваюцца... Адна... другая рассыпаліся над лесам... Арына—любая мая, зграбная. А вочы—сінія... сінія... васількі... Ноч...»

Малыя галузы параскідалі ногі адзін на аднаго
і смаляць прыпеўку:

От вам, дзевачкі, навука—
Не хадзеце ў сад гуляць.
Не завеце чорна жука
Ды з сабою разам спаць...

— Гэ-гэ-эй!

— А-апчхэ!

— Цішэй вы, падшывальцы!—крычыць на іх дзед
Сапрон.

З-за лесу глядзіць круглы зялёны месяц.

Дзед і кажа:

— У такія ночы, памятаю, як з-пад пана адышлі,
дык працавалі мы ой-ё-ё колькі! Дня тады не хапала...

Гэта ўзварушыліся ўспаміны ў старога. На начлезе
ён шмат чаго перадумае аб новым сьвеце і людзях,
перажыве. Лёг на мяккую купіну, прыслухоўваецца да
гутаркі Цімкі з Кірылам Чарняком—пажылым чала-
векам. Дзед Сапрон ведае, што Кірыла Чарняк ла-
дзіцца неяк жыць пановаму, чытае газэты і мудрыя
для ўразуменьня дзеда кніжкі. І Цімка гэты—востры
хлопец, у комсамоле ў сваім нечым кіруе. Значыцца,
выбіўся хлопец у людзі...

— Вясною хутар на шасьціпалку разьбіў,—кажа
Кірыла, лежачы на жываце і пускаючы дым.—Ра-
дзіўся аб гэтым з аграномам...

— Ну, і што?

— Паказаў, што і дзе сеяць... Турнэпсу засеяў поў-
дзесяціны...

— Турнэпсу, кажаш?—адклікаецца дзед.

— Малатарню-б завёсьці нам. У іншых і сродкі ёсьць, а не адважацца ніяк...

— Малатарні нам не па кішэні. Змалаціць можна цапамі і на таку, абы хлеб гэты ўрадзіўся. Эха-ха!

— Зусім ня тое, дзед!

Сапрон і сам ведае, што калі-б гэта малатарню ў яго гумно—ураз-бы змяло чатыры пасады жыта, ня трэба і цэпам махаць, ды і стук малатарні бойкі.

Пагаварыў дзед, адышоўся ў бок, пачухаўся і лёг, заснуць хацеў. Папрасілі малыя казку расказаць. Ём што? Хоць да ранку кажы—будуць слухаць, а тут сьпіна пабальвае...

— Ну, добра,—кажа ён,—падай вугаль прыкурыць... Дык слухайце-ж, шылахвосты... Ну, от—жыў сабе ды жыў чалавек...

Ноч заснула глыбокім сном, авеяная пахам красак, зялёнае травы і вільгаці з моху.

— У панядзелак зажынаць будуць,—кажа Кірыла Чарняк.—Спаць трэба.

А Цімку спаць ня хочацца. От-бы доўга ляжаў так.

Няхай завіваюцца думкі, няхай паднімаюць цябе—на тое кожны з нас малады!

Толькі голас дзедаў бубніць:

— Прывёў, знацца, ён іх у крапіву ды і кажа: «Старцы, скідайце штаны—брод!» А тыя думуюць і праўда. Паскідалі, знацца, штаны...

Рагочуць «шылахвосты»...

Летняя ноч кароткая. Вось тухнуць зоры. Чорнае дыханьне ночы змяняецца шэрым. Шэрае растае.

Зачыркалі на ўсе лады птушкі. На ўсходзе зачырвалася.

І вось думае Цімка, што ён мае дваццаты год, што любяць яго ў комсамоле. Паважае і бацька, бо Цімка—гаспадар у сваёй хаце хоць куды, хутчэй за бацьку ва ўсім управіцца. Удзень працуе, уначы на начлег водзіць і ніколі ня змoryцца.

Што значыць маладыя гады? Добра, калі сьветлая галава ў чалавека і зоркія вочы—усё можна разумець, далёка можна ўбачыць, да шмат чаго можна прыйсьці сваім розумам.

Думае Цімка і сьмяецца—радасна неяк.

— Вось хоць-бы ўзяць Арынку. У яе сінія вочы... Любіць яна ці не? Ці так, ці гэтак, але трэба думаць, што любіць!

II

Калі начлежнікі ехалі дахаты, дык абудзілася ўжо вёска. Зайграў на берасьцянай трубе пастух, пацягнуліся на пашу каровы, паднімаючы пасля сябе пыл. Сталі зьбірацца бабы за вадою ля калодзежаў. І сіні дым з комінаў роўна пашоў да бялёсага неба...

Цімка на дварэ, на прызьбе разуў лапці, павесіў сушыць мокрыя анучы, перавязаў анучай нагу з мазалём. Маці ў хляве цыркала ў падойнік карову ды ўсё прыгаварвала, каб тая добра стаяла на адным месцы.

У хаце стаў мыцца сьцюдзёнаю вадою.

А бацька богу маліўся. Няроўна складаючы тры пальцы, завіхаючыся і нагінаючыся ўперад, Пракоп пагладжваў бараду. Нявыразна шэпчучы словы, ён падпяразваў пояс, часаў сьпіну, падыходзіў да вакна ды глядзеў на вуліцу, абавіраўся рукамі аб стол...

— Вотча наш, іжа ясі на небясі...

Словы яго сыпаліся, як гарох. У гэты час пацёрся ля ног сабака. Пракоп штурхануў яго нагою да дзвярэй.

— Каб ты здох, падла!

І ўсё сьпяшаўся:

— І расьцятага за ны пры панціўсьцім пілаце...

Цімку разабраў сьмех. Апошнія словы ў вымаўленьні бацькі значылі: «і расьцялі за ныркі, прымасьціўшы на палацях».

Выціраючы ручніком рукі, маці зьняважліва сказала да бацькі:

— Хоць-бы ты ўжо, стары, маліўся як сьлед, а то выходзіць не малітва, а грэх адзін...

— Намолішся з-за вас...

— А хто табе не дае?

Пракоп зьвярнуўся да Цімкі.

— Чаго ён зубы скаліць? Сам ня молішся, дык і другім не перашкаджай. Калі ў сваім комсамоле ты лаеш лірыгію, дык я не сьмяюся...

— Ха-ха-ха! Дык вельмі-ж сьмешна, тата, выходзіць «і расьцялі, кажа, за ныркі, прымасьціўшы на палацях».

— Ну, ты не выдумляй. Яно к сьпеху. Якая малітва ня ёсьць, але ўсё лепш, чым без малітвы. Сена

трэба ісьці сушыць. Цябе ўжо я не заву, ведаю, што як сьвяты дзень, дык ты па сходах...

Маці запаліла печ. Цімка надзеў новую кашулю, і быў рады, што бацька ня кліча з сабою.

Пракоп вывеў з пуці буланую кабылу і, пагладзіўшы яе па храстках, лёг жыватом на сьпіну кабыле, потым перакінуў цераз яе босую нагу, і штаніна на той назе закасалася да калена. І, боўтаючы нагамі, з граблямі за плячыма, важна выехаў на вуліцу.

Завінуўшыся ля печы, маці сказала:

— Казалі, што ты папа лаяў на сваім сходзе. За што ты так?

Цімка ўспомніў, што нядаўна быў антырэлігійны вечар.

— І не аднаго нашага папа, а ўсіх, якія толькі ёсьць...

— Дык вось, ён казаў, бацька наш, калі будзе жаніцца Пракопаў сын, дык ні за якія грошы вянчаць ня буду.

— Во, знайшоў чым страшыць, ды я, хоць і буду жаніцца, дык без папа...

— Ну, ты гэтага не кажы. Можа калі і будзе справа тая. Я ўжо старая, помач трэба. А табе ўжо, дзякаваць богу, дваццаць гадкоў. Не маленькі. Бацька гаварыў са мною...

— Ну, аб гэтым я сам скажу, а ня бацька...

— Ну і распусьнікі цяпер пашлі. Усё яны самі, усё яны па-свойму. Ды гэта-ж я для парадку кажу.

Заўсёды так, пагаворыць маці ды змоўкне, не перасіліўшы на словах сына.

Цімка вышаў на двор. Так стала радасна—пабег-
бы, здаецца, як маленькі. Сонца пырскае сьветам.
Завярнуў з вуліцы сьцежкаю да рэчкі.

Затарахкалі вёдры, выскачыла з задворку дзяўчына
ў белай кашулі, азірнулася і расхрыстаная пабегла ў
крыніцу за вадою. І звонка ды пераліўна засьпявала:

Не ха-адзі па тэ-эй даро-озе,
Дзе ня родзіцца а-вёс...

Хада ў яе лёгкая, трошкі перавальвалася з боку
на бок, а разам хісталіся новыя драўляныя вёдры.
Цімка спазнаў, пабег сьледам. Паставіўшы на траву
вёдры, саяла дзяўчына—босая, з падаткнутым да
калена андараком, абярнуўшыся да гаю, адкуль дано-
сілася кукаваньне зязюлі.

— Ку-ку! Ку-ку!

Дзяўчына прыслухалася, крыкнула:

— Закукуй, зязюля, закукуй, шэрая, колькі мне
гадоў жыць: ці год, ці два, ці ні-во-о-днага-а?..

— Ніво-однага!—крыкнуў Цімка ззаду.

Яна спалохалася, крутка павярнулася.

— Ах, каб на цябе ліха!—замахнулася дзяўчына
кароміслам.—Ня даў нават і загадаць.

— А што ты думала?

— Вядома што: ці скоро замуж пайду.

— Ого, якая ты!

— Ха-ха! Дзівак ты, я-ж зусім не пайду.

— Ніколі?

— Ніколі!

— Вось табе й на!—стукнуў Цімка рукамі па каленях, састроіўшы сьмяшліва-горкі твар.—А я толькі думаў...

— Што ты думаў?—перадражніла дзяўчына Цімку і піхнула ў лужыну.

Запэцкаўшы калені, ускочыў на ногі, абхапіў яе за стан. І абое яны пачалі дужацца. Паваліліся, зарагаталі, пакаціліся па траве. Цімка якраз пад ніз папаў.

— Ого—якая ты дужая!

— Папаўся-б ты ў мае рукі, ведаў-бы!

І вось стаяла яна і сьмяялася любай усьмешкаю.

Твар яе белы, з чорнымі брывамі. З жосткасьцю і нейкай дрымотнасьцю ў целе, са сьпячай сілаю, са сьмехам, з жаданьнем рухаў і жыцьця. Цімка глядзеў утаропленымі вачыма, і постаць—гібкая і сьмелая—цягнула да сябе.

— Будзеш, Арынка, сягоньня на сходзе?

— Буду.

Цімка стаяў побач. У аднэй руцэ трымала каромісла, а пальцамі другой перабірала расплеценую касу. Ён нават не заўважыў, як узяў яе за рукі... Кукавала яшчэ зязюля, цурчэла крыніца, прыпякала сонца, на зялёнай траве раса серабрылася. І кругом было так радасна, як у Цімкі на сэрцы.

— Што гэта, Арынка, я хацеў сказаць табе?

— Успомні...

— А-а... вось што...

Ён раптам абняў дзяўчыну за шыю і моцна пацалаваў у самыя губы, так што Арына не пасьпела нават апамятацца.

— Што ты, Цімка, здурнеў ці што? Ці можна-ж комсамольцам цалавацца?

— Можна, Арынка, далі-бог-жа можна! Ах, Арынка, якая ты добрая дзяўчына!

— Вось дам кароміслам, тады ня будзеш лезьці.

Яна сьмяялася, грудзі ў яе ўздымаліся пад белай сарочкаю. Твар вымыты халоднай вадою і вочы блізка—сінія-сінія, а ў іх—агонь і сонца.

Сум зьявіўся ў Цімкі.

— Ды я-ж, Арынка, да цябе па шчырасьці.

Набіраючы вады, яна сказала з дакорам:

— Ведаю я шчырасьць. Кожны з вас хоча пацалаваць, а пасля—далей лезе. Наб'е живот, як той Мікола Парасцы, а тады насіся—кіне як папала. А яшчэ комсамольцы—эх, вы!

— Паслухай, Арынка, гэта-ж я ня проста. Ці ты ня ведаеш мяне? Гэта-ж я таму...

Арына зноў паставіла вёдры, з усьмешкаю глядзела.

— Ну, чаму... кажы?

— Таму, што люблю цябе...

Яна апусьціла вочы дадолу, і Цімка заўважыў, што пачырванела. Можна і яна любіць?

Адмахнулася рукою.

— Ат, няма калі з табою гаварыць!

Пашла з поўнымі вёдрамі вады на ўзгорак. Хісталіся вёдры і разьлівалася вада.

А Цімка, поўны нейкага нязьведанага шчасьця, лёг на траву. Над галавою ўюцца мухі, Залацістыя жучкі поўзаюць у траве.

— От, добра любіць такую дзяўчыну!

Доўга ляжаў Цімка ў густой траве з сонечнымі лятуценьнямі.

III

Ідучы па вуліцы, Цімка надумаўся зайсьці да Сёмкі Чыжыка: ён нядаўна прыехаў з гораду, дзе канчаў у гэтым годзе сямігодку, дык Цімку захацелася пра тое ды сёе распытаць.

А на дварэ, праз адчыненае вакно, ён пачуў, што Сёмка з нейкім асаблівым захапленьнем і нарасьпеў, то павышаючы, то зьніжаючы голас, гаварыў нейкі верш.

Цімка падумаў:

— Ці ня сам ён, гад, верш напісаў, з яго будзе гэта.

У хаце толькі адзін Сёмка сядзеў на лаўцы, над нейкімі паперамі, падставіўшы вялікі палец правае рукі к носу і задраўшы калматую нястрыжаную галаву ўгару з адкрытым ротам; адну нагу ён падкорчыў пад сябе, а другую паклаў на ўслон, што стаяў побач. Такая поза трохі здзівіла Цімку. І ў дзвярах ён падумаў, што нешта надта-ж важнае вырашае таварыш. Нават і ўваходу яго Сёмка не заўважыў, як сядзеў, так і сядзеў. Цімка, падышоўшы да стала, працягнуў таварышу руку.

— Здароў!

Толькі тады страпянуўся Сёмка Чыжык і працягнуў руку з алоўкам, абкусаным на канцы.

— Чым, брат, займаешся?—спытаў Цімка.

— Думаю.

— А што ты думаеш?

Сёмка Чыжык з гонарам паглядзеў у вочы.

— Сюжэт шукаю.

Цімка не зразумеў, што гэта за штука, а Сёмка растлумачыў.

— Верш пішу. Зразумеў? А каб напісаць верш, наперад трэба выдумаць сюжэт.

— От яно што. Я зразу падумаў, што нечым такім займаешся. А заколькі яго напісаць можна?—зацікавіўся Цімка, неспрактыкаваны ў гэтай справе.

А Сёмка, добра ведаючы махінацыю, пачаў расказваць.

— Тут, браце ты мой, скажу па праўдзе, як калі. Ёсьць тэма, дык за пяць хвілін напішаш, а няма, дык часам цэлы тыдзень думаеш. Я сваю поэму ў трыста радкоў за вечар напісаў, як плюнуць... Гэта ня тое, што там плугам ці бараною вадзіць. Усё абмазгаваць трэба. Калі-небудзь думаеш-думаеш, дык ажно пот з цябе пабяжыць. От як!

— Уга!—здзівіўся Цімка.

— А ты думаў гэта проста? Не, браце, не такое дзела. Поэтычнае дзела цяжкае...

Цімка захацеў пасьмяяцца.

— Дык і ты ўжо, гад, поэтам стаў? А памятаеш: мы з табою сьвіней пасьвілі і без штаноў хадзілі—ха-ха-ха! А прыехаў, халера, у горад, зразу стаў поэтам...

І яны абодва аж качаліся со-сьмеху.

Цімка сьмяяўся таму, што аніяк ня мог уявіць у ім—курносым, з валасамі, якія тырчэлі на макаўцы ўгору—сапраўднага поэту, такога, якога ён бачыў на малюнках у тоўстых кніжках. А Сёмка думаў; вось якім я стаў, не падыходзь!

— І даўно цябе залічылі ў поэты?

Сёмка густым басам даў аб сабе «інформацыю».

— Залічыць то яшчэ не залічылі, але сора залічаць. У рэдакцыі мне казалі: у цябе, кажуць, чартоўскія здольнасьці—пішы, брат, а друкаваць яшчэ ня можам. У іх, ведаеш, свае разуменьні. Дык я друкуюся цэлымі падваламі ў насыценнай газэце.

— Здрава ты, значыцца, за вершы грошы заграбаеш?

Над гэтым пытаньнем Сёмка трохі задумаўся. У насыценнай газэце грошай ня плацяць, але адзін раз у газэце за допіс заплацілі дзевяноста пяць капеек. Дык, каб ня ўдарыць перад таварышам тварам у гразь, ён сказаў:

— Плоцяць нямнога, ты павінен сам разумець, што гэта справа грамадзкага характару.

— А пра што больш пішаш?

— Поэта пра што захоча, пра тое і напіша. Падойдзе сьвята якое-небудзь, пішу аб сьвяту, аб вайне, аб каханьні.

— Ого,—несьцяярпеў Цімка,—ці ня ўлопаўся ты ў каго?

Сёмка Чыжык здаволена засьмяяўся.

— О-о-о, браце мой, гэта вельмі проста, бо ўсе дзяўчаты поэтаў любяць; кожная туліцца да цябе, бо

кожнай цікава, калі ты, напрыклад, прысьвеціш ёй свой верш. Гэта адно. Другое: сядзіш ты з ёю ўвечары ў садзе, тут салавей сьвішча ды іншае такое. Калі ты поэта, можна ня проста прозаю гаварыць, а вершамі—зусім іншае выходзіць.

Сёмка Чыжык выскачыў з-за стала і стаў хадзіць па хаце, кучаравячы валасы.

— А самае галоўнае тут—слава, якая прагрыміць аб табе па ўсяму сьвету.

Цімка ня дужа разумеў славы; ён проста сядзеў на лаўцы, склаўшы на грудзёх рукі, ухмыляўся і мала верыў. А Сёмка зразумеў іначай. Падышоўшы да яго, штурхануў кулаком у бок і зарагатаў.

— Што, сукін сын, зайздрасць бярэ—га? А ты вазьміся дый сам пішы. Чорт цябе ведае, можа ў табе вялікі талент сядзіць, а ты дурня валяеш. Я раней сам не заўважаў—от як! Вазьміся дый напішы, а я наладжу сваю рэзольцыю. Цяпер амаль усе пішуць вершы. Нават загадчык школы, дзе я вучуся, тоўсты такі дзядзька, пачаў страчыць. Пішэце, кажа, хлопцы, ліха на вас!

Як-ніж, Цімку захацелася таксама папрабаваць сваю здольнасьць. Ён парашыў у вольную часіну папрактыкавацца.

А Сёмка раіў, як і што пісаць.

— Як будзеш пісаць, больш зважай на рытм. Рыфма—глупства, можна і без яе. Вось глядзі, як у мяне (і ён паказаў ліст сьпісанае паперы). Радкі пішы доўгія, а як будзеш перапісваць начыста, дык разьбі кожны радок на тры-чатыры, а то і на пяць радкоў.

Так пішудь нашы беларускія футурысты. Па-першае—дынаміка, а па-другое, калі надрукуюць—разоў у пяць больш гонорару атрымаеш. Трэцяе: гонорар можна вылічыць самому, па пятнаццаць ці дваццаць капеек за радок. А то ў рэдакцыях сядзяць такія людзі, якія зацікаўлены ў тым, каб як мага менш заплаціць (майму таварышу заўсёды ўкруцяць некалькі капеек). А калі вылічыш сам, то ўжо не падвядуць, на тое закон ёсць, які абараняе поэту. Па-чацьвертае: зварачай увагу на ідэолёгію, каб яна была пролетарскаю, а не буржуазна-капіталістычнаю...

Сёмка Чыжык, засунуўшы рукі ў кішэні картовых штаноў, прадзёртых якраз на тым месцы, якім звычайна сядзяцца, шпарка хадзіў па хаце і ўсё навучаў таварыша...

— У горадзе—ня тое, што тут. Уначы і то сьветла. Электрычнасьць. Кіно... Тэатр... Ух, люблю!

— А часта ходзіш у кіно?

— Ня так часта, але хаджу. Гора, што не заўсёды грошы бываюць на білет. Часам хаджу і бяз білета.

— А як бяз білета?

— Тут, братка мой, без махінацыі не абыйдзешся. Ёсць у мяне таварыш такі, які ўмее падрабляць. Вось купіць ён адзін білет, а тады падвядзе колькі хочаш.

— А па шыі колькі разоў пападала?

— Мне-то, канечна, ні разу, а вот яму здорава раз папала. Нават у міліцыю зацягнулі. Але гэта няважна. Важна тут сама карціна, у ёй увесь цымус. Вазьмі ты хоць «Багдадзкага злодзея»—табе зроду

нічога лепшага ня прыходзілася бачыць. Ох, ліха табе, карціна дык карціна!

Сёмка Чыжык размахваў рукамі, стукаў па сталe і ўсё больш распаляў фантазію нічога ня бачыўшага Цімкі.

— А вучыцца, таксама добра. Уперад цяжка здавалася, а далей, дык як па маслу пашло. Вось камандыруюць цябе на рабфак—сам убачыш...

І цягнула Цімку ў горад.

Горад шумны. Горад вялікі. У ім людзі здабываюць вучонасьць. Шырокія ў ім размахі для хаценьня чалавека!

— Абцягалі паслаць мяне вучыцца.—Цімка ўздыхнуў.

— Гэта добра, будзеш чалавекам адукаваным, інжынэрам якім-небудзь, а я поэтам...

Пагаварылі яшчэ, каб выпусьціць насыценную газету. Усю справу бярэ на сябе Сёмка Чыжык—яму не ўпяршыню, ён у школе рэдактарам свае газеты.

Цімка захацеў палуднаваць. Яны на гэтым і разышліся.

IV

Прышоўшы дахаты, Цімка захацеў папробаваць сябе ў вершах; натхненьне, якое даў Сёмка Чыжык, усё не праходзіла. Ён дастаў паперы і аловак. Шмат думаў над тым, якую тэму ўзяць, якія падабраць словы, каб выходзіла гучна і прыгожа. Але ў галаве ўсё пераблыталася, і жаданьне пісаць адпала.

Зусім выпадкова мільганула другая думка.

— Кручынаўскі ляснік прадае дзяржаўны лес людзям, а грошы забірае сабе ў кішэню. Сваякі яго шмат панавозілі бяровеньня. Сяляне скардзяцца, але справа далей ня ідзе. Кажуць, што ён у горадзе даў некаму хабару, таму і трымаюць яго на гэтай пасадзе.

Вось аб гэтым ён напісаў допіс. Запачатаўшы ў конвэрт, узяў з сабою ў кішэню, каб укінуць ля школы ў паштовую скрынку.

Школа стаяла трохі воддаль ад вёскі, недалёка ля рэчкі, з трыма бярозкамі пад вокнамі. У сярэдзіне на сьценах віселі плякаты і малюнкі. Апроч сваёй моладзі—комсамольскай, тут гутарылі бабы з мужчынамі. Некаторыя чыталі газэты, другія слухалі, ківалі галовамі, падавалі свае думкі. Кірыла Чарняк расказваў дзеду Сапрону пра такую машыну, што ёсьць у Амэрыцы, якая разам і жне, і вяжа снапы, і малоціць, і гатовае збожжа ў мяшкі ссыпае. А дзед Сапрон усё дзівіўся, дадаючы слова: «уга!»

Калі сакратар ячэйкі—высокі і дужы хлапец, з закасанымі па локаць рукавамі—пабарабаніў аб стол пальцамі і сказаў, што сход лічыць адкрытым, дык усякія гаворкі сьціхлі.

Першае слова ён гаварыў аб дысцыпліне.

— Таварышы! Комсамалец павінен быць ва ўсім прыкладным. А якія факты мы назіраем у нас? Што за комсамалец у нас Мікола Карчак,—адкажэце мне, таварышы? Я констатую, як факт, што ён п'яніца. Гэта немагчыма, калі ён павінен дзяўчыне беспартыйнай плаціць аліменты і ўцякае ад гэтага. Ён сягоньня

не з'явіўся, але мы без яго вырашым. Стаўлю пытаньне аб выключэньні. Хто, таварышы, за?

Высока падняліся ўсе рукі.

— Так яму,—заўважыў дзед Сапрон,—каб другім не патураць...

Узяў слова Цімка. Паглядзеўшы на Арыну, якая сядзела і ўсьміхалася, ён адкашляўся і пачаў.

— Нам трэба яшчэ пагаварыць вась аб чым: мост праз рэчку зусім разбурыўся. Езьдзяць сяляне, возы сена, а воз чый-небудзь і абвернецца ў ваду. А самі сяляне аніяк ня могуць прыйсьці да думкі, каб наладзіць яго, а там працы ўсяго на паўдня, калі грудам, значыцца...

Ня далі скончыць яму, як мужыкі загаманілі.

— Правільна!

— Мост наладзіць трэба!

— Разам, знацца, гуртам...

Выступіў Кірыла Чарняк—пачынальнік новага і гаспадар добры.

— Патрэбна наладзіць мост. Коні ногі зламаюць... Заўтра-ж пайсьці ўсім на работу.

З гэтым скончылі. Арына папрасіла слова.

— Я, таварыш, скажу... Жніво пачынаецца... У нас ёсьць адзінокія ўдовы, як Ігнаціха Дар'я, якія самі ня могуць управіцца, каб і пажаць, і пакасіць—колькі там яго ні ёсьць. Дык мы вась...—яна паказала рукою на дзьвюх таварышак-комсамолак—дапаможам трохі жаць, а хлопцы няхай ідуць пакасіць.

— Хлопцы, вырашым!

— Што там вырашаць? Так яно і будзе...

— Агонь-дзеўка,—заўважыў дзед Сапрон, гледзячы на расчырванелую ад доўгае гаворкі Арыну.

Пагаварылі яшчэ, каб у нядоўгім часе паставіць спэтакль. Згаварыліся—хто будзе граць на сцэне...

У адчыненае вакно прабіраўся вечар. Нёс ён з сабою пахнучыя летнія травы: румянку і асаку; палыном пахла з поля і лебядою з гародаў.

Як пачалі разыходзіцца, дык неяк здарылася, што Цімка з Арынаю ідуць побач, рука ў руку.

— Маладзец, ты Арына, як гэта сказанула. Мы-ж якраз не дадумаліся.

— Вы толькі ўсё аб сабе думаеце...

Прабег статак з поля, падняўшы пасля сябе пыл.

А Цімка з Арынаю апынуліся ля самае рэчкі. Рэчка няшырокая і няглыбокая, дно цёмнае, абрасла алешнікам і лазоўем. На беразе някошаная густая трава.

— Давай, Цімка, пасядзім, аднак няма куды ісьці.

Селі зусім блізка адзін да аднаго.

«Успомніў Цімка (гэта-ж зусім нядаўна было). Былі маленькімі, дык разам купаліся ў гэтай рэчцы, вось тут—на гэтым-жа месцы. А цяпер—бач ты!—дзяўчына якая стала».

Гледзячы кудысь у даль, Арына сказала:

— Раскажы, Цімка, што-небудзь.

— Што табе расказаць? От быў я ў Сёмкі Чыжыка...

— Ня люблю я гэтага Чыжыка. Надта-ж хваліцца ён...

— Але расказваў ён пра горад. Дзіўны гэты горад...

Галасы глухія. Цяплыня. Цёмна. На ўсе галасы крумкаюць жабы, плёхаецца ў рацэ рыба.

Рука ў Арыны грубая, з мазалямі; гладзіць Цімка сваёй рукою, а сіла нейкая перадаецца ў грудзі, вольнаю хваляй разьліваецца там.

«І заўсёды,—думае Цімка,—ведаў яе. Разам кароў пасьвілі ў лесе, на начлег вадзілі. Так пасьмяешся, пажартуеш. А ў яе вочкі—сінія... сінія... добрыя... блішчаць. І ня было тады гэтага пачуцьця. Адкуль яно ўзялося? Якая сіла ў ім? Паглядзіць яна, любая, як агнём апаліць. Увесь сьвет, здаецца, перавярнуў-бы. Добра любіць!»

Задумаўся Цімка, несьвядома абняў яе стан дрыжачай рукою, прыхіліўся галавою да яе галавы. А яна—Арынка—яшчэ бліжэй туліцца. І руку сваю не адбірае. Ціха ўздыхнула.

— Дык ты, Арынка, мяне любіш?

— Родненькі... Цімка... Ці-ж ты ня бачыш? У цябе валасы во якія кучаравыя... Рукі моцныя. Не такі ты, як другія хлапцы... Родненькі мой...

— Арынка, любая мая! Ды я за цябе хоць у ваду кінуся. Вось як любіць буду,—і Цімка з жарам пастукаў кулаком у грудзі.

— Не, Цімка, не кажы так, і забыць можаш. Многія так—любяцца-мілуюцца, а пасля—забудуцца і кожны ідзе сваёй дарогаю...

— Мы разам вучыцца паедзем.

— Ой, як мне хочацца ўсё ведаць; здаецца-б, дзень і ноч вучылася, каб можна было...

Арына гаварыла нарасьпеў, як прыгожую казку.

— Прышла я ў комсамол (гэта-ж ты мяне падгаварыў тады) і знайшла я тое, чаго хацела: тут людзі думуюць, вучацца. А там—на вечарынках ды на гульнях, сумна; лаюцца, б'юцца; заўсёды я ўцякаю ад іх. А потым, ажэніцца хлапец, возьме любую дзяўчыну. Пажывуць з год—апрыкрыць жыццё—разлучаюцца, мучаць адзін аднаго. Ах, як ня люблю я гэтага, ажно страшна робіцца. А ўперад-жа і сама любіла гуляць...

Да ўсяго дзяўчына была рупнай, здатнай. Рана ўставала, заплятала русыя косы, з песьнямі жыта зажынала, на гульнях ці на вячорках—першай была.

— Добрая дзеўка,—гаварылі мужчыны,—семнаццаць год, а яна якая...

А хлопцы шапталі на вуха ласкавыя словы, з зайздрасцю глядзелі ў прадоньне бліскучых вачэй, ды ні да каго яна ня хінулася. Калі песьня Арыніна разам з падружкамі пачуецца ў бары (галасы—звонкія, заліўчатыя!)—выкажа сэрца гарачае—не адна душа ў хлапцоў паланее і попелам сыплюцца песенныя словы тыя на сэрца.

Вясною цвітуць краскі розныя ў лесе, на лугох і на полі. І любіла збіраць іх дзяўчына, заплятаць вянкi невядомаму суджанаму і любіла таптаць іх нагамі, прыпяваючы пра здраду невядомага свайго, пра дзявочае няпэўнае шчасьце...

«А шчасьце гэтае, дзе яго знойдзеш? Ці ў чыстым полі, ці ў глухім бары, ці за сінім морам? А сьлёзы? (Уткнуўшыся ў падушку галавою, плакала ўначы). Усё нявечна. Радасьць прыходзіла...

І хораша вось цяпер маладой дзяўчыне. Цімка добры, прыгожы хлапец. А як моцна цалуецца ён—так і растаюць пацалункі на гарачай шчацэ...

— Помніш, Цімка, гады тры таму назад, здаецца. Вясна была; а рэчка разьлілася. Праз яе кладка гнуткая. Ішла я, пасьлізнулася—дый бухнула ў ваду. А ты падасьпеў якраз, сам улез у рэчку і мяне выцягнуў. Тады мы сушыліся на беразе. Расклалі вогнішча. І падумалася мне: от, каб Цімка закахаўся...

З крыкам і сьвістам праехалі ў лес начлежнікі, коні нагамі трыпацелі, гойкалі.

— Ой, як позна, а я засядзелася. Пойдзем, Цімка.

— Ну, пасядзі яшчэ трошкі, Арынка!..

Пад звон гармонікаў у канцы вуліцы сьпявалі дзяўчаты песню пра любоў і разлуку.

V

У жніўную пару людзі ўстаюць рана. Як толькі пачынае тонуць змрок і закудзеліцца досьвіцьце, устаюць жанчыны ды пачынаюць завіхацца ля працы...

Трохі спаласьне твар, перахрысьціцца баба на абраз—і пойдзе на цэлы дзень гарачая летняя праца.

Цімка ў гэты дзень устаў раней за бацькоў, успомніў учарашняе—лёгка і вясёла стала. Прынёс пілу, нагастрыў. Учора ўмаўляліся рана пайсьці ладзіць мост.

Неўзабаве і раньне прышло. Ішлі касцы ў поле; у сярмягах напашкі, з косамі за плячыма, ішлі сьпяшаю-

чыся. Выгляне сонца, ападзе раса—каса ня будзе касіць.

Выпаліўшы ў печы (калі сонца ўжо стала вышэй лесу і здорова прыпакло), пацягнуліся ў поле жанчыны адна за аднэю; з сярпамі, з малымі дзецямі (будуць гуляць там на іржэўніку, краскі рваць). Несьлі з сабою калыскі дзетных бабы, збаны з вадой—піць захочацца—трэба смагу прагнаць. А то ня хоць сілачкі, каб устоіць жанчыне—ваяку сьмеламу—са зброяй зазубранай супроць цэлага мора аржаных калосьсяў.

Сабака, падцяўшы хвост, кульгае за гаспадыняю.

— Куды ты, пракляты, валачэшся—вон!

Ня слухаецца стораж-сабака. Ня хоча заставацца ў хаце: яму лепш у поле пайсьці, пакачацца па жыце ды злавіць чый-небудзь полудзень.

Маленькая дзяўчынка з брудным падолам выцірае кулачкамі сьлёзы, просіцца:

— Пусьці мяне, мамачка, у поле, я буду вуцццца заць...—і цягнецца за матчынай спадніцаю.

Ласкава маці абцірае сьлёзкі.

— Гуляй, дзетка, у хаце, бо няма каму заставацца...

— А я хацу...

— Няма сярпock табе,—пускаецца маці на хітрыкі.—Ты папрасі, дзетка, тату: ён сходзіць у кузьню і зробіць сярпock табе—о-о-о такі!..

І дзяўчынка згаджаецца. Зробіць тата сярпock, заўтра пойдзе з мамаю ў поле, будзе, як вялікая, жаць.

Рыкаюць з лесу каровы, іржэ з папасу конь. Зазванілі ў паплавах косы, блішчаць сярпы на сонейку.

Радасна!

Эх, задумацца і паразважаць над табою, жыцьцё! Шчодро даеш для зямлі і мала для чалавека, як стары скнара...

А на жытнёвай постаці мітульгою снуе сонца. Журацца вузкія палоскі, радуюцца сялянскай радасьцю схіленыя да долу каласы і нібы сьпяваюць жніўна-вясельныя песьні, у якіх чуецца (апроч суму-радасьці) зусім нявыказанае пачуцьцё чалавекам.

Над полем неба сіняе і далёкае-далёкае...

На вузкім загоне ўдава Дар'я скардзіцца на свой лёс так, як кожная вясковая жанчына ў такую пару. Спрытна згінаецца над рэдкім пляшывым збожжам, тоўстымі жменямі зьбірае сноп за снопам— і толькі ўверсе мільгае блішчасты серп... А сьпіны не разьняць—ой, як баліць!

Рукі ў Дар'і мазалістыя, чорныя, да крыві парэзала калючым іржышчам ногі. Твар худы, а ад дум і клопату застыла напружанасьць, жаданьне пасьпець з усімі ў рабоце.

Жанчына паправіла хустку, наехаўшую на вочы, выцерла пот, і песня папрасілася з грудзей, песня— каб успомніць дзявоцтва. Яшчэ не старая, а няпрыкметна пройдзенае дзявоцтва заўсёды любя перабіраць у галаве.

Ка-асіца ма-я ру-уса-а-я-а,
Пераме-эна-а нялё-о-тка-а-я...

І тое неперапетае наганяе на вочы балючыя, як палын-трава, горкія сьлёзы.

Каля капы жыта сьпіць яе двухгадовы сын. Адарвецца ад працы, схіліцца над дзіцём, скажа слова ад ласкі ды зноў сьпяшаецца жаць...

За гонямі—луг, гудуць, гаворкі касцоў, стукаюць ля рэчкі сякеры—мост будуюцца.

А перад вачыма Дар'і хвалюецца маладосьць. Была дзеўкай моцнаю,—а што засталася? Але ўсё яшчэ не прайшло, ёсьць на што спадзявацца: гадуецца двое дзетак. Будзе радасьць, як стануць дарослымі!

Мінулае пляму на сэрцы паклала.

«Была ў роднага бацькі маладою. З таварышкамі сьпявала ў зялёным бары. Слухалі людзі, слухалі завулки...

І закахалася Дар'я ў Ігната.

Зорныя ночы праводзілі разам. Потым—на вайну забралі. Свая-не-свая хадзіла Дар'я.

А на вёсцы пачалі «распусьніцай» зваць, бо языка людзям не завязаш. Нарадзіўся сыночак... Толькі, як прышоў Ігнат, дык супакоілася сэрца.

Пажылі разам гадошак. Памёр нечакана»...

Успаміны палілі яе смагаю. Напілася вады са збана і лягчэй стала.

Азірнулася Дар'я ў бок шнуру. Ідуць з сярпамі тры дзяўчыны-комсамолкі—Арына, Ганна, Хадора. «Куды яны ідуць?»—падумала.

А тыя прышлі да Дар'і і кажуць:

— Дапаможам мы табе, цётка, жаць. Адна ты ня ўправішся.

— Праўда, мае любія, ня ўпраўлюся... Толькі чаму-ж вы так? Сваё не пажалі яшчэ.

— А мы сваё пажнём.

— Ну, дык дзякую вам, дзяўчаткі.

На вузкіх гонях учацьвярых лёгка жнецца. Памаладзела ад радасьці Дар'я. Ня можа заўважыць, як сноп за снопам расьце. Глядзіць на дзяўчат і дзівіцца.

«Кажуць на іх людзі, што яны такія ды сякія, у бога ня вераць, замуж без вянца выходзяць, а яны лепш за іншых. І на мяне таксама казалі, што распусьніца, у дзеўках радзіла. А ці ня ўсёроўна, як радзіць?».

Вясёлая комсамолка Ганна жартуе.

— Ці дужа цябе, цётка, твой Ігнат любіў? Казалі, ён быў першым хлопцам на сяле?

— І чаму-ж, мае дзеванькі?—жартуе і сама Дар'я—эха-ха! Мінулася мая маладосьць. А бывала-ж, як засьпяваю дажынктовую... ды вясёлую, як пачуе Ігнат—з усякае работы прыбяжыць у поле... Сядзім позна-позна дзе-небудзь на мяжы. Ужо месяц узыйдзе, людзі спаць палягуць, а мы ўсё сядзім. І так гэта любя, дзяўчаткі мае!

Зьвязала сноп, разагнулася. І каб успомніць хораша перажытае, засьпявала жніўную песьню пра палявое раздолье. І так гэта добра вышла, што ўсьлед падцягнулі тры комсамолкі.

Травачка му-рожная—разарлівы цвет,
Э-эй, па табе я, травачка, пай-ду..

І паняслася маладая песня вышэй за сьцяны жыта.

Ду-умкі мае думныя-а
Ў полі расьпяю-у...

Сонца даўно зваліла з поўдня, падфарбавала золатам і неба, і поле, і вёску.

Дзяўчаты на постаці, як дажыналі другі загончык, «лавілі дажынкi», скакалі босымі нагамі па іржэўніку.

— Толькі адно,—раіла Дар'я,—як будзеце, дзяўчаткі, замуж выходзіць, дык выбірайце мужа па-свойму. Без каханьня ня ідзеце, а то прапашчае жыцьцё будзе.

— Ды мы, цётка Дар'я, не прапусьцім...

— Выберам па сабе...

— Уга, ды якіх яшчэ выберам...

— То-та-ж... Глядзіце, каб не памыліцца ды век не пакутваць...

Палуднавалі пад капою. Запівалі квасам-бярозавікам. Зноў узяліся. Пад вечар, як паглядзела Дар'я назад, ажно рукамі ўспляснула.

— А дзяўчаткі-ж мае, зірніце колькі мы зжалі. Гэта-ж к заўтраму мне толькі да паўдня застанецца. У тыя-ж гады я марнуюся, бывала, дзён дзесяць, пакуль-ні-пакуль дацягнеш палоску да канца...

Па аднэй ідуць бабы з поля дахаты.

Пара...

— Ну, і як мне вас дзякаваць, розуму не прыкладу,—са здзіўленьнем і любасьцю глядзела Дар'я на трох дзяўчын.

У адзін голас адказалі:

— Не клапаціся, цётка, мы павінны былі дапамагчы...

— Як гэта, любя... павінны? Слаўныя вы дзеўкі, а не разумею я вас...

Таго, чым яны жылі, не магла яшчэ зразумець простая Дар'я.

У вёсцы—гоман.

Шумным натоўпам з піламі ды сякерамі прайшлі хлапцы—новы мост пабудавалі. І паміж іх убачыла Арына Цімку. Пераглянуліся абое, засьмяяліся і пашлі разам—плячо ў плячо. Так шчыра гаварылі яны тады, бо абое былі змораны цяжкай працаю, былі маладымі і ў іх каханьне цвіло, як лета...

У той вечар зажынак плакала дзіўная песня, разьліваючыся ў радасьці ды журбе.

VI

З таго дня Цімкіна жыццё пашло зусім іначай, чым уперад. Тады адбывалася праца, як нейкі абавязак, цяпер—што ні пападалася ў рукі, рабілася шпарка, ахвотна, гарэла ў руках.

Махаючы касою на пожні разам з бацькам, ён сам дзівіўся: адкуль бярэцца сіла гэтая?

«А ва ўсім вінавата,—думаў ён,—Арына». І яшчэ хутчэй прымаўся, што нават бацька не пасьпяваў за ім, заўважаючы ў ім нейкую перамену.

Бацька на пні касу кляпаў, а Цімка глядзеў на ўсё дапытнымі вачыма. Гаворачы аб гаспадарцы, бацька ва ўсім прыслухоўваўся да Цімкі.

— Вось,—казаў ён,—хлеў разбурыўся, як-небудзь залатаць яго трэба, а то ўзімку каровы мерзнуць.

— А можа ўзяць лесу ды новы пабудаваць, лепшы?

Чухаў Пракоп грудзі пад потнай сарочкаю.

— І праўда твая. Пастараемся як-небудзь...

— От я, тата, з восені думаю ехаць у горад вучыцца...

— Ну, што-ж—добрая справа. Вучыся. А я ўжо і сам упраўлюся—гаспадарка невялікая...

І яшчэ большая радасьць запаўняла Цімку.

Ведаў, што, як сустрэнецца з Арынаю, дастач яны нагаворацца. І пойдзе шчаслівы Цімка дахаты з новаю сілай, з новымі прыгожымі думкамі аб жыцці...

Праглядаючы раз газету, Цімка аж аслупянеў. Яго допіс аб лясніку Кручынскім быў надрукаваны. Прачытаў некалькі разоў, і быццам ня сам пісаў,—зусім гладка выходзіць.

— От, думаў ён, прачытаюць хлопцы—не паве-раць. А што цяпер скажа ляснік?

І, ня доўга думаючы, узяўся пісаць другі. Напісаў аб працы сваёй ячэйкі.

А цераз некалькі дзён па вёсцы пранеслася чутка, што лясніка клікалі ў горад і звольнілі з пасады.

Мужыкі, сабраўшыся гуртам, гаварылі:

— Пашоў гэта ў ляснікі, дык думаў, і канца яго панству ня будзе....

— Ядры тваю налева—дачакаўся-ткі свайго!

— Так яму і трэба!

— А хто-ж гэта мог зрабіць, што яго, знацца, турнулі з пасады ды яшчэ і судзіць будучь?

— Хто? У газэтах прапачталі комсамольцы.

А Цімка чуў і ўсьміхаўся. Мужыкі гавораць за яго, значыцца, ён правы...

Кожны вечар у школе адбываліся рэпэтыцыі. Цімка граў ролю п'янага мужыка, і яго жонкаю была Арына.

Калі ні заходзіў Цімка да Сёмкі Чыжыка, дык той усё зубрыў матэматыку. Адкладаліся ў бок кніжкі, пачыналася доўгая гаворка.

— Усё, брат, падрыхтаваў—казаў Сёмка. Адна матэматыка засталася—ну і тупая-ж навукa! Аніяк у галаву ня лезе. Я па ёй тры разы зрэзаўся. Цяпер здорава падрыхтаваў... А ролю сваю на спэтаклі вось добра сыграю—ад сьмеху будучь лопацца.

— А як з газэтаю?

— І газэта добра ідзе. Такі верш накатаў я, што толькі трымайся,—ух, ёмкі верш!

Матэрыялы ў насыценную газэту ўсё больш прыбывалі. А Сёмка Чыжык з запалам рэдагаваў яе.

— Ух, газэта будзе, хоць ты на выстаўку вязі! Здорава ты ўсыпаў лясьніку, я, нават, ня думаў, што можаш напісаць так.

Людзі звозілі ў гумны жыта, канчалі жаць ярыну. Спраўлялі дажынкi. А вёска—ціхая, стаяла ў зеляніне дасьпяваючых яблык.

Цімка думаў:

«Скора надыйдзе восень—як-жа быць?»

Перад тым, як ставіць спэктакль, зайшоў да Сёмкі Чыжыка. Той, з фарбамі ў руках, размалёўваў газэту і ўсьміхаўся, напываючы нешта пад нос.

Паглядзеўшы на газэту, Цімка нават здзівіўся— так гэта добра вышла. Ніколі ня думаў, што Сёмка так прыгожа, такімі лёзунгамі размалюе. А ў Чыжыка з ілба пот цурком бег.

Насьценную газэту ў той-жа вечар аднеслі ў школу. Прымацавалі яе да сьцяны так, што яна зараз-жа пры ўваходзе кідалася ў вочы. Сёмка адыходзіўся некалькі раз да другой сьцяны, і, мусіць, самому падабалася, бо рот крывіўся ў вясёлую ўсьмешку. Папрасілі нават настаўніка паглядзець. І той пахваліў. А прачытаўшы верш Сёмкі Чыжыка, дзе ён падпісаўся: «Сёмка Раскудлачаны», пахлопаў Чыжыка па плячы, што для яго значыла: «Малайчына ты, ліха на цябе!»

Тады Сёмку ня было канца радасьці. Цімку ён сказаў:

— Я, брат, за што ні вазьмуся, дык зраблю...

Соладка спаў у тую ноч Сёмка. Ён сьніў, што насьценную газэту паслалі на выстаўку, а верш яго перадрукавалі ў тоўсты журнал і гонорар заплацілі— нават ня столькі, колькі ён сам вылічыў, а ў два разы больш.

Спаў Цімка на дварэ на сьвежа-пахнучым сене. І аніяк ня мог заснуць, думаючы то пра Арыну, то пра горад...

... Папаў ён у вялікі горад (з роду ня быў там). Вялізныя камяніцы, жалезныя дахі. Снуюць аўтомо-

білі, фурманы са званкамі. Узад і ўперад ходзіць процьма народу. А Цімка—у лапцёх, з торбаю за плячыма—аніак ня можа выйсці, каб папасці туды, куды яму трэба. І вось ужо яго пакідаюць сілы, змарыўся; хоча проста легчы на бруку, каб адпачыць, паклаўшы пад галаву торбу з хлебам,—як падыходзіць нехта, бярэ яго за руку і вядзе ў вялікі дом, дзе вельмі многа сьвятла—электрычнасці; столькі многа, што Цімка прыжмурвае вочы і насоўвае шапку, каб не асьлепнуць.

— Ну, вось мы і прышлі,—кажа той, хто вёў яго.

І з радасьцю пазнае Цімка, што гэта нехта блізкі яму.

— Гэта ты, Арынка?

— Я...

Цімка працягнуў рукі... і прачнуўся. Сонца гарача паліць сьпіну. Рыкае карова ў пуні. Завялая асака і кмен пахнуць у сене...

VII

Сьвяточны дзень.

Вёска на сонцы, як абноўленая стаіць...

З самога раньня на дзвярах школы вісела афіша, якая ўсіх, хто ні праходзіў, зацікавіла.

Старыя і маладыя, сьпяшайцеся!

Сягоньня... спектакль...

Цікавая і жартаўлівая п'еса

„ПРЫМАКІ“—Я. Купалы.

Пасьля гульні.

Ужо адны вялізныя чырвоныя літары і чалавек з разяўленым ротам, які паказваў пальцам і крычаў, шмат чаго гаварылі.

Паглядзеў стары Панас (выпіў ён дзеля сьвята), парнуў пальцам у чалавека.

— Чаго ён рот разявіў?

— Ды крычаць-жа, каб прыходзілі на прадстаўленьне,—адказалі яму.

— Ды ўжо-ж—сходзім.

— Паглядзім.

А як паглядзелі мужыкі на насыценную газету—зарагаталі ўсе.

— Гы-гы-гы! Гэта-ж Панас... Ідзе п'яны па вуліцы ды махае пустою бутэлькаю.

Разьвёў Панас рукамі ў непаразуменьні.

— Сукіны сыны, што нарабілі—га?

Плюнуў ён і адышоўся.

— Не рахуба гэта. Выпіў, дык за свае-ж грошы...

У поўдзень школа запоўнілася людзьмі. Малюнкi па сцэнах прыцягнулі да сябе баб і дзяцей. Прышла і Дар'я паглядзець.—Якое дзіва будзе паказвацца?

На сцэне заслона, пашытая з дзвюх рабых дзяруг. А за сцэнаю галоўны распарадчык—Сёмка Чыжык. Прывешвае артыстам самаробленыя бароды, бровы падмазвае сажая: усё ў самы акурат выходзіць. Бегае, парадчыць. А людзі роем гудуць. Чакаюць, калі тое прадстаўленьне пачнецца.

І зацягнулі комсамольцы:

Ох, і біла-ж мяне маці
і крычала.

З комсамольцамі гуляць
ня пушчала...

Сёмка Чыжык званок даў. Адчынілі на дзеве пала-
вінкі дзяружную заслону два хлапчукі і самі-ж сха-
валіся там; глядзяць—і блізка, і добра.

Так і вохнула «публіка». Аніяк не пазнаюць, хто
такі на сцэне: барада ільняная доўгая. Зараз-жа
ўздрыг сьмеху.

Цімка грубым голасам гаворыць.

А Сёмка Чыжык крычыць, каб не перашкаджалі.

— Таварышы, ня сьмейцеся... пасья будзеце...

Ухапілі бабы мешалкі—біцца пачалі, якраз, як
і сапраўды бывае. Агаласілася хата рогатам. Ка-
чаецца дзед Сапрон ад сьмеху, кашляе.

— Вось бабы, дык бабы, чаго не падзялілі...

Чатыры разы паднімалі і закрывалі заслону.

— Памірыліся-ткі, — зазначыў дзед, смокчачы
люльку.

А Дар'я сядзела з сынам на руках і была вельмі
задаволеная. І вось, здаецца, мала што было, а ў сэр-
цы ўспыхнула нейкая новая іскрынка, невядомая
дасюль.

Вышлі ўсе тыя на сцэну, хто граў. Засьпявалі «Ад
веку мы спалі». Паўсталі ўсе з сваіх месцаў, шапкі
паскідалі. Грымнулі хорам простую песню аб тым,
«што трэба рабіць». Выняў дзед Сапрон з рота
люльку, старым голасам падцягнуў, як умеў, сьледам

за другімі. Засьпявала і Дар'я на жніўны мотыў, як
магла патрапіць. Удалася песня! У Дар'і сьлязу на-
гнала на вочы.

І ўсе, хто быў, сьпявалі.

І песня коціцца, варочае нешта ў грудзёх, хвалюе
чалавека.

Вечар... Па-над логам слаўся туман. Маўчалі палі;
а вёска не маўчала. Неба чыстым абрусам вісела, па-
датканае блішчастымі зорамі...

Зазьвінеў гармонік. Пачаліся скокі.

Разышліся мужчыны і бабы, і ў сваіх хатах чулі
водгульле.

Так і ўсё на сьвеце. Грымне перш вялікім гулам.
Абудзіць. Перастане.

І ўсё-ж водгульле доўга будзе зьвінець...

VIII

Прайшло жніво. Мінаецца лета.

У садох пукаюць аб дол сьпелыя яблыкі і разьбі-
ваюцца. На яры трава выедзена да караню скацінаю.
На асіне жаўцее ліст.

Пад раньне стукаюць у гумне цапамі Цімка і Пра-
коп. Пад восень усе людзі злыя да працы. Дык па
ўсіх такох вухаюць цапы, а ў хутараніна Кірылы Чар-
няка гудзіць новая малатарня.

Кажа Пракоп, замахваючыся па снапу цэпам:

— Троху намалацілі хлеба. Можа, дась бог, хопіць
да новага.

— Хопіць,—запэўнівае Цімка.

І вось яшчэ аб чым думае хлапец, калі праходзіць
пасад жыта, дзе снапы ў рады раскладзены:

«Эх, ямчэй малаці, мой цэп! Выбівай, мой любы, да
апошняга зерня!

Хутка ў горад пайду, дык ня скоро можа сустрэ-
немся».

Атрымаў Цімка ў гэтым годзе камандыроўку на
рабфак. (Ужо два гады перад гэтым думаў, каб па-
пасьці, ды поўна было працы, не маглі пусьціць).

Цераз тыдзень надыйдуць тыя дзянёчкі, калі трэба
пакінуць вёску. А тады—іншае жыццё пачнецца.

Як ня свой хадзіў гэтыя дні Цімка.

Хадзіў у лес нямаведама чаго, шчыпаў сьпелыя
арэхі, сам з сабою перагукваўся. Як араў на зіму па-
раніну, дык таксама ня мог адвязацца ад гэтых думак.

А сустракаўся з Арынаю: глядзеў ёй у вочы і ня
мог наглядзецца.

— Дык як-жа будзе, Арынка?

Вочы дадолу апускала, цяжка ўздыхнуўшы.

— Дык так і будзе, Цімка... Ты ў горад паедзеш.
Мяне вызначылі на піонёрскую працу...

Церабіла ў руках канцы хусткі, а Цімка ламаў пру-
цік ці галінку, якая пападалася пад руку.

— Ну, а ў наступны год ты, бязумоўна, прыедзеш
у горад?

— Калі пашлюць, прыеду.

— Ну, глядзі-ж. Будзь...

І яны сумна разыходзіліся.

Вось ужо паехаў бедны poeta Сёмка Чыжык, каб наперад здаць матэматыку. Пры разьвітаныні ён абнадзеіў Цімку.

— Ты, самае галоўнае, не палохайся. Програму для паступленьня на рабфак ты добра ведаеш—не павінен зрэзацца. А прыедзеш—я пакажу табе тое ды сёе...

І той жаданы дзень, калі трэ' было ехаць, прышоў. Тую ноч ён зусім ня спаў. Нап'якла яму маці асушак, а бацька ў торбу два кавалкі сала палажыў. Цімка надзеў шэрую сьвітку, зьвязаў лапці з анучамі. Бо-саму ісьці лепш. К гэтаму часу кабыла нагу застраміла, дык ехаць немагчыма было...

Маці сьлязу пусьціла. Бацька за вароты вывеў, махнуў рукою і пашоў збожжа веяць (і многа ў той дзень перадумаў ён—стары,—але ведаў, што сын не павінен прапасьці).

Ішоў Цімка па вёсцы—цяжкія былі думкі.

Дзень выдаўся нязвычайна прыгожы.

А толькі-што вышаў за вёску, на гасьцінец—стаіць Арына. Узрадваўся Цімка: гэта-ж яна праводзіць прышла,—якая любая!

Пашлі яны побач. Ішлі, гаварылі. І вялікаю музы-кай гучэў для Цімкі голас Арыны. Не заўважылі, як прайшлі цэлую вярсту.

— Ну, Арынка, бывай здарова!

— Пішы, Цімачка; ты-ж абяцаўся не забываць.

— Буду.

І на разьвітаныне аберуч абняў яе за шыю і ня-сьмела неяк пацалаваліся, моцна паціснуўшы рукі. І бегчы хацелася Цімку, і шкода было. Прайшоўшы,

аглянуўся: стаіць на гасьцінцы Арына, стаіць, белую хусьцінку вецер трэпле. Махнула рукою, павярнулася і пашла; вось схавалася за ўзгоркам і ня відаць яе...

Ішоў полем, ішоў сёламі.

Ішоў разам з сонцам,—шлях просты.

Да поўдня змарыўся. Торба давіць на плечы. Па дарозе возера—вада крышталёвая, напіцца захацелася. Напіўся прыгаршчамі, вымыў ногі—потныя і ў пыле, лягчэй стала.

Сустрэў па дарозе дзядзьку, што ішоў з касою. Спытаў, колькі вёрст засталася да гораду.

— Ды вёрст пяць з гакам,—адказаў дзядзька, падзівіўся трохі на хлапца і пашоў сваёй дарогай.

А Цімка—сваёй...

І вось ужо на сінім фоне неба, з водбліскам сонца, паказаўся гарадзкі завод з чорным комінам. Пачуўся грукат і гром. Нехта моцна стукаў палкаю па жалезу. Паказаліся на ўзгорку вялікія каменныя будынкі. Засумаваў і ўзрадаваўся Цімка...

Вось ён які горад!

— Эх, горад, горад, як-жа ты стрэнеш мяне? Як прытуліш?

І тады-ж горача падумаў Цімка:

— Абы імкненьні, а ўсё можна перамагчы...

Імкненьні—і далі...

*

... Жыцьцё ты—маладое!

Канём сівагрывым імчышся па загонах, сёлах, лясох. І ўсюды ты—сваё роднае, і ўсюды запал у грудзёх не астывае.

Далі ў табе і яснасьць люстраная!

Радасьць ты мая!

Вялікая ты ў людзей, як хвалі на моры ў бурную
пагоду, маленькая ты ў чалавека, як хвалі ў шклянцы
вады.

Радасьць і гора нашых дзён!

Усё мы пераможам на сваёй дарозе.

І таму:

— Верую!

— Люблю!

І Л Ь К А.

Высокі чыгуначны насып з пяску, гліны і чорна-зёму цешыў вока сотні рабочых сваім выглядам. Колькі дзён тут яны працавалі і колькі палажылі сілы, устаючы рана і позна разыходзячыся, бо трэба было канчаць. За тое рэйкі, нядаўна пракладзеныя, працягнуліся, як дзье струны на магутнай скрыпцы — пабеглі яны за сіні і далёкі кругавід.

Прышоў наглядальнік за гэтую работаю, дапытным вокам паглядзеў на рэйкі і пахваліў рабочых.

— Сягоньня можаце атрымаць плату за месяц, — сказаў ён, паглядзеўшы на рабочых, як-бы хацеў злавіць на іх пачарнелых ад сонца і пылу тварах завальненне.

І рабочыя сапраўды ўзрадваліся.

— Дзякуем, — зразу сказалі некалькі галасоў, — яно акурат добра. Заўтра нядзеля... грошы патрэбны...

Усе ажывіліся, пакідалі лапаты і, сеўшы на пыльнай ганаве, закурылі.

Зараз першы цягнік пройдзе па нашай дарозе, — гледзячы ў даль, сказаў наглядальнік і шпаркім крокам пашоў на станцыю.

Зьвінелі рэйкі, як-бы вецер дакрануўся струн.

Захадзіла за горадам сонца, азалаціўшы высокія
бляшаныя дахі. Падымаўся ў горадзе прадвячэрні
гул.

Рабочыя перакідаліся жартамі:

— Ну, як—пагуляем сягоньня?

— Чаму-ж не, пагуляем.

— Работнік з цябе невялікі, а гуляць ты любіш...

Яны-б нават зараз маглі разыйсьціся, але апошні
раз хацелася больш пагутарыць, а самае галоўнае,
паглядзець, як пойдзе першы паравоз па зробленай
імі чыгунцы...

Зьвінелі рэйкі. На павароце ад лесу паказаўся
густы чорны дым. Рабочыя ўсталі з месца, стаўпіліся
каля насыпу і чакалі. Цьвёрдым поступам набліжаўся
новы паравоз.

— Слаўны ход,—пахваліў нехта,—толькі-што з
фабрыкі, мусіць.

За паравозам цягнуліся два вагоны. Двое рабо-
чых, замазаных сажая, махалі з вакна шапкамi. Тады
некаторыя рабочыя таксама сталі махаць і крычаць.

З гулкім сьвістам астанавіўся паравоз на станцыі,
а рабочыя пашлі атрымліваць плату. Стаялі ля ма-
ленькага вакенца касіра, нецярпліва чакалі сваёй
чаргі, старанна расьпісваліся ў графе супроць свайго
прозьвішча грубымі пальцамі з зямлёю на руках, а не-
каторыя ставілі крыжыкі; потым пералічвалі грошы
і клалі ў замусоленую кішэнь порткаў.

Гурбамі пашлі ў горад. дзе грымелі аўтобусы, і дзе
сталі запальваць электрычнасьць.

Толькі адзін дваццацігадовы кучаравы цыган Ілька пашоў зусім у супроцьлежны бок. Ён ішоў па новых шпалах босымі чорнымі нагамі, размахваючы старой шапкай. Каўнер чорнай сарочкі расшпілены, вецер гладзіць маладыя грудзі. Па правую руку шуміць жыта і сьпявае зялёны прастор палёў, і гудуць рэйкі, гудуць...

Вось ідзе ён, л'яны ад працы, трошкі хістаецца, сьвішча сам сабе і, задаволены, думае.

Аб чым думае?

Два месяцы працаваў на гэтай чыгунцы, нясе з сабою грошы... Багаты Ілька... Не аднымі грашмі, а яшчэ маладосьцю і сілаю... Трэба ісьці вярсту полем, а там бярозавым гаем, а там сасоньнікам.

За ўзгоркам знаходзіцца табар, у лагчыне раскінуты цыганскія шатры.

Шчасьлівы Ілька не заўважыў, як прайшоў поле.

У табары запалілі вогнішчы. Моцным лаем заліліся сабакі. Дзятва гойсала, кугікала і круцілася ля вогнішча.

Не даходзячы дзесяці крокаў да табару, Ілька сеў на зялёным беразе невяліччай рачулкі, што працякала тут. Сеў, абхапіў калені рукамі і задумаўся...

Нехта шырока і разгульна заграў на баяне.

— Гэй, ціха,—пачулася разам.—Няхай Марта засьпявае... Засьпявай нам, Марта!..

І тады засьпявала Марта маладым, высокім поўнагрудым голасам, і здавалася прыціхла ўсё: не шаласьцела асака, задрамалі сосны, задрамаў і табар.

— Гэй, гэ-эй!

На Ілька павеяла сумам...

Сядзіць яна ля пылаючага вогнішча, горда ўзняўшы галаву. На яе прыгожым твары цэлы сноп агню, на тонкай смуглай шыі блішчаць каралі. Ківае чорнай галавою і ні на каго не глядзіць, а ўсе слушаюць яе.

— Гэй, гэ-эй!

Сьпявае яна аб каханьні, аб маладым і стройным цыгану, аб цыганскім жыцці—вольным і горкім.

Думае Ілька:

...Пыліцца дарога, ездзяць вандроўнікі-цыганы з песьнямі, з весялосьцю. Няма ў іх бацькаўшчыны і ня любяць яны зямлі. Цягнуцца з шатрамі, з кібіткамі, па шырокіх шляхах Беларусі, Падольля, Малдавіі і ўсяго белага сьвету. Рассыпана сям'я цыганская за нейкі грэх. Так у песьні сьпяваецца...

Змоўкла Марта.

— Малайчына! Добра, добра!—пахвалілі старыя цыганы і цыганкі.—У цябе гарачая цыганская кроў, як у музыкі Ляха... Праўда, Лях?

І Лях, малады цыган, выскаліўшы зубы, засьмяяўся і яшчэ мацней заграў на баяне...

Ілька скрыгануў зубамі. Пагладзіўшы мускулістае бронзавае цела, стаў абмывацца пацяплеўшай к вочару вадой.

І ў гэты час думаў аб маладой і гарчай Марце.

А яна прышла з бляшаным вядром за вадой і стала набіраць; калі згібалася, на шыі бражчалі каралі. Ён плёскаўся вадой і яна не заўважыла. Ён ска-

заў ёй прывітаньне і яна не пачула і не паглядзела ў яго бок.

— Марта!—сказаў ён,—Марта, чаму ты ня хочаш адказваць на прывітаньне?

— Я слухаю, як грае Лях і думаю: як ён добра грае.

— Што-ж ён такое грае?

— Ён грае старую песьню.

— Аб чым?

— Што кахае мяне.

— А ты яго?

— Аб гэтым я скажу яму...

— Калі?

— Калі ён будзе яшчэ лепш граць і заробіць многа грошай, калі купіць мне новыя бліскучыя каралі. Тады я скажу, што ў яго сакаліны погляд, а рукі настолькі моцныя, што падымуць мяне, як пярэньку...

— Сядзь, Марта, бліжэй ка мне.

— У цябе так гараць вочы, але я сяду. Я села блізка ля цябе і хачу слухаць, што ты скажаш.

— Я хачу сказаць, што Лях злодзей: ён крадзе чужых коняў і прадае, Лях п'яніца і чалавек нячэсны.

— Калі так будзеш гаварыць, дык я пайду і скажу яму...

— Скажаш яму пасля аб гэтым, бо я ўсёроўна не баюся яго, а цяпер слухай мяне. Я прышоў стомлены, я два месяцы працаваў, увесь час думаючы аб табе, і зарабіў грошай; на іх можна чэсна жыць. Я хадзіў у горад, у клуб, дзе гуляе моладзь, і мяне запісалі комсамольцам. Цяпер я маю права насіць на

грудзёх маленькі значок, і хто паглядзіць на яго, будзе ведаць—хто я такі. І калі паглядзіць, скажа, што цыган Ёлька чэсны чалавек.

— А што скажа твой бацька Ляксей?

— Ён скажа, што дрэнна зрабіў, калі павесіў значок, але ня скажа, што дрэнна жыць чэсным.

— Мне шкода, Ёлька, бо цябе выганяць з табару і твой бацька адрачэцца ад цябе, але я люблю гордага і ўпартага чалавека...

— Я заўтра схаджу яшчэ ў горад к сваім таварышом, у белы дом, дзе ёсць надпіс з вялікіх літар ЛКСМ і пагавару з імі; потым прыду ў табар і буду гаварыць аб праўдзе. Чуеш, Марта?

— Гавары, Ёлька!.. Я заўтра надзену новую сукенку ў кветках і буду слухаць, бо ніхто лепш за цябе не гаворыць. Тады яшчэ ярчэй гараць вочы і ты здаешся прыгажэй за Ляха. А потым вы сядзеце разам з Ляхам, я сьпяваць буду вам абодвым, буду глядзець на вас.

— Я з ім ня сяду... Чуеш, Марта? І калі ты будзеш глядзець на яго, я ня буду гаварыць з табою.

— Ён паб'е цябе...

— Ідзі і скажы яму.

— Пайду і скажу...

І Марта пашла...

Вогнішча асьвяціла яе тонкую постаць. Наліла вады ў каганец, падвесіла над агнём, ціханька напывала і глядзела на Ляха, які не пераставаў граць на баяне.

Вясёлы і сьмелы Лях!

Стары цыган Ляксей ляжаў пад сасною, палажыўшы лахматую галаву на карань. Высока, у цёмным небе нязлічоныя мільёны зор. Каля яго ног, адзетых у старыя царваныя боты, тлее вогнішча. Смалістыя карчагі ўспыхваюць, асьвятляючы на момант маршчыністы, худы і жоўты твар. З паднятымі ўгору аглоблямі стаяць калёсы, а побач белыя шатры. Каля ўваходу сядзіць яго жонка, такая-ж, як і ён, старая, з вялікімі завушніцамі, гатуе вячэру. Яна нешта бубніць сабе пад нос, але Ляксей не зважае.

Надакучыла ляжаць, устаў і схадзіў паглядзець каня, пахлопаў яго па доўгай грывастай шыі.

— Добра—сказаў сам сабе.

Сеў каля самага вогнішча, выняў з кішэні піпку і закурыў.

Каля другіх шатроў таксама гарэлі вогнішчы і сядзелі людзі і гаварылі хто аб чым, а то ляжалі, расцягнуўшыся на траве і думалі...

Ілька прышоў к свайму вогнішчу.

— Здароў, сынку!—адказаў на прывітаньне сына Ляксей і ўзрадваўся.—Старая,—крыкнуў ён,—давай сюды вячэру, Ілька есьці хоча.

І калі ўтрох елі бульбу з лоем, Ляксей глядзеў на пахудзелы і стомлены сынаў твар.

Маці сказала:

— Многа, сынку, зарабіў грошай? Карову купім к зіме...

Ляксей сказаў:

— Коньмі гандляваць пачну. Можна і без каровы абыйсьціся. Цьвірка з Ляхам многа зарабляюць грошай.

— Хоць і бацька ты, але ня ведаеш: яны крадзеных коняй прадаюць.

— Маўчы, старая. Адкуль табе ведаць? Ба, добры цыган сам ведае...

Бацькі заспрачаліся, а сын сядзеў моўчкі. Ля бліжняга вогнішча сядзела Марта. Раптам яна ўстала і пашла з лагчыны на ўзгорак (Ілька гэта заўважыў).

— Дай, Ілька, грошы,—сказаў бацька.

Ілька выняў і даў, але ня ўсе.

— Дай усе...

— Усе аддам пасья.

— Не паважаеш ты бацьку, сын. Што ты з імі рабіць будзеш?

— Ты прап'еш.

— Ба, Ляксеі ведае цану грашам, і ня сыну клапаціцца аб гэтым. Ну, няхай, заўтра паедзем на кірмаш.

Ілька адыйшоў ад вогнішча на ўзгорак. Сеў і задумаўся аб цыганскім жыцці. Добра відаць з узгорку ўвесь табар.

«Пагавару заўтра з таварышамі з гораду. Яны ўсе разумныя, усё ведаюць, чытаюць кніжкі, парадзяць як рабіць».

Не пачуў нават, як падышла Марта і паклала руку на плячо. Ілька ўздрыгануўся.

— Чаго ты сядзіш? Хмуры ўсё нейкі. Няма ў цябе агню... Ну, аб чым думаеш?

— Думаю аб нашым жыцці...

— Навошта аб ім думаць—жыві ды ўсё. Вось там Цьвірка з Ляхам п'юць гарэлку. Звалі й мяне, ды я сказала, што ня буду. У іх ёсьць пляны, на якіх яны заробяць шмат грошай.

— Якія-ж пляны?

— Яны мне не казалі.

Зусім цёмная ноч. Ёлька нікога ня бачыць, апроч Марты. Калі яна гаворыць, у яе блішчаць вочы і частыя дробныя зубы, і яна ўвесь час глядзіць на Ёлку.

— Твая рука гарачая,—кажа яна,—ня сыцкай так моцна маю руку. Я люблю вясёлых і смелых. Ты заўсёды сумны, але мне хочацца ведаць, аб чым ты думаеш...

— Я думаю аб вялікім горадзе, дзе дамы вялізныя, дзе ня вогнішчы, а электрычнае сьвятло. Кажуць, што там людзі жывуць па-інакшаму. І яшчэ я думаю, каб мы кінулі сваё валацужнае, бруднае жыццё, каб нас лічылі за людзей, і каб мы ўсе працавалі... Ты разумееш?

— Я разумею, але не хачу кінуць. Калі ты зробіш так, цябе пракляне ўвесь род... Мне страшна цябе... Я пайду...

Марта вырвалася і схавалася за кустамі.

У тужлівай самотнасьці, нікім нябачны, стаяў Ёлька з апушчанай галавою. Потым, ціха-ціха ступаючы, прышоў да свайго вогнішча.

Бацька ў сяброўстве з Цьвіркаю і Ляхам напіўся гарэлкі за сынавы грошы і абнімаў Ляха. Потым Лях граў на баяне, а стары Ляксеі скакаў з Цьвіркаю і

сьпяваў старую цыганскую песню, а ўвесь табар, гледзячы на старога, рагатаў і пляскаў у далоні. Весе-ліліся, пакуль не патухлі вогнішчы і не заснуў увесь табар.

*

У табары ўсталі рана. Ёрзалі ў лагчыне коні, недзе пішчалі сьвіньні і сасоньнік агалашаўся сьпевамі птушак. Рана прыгатавалі сьнеданьне і старыя цыганкі разышліся ў горад варажыць. У кожным з шатроў застаўся хто-небудзь.

Їлька паехаў з бацькам на кірмаш. Ехалі па пыльнай дарозе, па полю. Высока ўзышло сонца і ападала раса. Бацька гаварыў аб тым, каб купіць каня...

Їлька прахадзіў цэлы дзень па гораду, а к вечару зьвярнуўся назад у табар з маленькім значком на грудзёх. Ён дачуўся ў табары, што Цьвірку і Ляха да крыві білі на кірмашы за нейкіх коняў і яны ледзь жывыя ўцяклі. Цьвірка і Лях, пабітыя, але зноў былі п'яныя, лаяліся і гразіліся некаму. Каля ўваходу ў шацёр ляжала Марта, глядзела на двух сьмелых і п'яных цыганоў, здавалася, нічога не адбіваецца на яе твары.

Як зусім сьцямнела, прыцягнуліся ўсе жыхары табару, дзяліліся ўспамінамі аб пройдзеным дні, пералічалі заробленыя капейкі, а некаторыя лаяліся міжсобя.

А Їлька ляжаў, думаў, прыслухоўваўся да гаворкі Цьвіркі і Ляха. Цьвірка—рыжы, аграмаднага росту, гаварыў:

— Як ты думаеш, Лях, коні нашы—га?

— Як-жа, вядома, што нашы. Чые-ж больш?

Яшчэ многа гаварылі, блыталіся, пераказвалі на-нава і хвасталіся адзін перад другім. А Ёлька з усяго гэтага зразумеў, што яны ўкралі з кірмашу адвячоркам пару чужых коняў і паставілі недалёка ў сасоньніку, а ў самую поўнач яны думаюць сплавіць іх. Яго быццам укалола што: захацелася перашкодзіць ім. Марта падышла да Ляха і нешта шапнула. Тады Лях зарагатаў, пакачваючыся ва ўсе бакі, і ўсё стараўся абняць за плечы стройную Марту.

— Гэ, што ты кажаш? Ён за мяне мацней? Хочаш, зараз падужаемся з ім...

— А ну,—падміргнула дзяўчына, захлопаўшы ў ладкі.

— Гэй, куды ты пашоў, пачакай,—крыкнуў Лях на Ёлку, які адыходзіў ад вогнішча. І многа яшчэ раз крычаў ён, а Ёлька быццам ня чуў, ішоў у канец сасоньніку, і прышоўшы к аднаму месцу, к пясчанай яме, убачыў пару прывязаных коняў...

«Ісьці зараз у горад і заявіць аб гэтым»,—мільганула вострая думка.

Ноч такая цёмная...

— Ты куды хадзіў?—запытаўся з пагрозаю Лях.— Чуеш? Маўчы... Будзеш маўчаць?

— Ня буду маўчаць...

— Ага, ня будзеш?—У Ляха твар зрабіўся страшным.—Давай, Ёлька, падужаемся. Марта кажа, што ты моцны хлапец.

І, не дачакаўшыся адказу, Лях хапіў Ёлку папалам сілы, прыціснуў падбародак к плячу, як клешчамі,

абхапіў сярэдзіну. Стаялі людзі і з цікавасьцю глядзелі на гэтую барацьбу. Нарэшце, Ёлька аслабеў пад напорам і грузнае цела Ляха прыціснула яго да зямлі.

— Малайчына Лях!—крычаў Цьвірка, а разам з ім яшчэ некалькі.

— Ну, што, як?

Ёлька маўчаў.

— Што маўчыш, гадаў сын? Ты думаеш, я ня ведаю куды ты хадзіў, ха-ха-ха. Лях усё ведае, ты хадзіў коняй глядзець, а гэта коні мае. Чуеш? Напляваць я хачу на цябе, што ты мне зробіш? Эх, ты, малакасос, а ня цыган.

Тады ў самоце паглядзеў Ёлька на маленькі значок з правага боку грудзей і перавёў вочы на Марту, якая з пагардай глядзела на яго.

Ёлька сказаў:

— Пайду ў горад і заяўлю, што ты ўкраў коняй.

— Пойдзеш?—насупленыя злыя вочы Ляха.

— Ба, няможна так,—прагаварыў нехта ў грамадзе.

— Цыган цыгана не выдае...

— Здрада!—крыкнуў Лях і з размаху ўдарыў Ёлку ў грудзі.

Ёлька пахіснуўся ў бок, але ўстоіў на нагах. У цёмнай журбе, уначы, калі паглядзеў ён на дзесяткі чорных, выскаленых твараў, у зэрэнках яго вачэй успыхнуў аганёк. Ён не сказаў, а крыкнуў, крыкнуў цяжка, з надломаў:

— Гэй, вы, слухайце, я хачу гаварыць аб праўдзе. Чуеце, аб праўдзе! Аб жыцці!..

Абведзены кругам жывых гарачых людзей. Ноч...
Мільгалі зоркі... Дзесьці ірзаў доўга і працяжна цыганскі конь, мабыць, заблудзіўся і сумаваў...

— Гавары, Ілька!

Так сказала Марта, узяўшы Ільку за рукаў і з чаканьнем гледзячы на яго. Ілька адвёў яе руку.

— Гавары,—сказалі маладыя.

— Гавары,—сказалі старыя цыганы.

— Што ты нам скажаш?—запыталі ўсе разам.

І ў той час, як ён гаварыў, не парушаў цішыню нават вецер.

— Глядзецце, у мяне на грудзёх маленькі значок, гэта КІМ. Мне павесілі яго таварышы з гораду. Я кожны дзень заходзіў к ім у белы будынак, яны са мною так добра гаварылі і вучылі мяне чытаць кніжкі. Гэтыя мае таварышы хочуць, каб наша жыццё ня было пакутным, каб ня былі мы жабракамі, каб ня кралі коняй...

— Паміраць нам ці што?—адгукнуліся галасы.—
І мы-ж хочам...

— Маўчэце, я кажу аб тым, як мы будзем жыць...
Зноў ціха...

І ўсё, што ён гаварыў аб жыцці, было праўдаю, і ўсё, чаго людзі хацелі, было таксама праўдаю.

...Скрыпяць кібіткі цыганскія, уздымаюць пыл па дарогах. Вязуць цыганы ў кібітках гора, вякамі не залечанае. Праклятыя страшным богам, цёмныя, бяспрытульныя валацугі—людзі сярод іншых людзей. Якая песьня цыганская адаб'е пакуты? Едуць з месца на месца—цесна ім на зямлі... Маладая цыганка сьпя-

вае... Старая маці плача... Скрыпяць кібіткі цыганскія...

— Праўда,—сказалі людзі і ўздыхнулі пад неабдымным зорным шатром нябёс.

І пачулі раптам цыганы вольны пах прастораў, скрып нямазаных калёс, конскі і чалавечы пот. Куды паехаць? Як паехаць? Лагчына здалася цеснай, жыццё нікчэмным. Адгалоскі вякоў пачула сэрца... А недзе там, за ўзгоркам, цвілі і красавалі буйныя палі. Зямля была чорнай, вясёлай і маркотнай. Тая даль, куды клікаў малады цыган Ілька, была незразумелай і страшнай, але была—праўдаю і жыццём...

— Куды ты, Ілька?

Ілька моўчкі пашоў ад грамады. Азірнуўся назад—таксама стаялі кругом цыганы, асьветленыя бляскам, як цені. Ён стаў і ўжо хацеў павярнуцца назад, але раптам крута павярнуў і пачуў, як шуміць на полі збожжа і грукаціць па рэйках цягнік. Ён не пачуў, як Цвірка з Ляхам накінуліся на яго і павалілі на зямлю.

— А можа ты ня пойдзеш у горад?

— Пайду,—прахрыпеў Ілька.

Тады:

— А-а-а... Ага-га.

І са зьвярынай сілай сьціскалі горла, білі...

— Гэх, гадаў сын...

І не давалі крычаць, і білі па чым папала.

Гарачым крывяным пацалункам цалаваў зямлю ўначы. Ах, як яна дзіўна пахла, якой салодкай была!

Потым:—гэ-эй ды гэй!—сьмех. Д'ябальскім сьмехам рагатаў нехта, і дзьве цені скакалі па полю, здавалася, зямлю прабівалі конскія капыты... І гудок на бліжняй станцыі... і зямля... і ўсё, што ён гаварыў, было праўдаю...

Журботныя вочы раскрыліся. Зялёным сьвятлом абліваў месяц памярцьвелы твар.

— Марта,—прамовіў ён,—Марта!

І бачыў, як нахілілася цёмная постаць, села каля яго, палажыўшы яго кучаравую ў крыві галаву к сабе на калені і ўсё глядзела ў вочы, доўга глядзела і ня чула стогнаў.

— Марта, Лях за мяне мацней... Ты гэта бачыла...

— Маўчы,—шаптала,—ты гаварыў праўду, Ілька... Хочаш, я пацалую твае вочы за гэта. У цябе на твары сьвежая кроў, але я расою змыю яе.

І халоднай брыльянцістай расою змывала кроў.

*

Трава ў лагчыне жаўцее. Бярозавае лісьце, як медзяныя пятакі, зрываецца ветрам і лётае над табарам. Карэньні сасны зрабіліся смалістымі і пахнуць. Сядзе сарока на дрэва і сакоча—адчувае холад, а па цёмнаму небу густыя, густыя воблакі... Глядзіць на іх цыган Ляксей... Воблакі плывуць. Плысьці трэба табарам, па дарогах, авееных цыганскай тугою.

У шатрох вечарамі робіцца холадна, старыя гавораць пра восень і грэюцца. У холадзе—пакуты. На бліжнім балоце жанчыны збіраюць журавіны і брусніцы—восенскія ягады. Ранкам з табару разыходзяцца па бліжэйшых вёсках: жанчыны ідуць вара-

жыць, хлопцы наймаюцца падзённа на працу к сялянам. Іншыя маюць спэцыяльнасьць: робяць замкі, ключы, лудзяць вёдры, чыгуны, мяняюць і гандлююць рознай драбязою. А вечарам зьбіраюцца ўсе да табару, павячэраўшы, купамі сядзяць. (Пішчаць сьвіньні, плачуць малыя, абадраныя і галодныя дзеці). Гавораць і спрачаюцца аб пройдзеным леце, аб Цьвірку і Ляху—маладых і смелых цыганах, што зьмянілі волю цыганскую на турму ў горадзе. А больш гавораць аб тым, як жыць, як быць...

Сядзіць Ёлька са шрамам на ілбу, што нядаўна загаіўся, і слухае.

— Няхай скажа Ёлька,—просяць яго.

Ёлька гаворыць...

А над табарам ня сьвецяць зоры: туман, імгла. Над табарам—шуміць вецер, плача сава на сасьне. (Паглядзіць старая цыганка і заплача).

Марта захуталася прэстаю хусткаю, згорбілася, не сьпявае песень, сядзіць супроць Ёлькі...

Патухаюць вогнішчы, лажацца спаць. Яшчэ доўга часамі кашляюць старыя, уздыхаюць, і просяць аб нечым бога. Ня ідзе сон. Стрыножаныя коні бражчаць жалезнымі путамі і не знаходзяць корму, бо пажаўцела трава.

Ёлька часта ходзіць у горад. Па новых шпалах вяртаецца назад. Ён успамінае, як пабілі яго Цьвірка з Ляхам, сьціскае зубы і ня крыўдзіцца... Крыўда ня ў гэтым, яна ў жыцьці... Жорсткі вецер дзьме яму ў чорнае, сіверкаватае аблічча і дыша яму стомленая зямля размахам і тугою сваіх палёў, бо сабралі сяляне

збожжа і пакінулі толькі непатрэбнае зельле. З чу-
ласьцю прыслухоўваецца ён да вясковых зыкаў, як
скрыпяць вароты і стукаюць цапы, як сьпяваюць
вясковыя дзяўчаты. Прышоўшы, садзіцца побач з
Мартаю і расказвае, што ён бачыў у горадзе, што
чуў. Слухае Марта, ківае галавою, згаджаецца, а то
возьме яго руку ў сваю і глядзіць у вочы...

— Марта, засьпявай мне песьню...

Марта сьпявае—і песьня маладая, разгульная, але
сумная...

А лісьце валіцца, чорная смала сьцякае па дрэву.
Плоймаю цягнуцца журавы ў вырай. Ёрзуць коні—
хочуць у дарогу.

*

Аднойчы ў хмурны дзень аддзялілася з табору дзе-
сяць сем'яў; кожная сям'я запрагла коняй, палажыла
ў калёсы свой скарб, пад палатняную будку пасадзілі
жанчыны малых дзяцей, прывязалі ззаду калёсаў
хто жарабё, а хто кароў; выехалі з лагчыны, з жалем
зірнуўшы на попел ад вогнішча. Выехалі на дарогу,
потым на тракт, абсаджаны жоўтымі ліпамі.

Уперадзе едзе стары Ляксей, аглядае вакол пары-
жэлае поле і сумна старому.

Їлька паганяе каня.

На другім возе—бацька Марты, Макар, а за ім цяг-
нуцца ўсе іншыя.

Змрочнае раньне, паўзе па палёх туман...

Пападаюцца па дарозе вёскі. Зьлязаюць старыя
цыганкі з малымі, заходзяць к сялянам у хату, про-
сяцца паваражыць. Сяляне падазроным гаспадарскім

вокам паглядаюць, каб хто ня ўкраў, і, бывае, гоняць з хаты.

— Дакуль будзе цягнуцца наша жыццё такое? Хто яго паправіць? Цыган—злодзей, цыган—маніць... У цыгана сумленьне нячыстае... Голад, хваробы...

Ілька глядзіць на воз, дзе сядзіць Марта. Доўга прыглядаецца ў яе смуглы і сумны твар, прабуе засмяяцца ёй, але і ўхмылка ў яе выходзіць сумнай. Шкода яе...

Вось вецер падхапіў цэлую ахапку мокрых лісьцяў і пакаціў па дарозе.

А дарога яшчэ далёкая, нудная...

Так яны кожны год ездзяць. З самага дзяцінства ездзіць Ілька з бацькам. Толькі ў дзяцінстве было зусім іншае.

Ілька—маленькае чорнае цыганё. Прыстануць яны каля вёскі. Зьбяруцца заўсёды вясковыя хлопцы.

— Эй, цыган, паскач, капейку дам,—скажа хто-небудзь.

А Ілька рады: пойдзе скакаць, круціцца, перакідацца на руках. Сьмяюцца і дадуць капейку...

Праз тры дні язды прыехалі ў адну вёску, каля вялізнага балота, дзе яны зімавалі апошні раз. Папрасіліся ў хату к старым гаспадаром і гаспадары пусьцілі іх за вялікую плату...

— Што будзем рабіць, Ілька?—кажуць бацька з маткай,—нястача ў нас. Хлеба няма. На вёсцы сёлета неўраджай. Што рабіць, Ілька?

Кожны з дзесяці сем'яў прыходзіў і ў кожнага на абліччы сетка маршчын.

— Красьці пойдзем, ці што?

— І не кажы. Пападзешся так, як Цьвірка з Ляхам.

— А жыць-жа трэба, хоць-бы бог дапамог.

— Чаму коньмі не гандлюеце?—пытаюць сяляне.

— На гэтым многа не заробіш...

Згорбіўся стары Макар, закурыў піпку.

— Ты, Ёлька, разумная галава ў нас. Зрабі нам ласку. Прыдумай што... Выручы нас. Жылі-б яшчэ, ды ў сялян недарод.

Усе разам просяць і спрачаюцца, спрачаюцца. Чэ-шуць крывымі пальцамі калматыя галовы.

А Ёлька даўно сам думае, то насупіўшы бровы, то сабраўшы лоб у зморшчкі. Сядзіць пануры, нават Марта баіцца падыходзіць.

— Адно засталася ў нас,—кажа ён,—сесьці на зямлю.

— Як?

— Сесьці на зямлю?

— Ба, ці будзе што? А дзе тая зямля наша? Спрадведку яе ня было. А тут, кажа—на зямлю—ну і выдумаў.

І шмат спрачаліся, і лаяліся да таго, што Ёлька плюнуў і вышаў з хаты...

Потым сабраліся на другі дзень.

Макар завёў ад усіх гаворку:

— Дык ты вось, Ёлька, кажаш на зямлю.. Няма ў нас зямлі... Няма... Мы працавалі-б можа, а няма...

А можа дасьць улада? Як ты думаеш, дасьць нам савецкая ўлада зямлі? Чытаеш ты, Ёлька кніжкі, ці напісана ў іх дзе-небудзь, каб далі цыганом зямлю... Маўчыш, значыць няма... І будзем мы да зьмерці жабракамі езьдзіць... Эх!

Ёлька ўскінуў галаву, запаліў усіх сваім агнём.

— Зямля будзе, я даб'юся. Сягоньня-ж пайду ў горад...

— Ёдзі, Ёлька, ёдзі... Ёдзі к самаму большаму начальніку і скажы ад усіх нас: «Хочуць цыганы жыць, а няма ў іх зямлі. Дай нам зямлі. Ленін усім даў зямлі, а нас абмінуў. Калі і ты не дасі, дык пойдзем красьці. Вось што яно»... Ці праўду я сказаў?

— Зямлі дадуць.

— Ёлька, пакажы там свой значок, няхай ведаюць, хто такі сын цыгана Ляксея,—ганарыцца бацька сынам.

Марта падышла, засьмяялася і правяла рукою па ўскалмачаных чорных валасох Ёлькавых.

— Праўда, што дадуць нам зямлі?

— Праўда.

— І мы сабе хату пабудуем?

— Пабудуем хату, будзем араць, сеяць. Я цябе навучу чытаць. Хочаш, Марта?

— Хачу.

Кажа Макар:

— Любі, Марта, Ёлку: ён за ўсіх за нас, за наша жыцьцё.

Ня ведае бацька, што думае дачка.

— Будзе зямля! У зямлі золата схована. Жыццё
наша!

Пашоў Ілька ў вялікі горад за зямлёю...

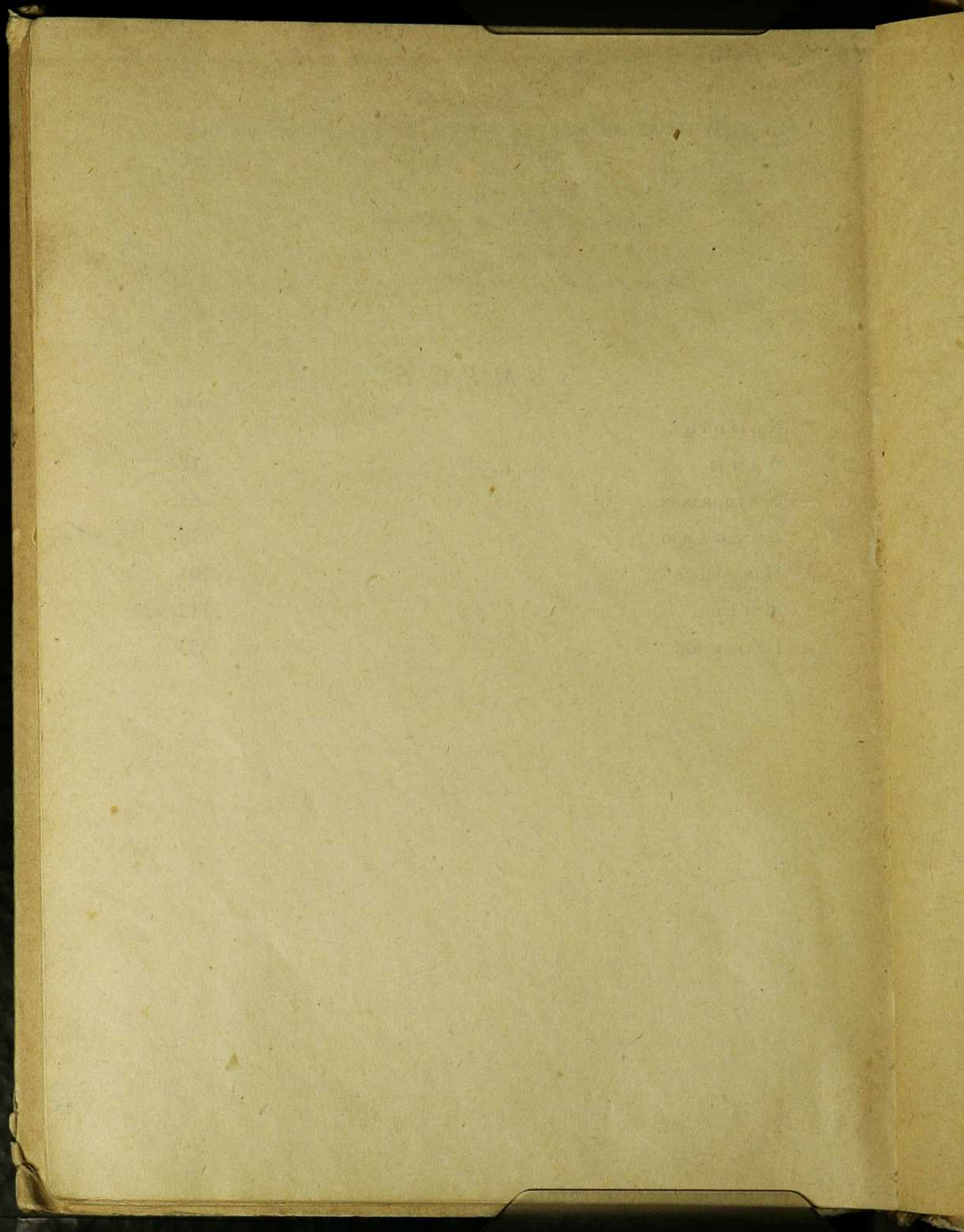
А пакуль прынёс яе—цяжкую і непадатлівую—
сьнілі начамі цыганы аб чорназёме і буйным хлебе на
залатым коласе.

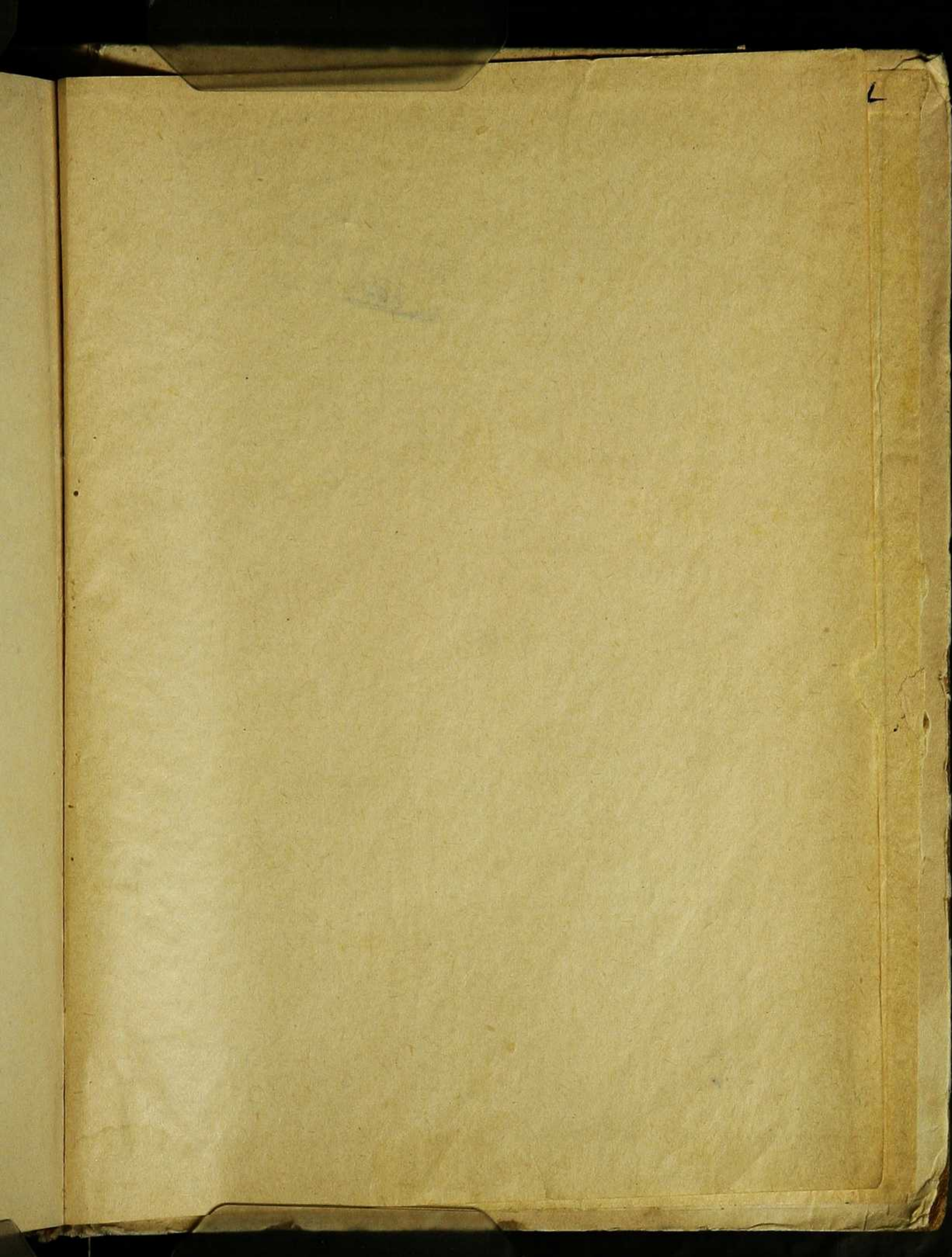
12/XI-28 г.

- Кр
✓ Лі
- У с
✓ За
✓ Ня
✓ Ж
✓ І

З Ъ М Е С Т

	Стар.
- <u>Крыніца</u>	3
✓ - Ліпы	12
- У супрадках	65
✓ - За доляю	76
✓ <u>Нянавісьць</u>	101
✓ Жніво	112
✓ Ілька	152

1934 г.

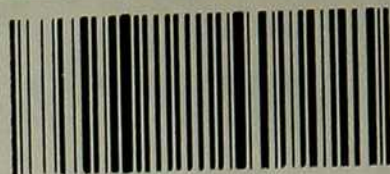
Бел. ордена
1994 г.

+

4

а

Цана 1 р. 25

0000000 19525 13

